tiszatáj
980. JÚN. * 34. ÉVF.
6

József Attila Tudományegyetem
I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Szeged

ütő
András
új
drámája: A szúzai menyegző;
Hervay Gizella, Marsall László,
Rózsa Endre versei;
agzi István: Magyarok és lengyelek
„egymás-
nak
vetett
hát-
tal”

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
80-1850 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — 6740. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 forint. Előfizetési díj: negyedévre 30, fél évre 60, egy évre 120 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**
ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIV. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1980. JÚNIUS

SÜTŐ ANDRÁS: A szúzai menyegző (dráma 3 felvonásban) ... 3
MARSALL LÁSZLÓ versei: Sötét és világos, Régi dal, Ábra, Távolodás, Metszet ... 49
RÓZSA ENDRE: Hang és tél (vers) ... 51
HERVAY GIZELLA: Feketerigó-remény (vers) ... 53
SZAKOLCZAY LAJOS: Hervay Gizella lírája (esszé) ... 56

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás, VI. ... 62

HÁRSFALVI PÉTER: „Tudományos birkapörkölt" ... 68
KRISTÓ GYULA: Mit ér a társadalomtudomány, ha — vidéken művelik? ... 71

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Lengyelország

LAGZI ISTVÁN: Magyarok és lengyelek „egymásnak vetett háttal" ... 77

Románia

NICOLAE BALOTĂ: A boltozat-tér ... 84
TUDOR ARGHEZI versei: Titok, Két zsoltár a Szél! Föld! ciklusból (Zirkuli Péter fordításai) ... 87

Szovjetunió

BALOGH ERNŐ: „Az emberek majd segítenek!" (Valentyin Raszputyin: Pénzt Marijának) ... 88

„Folyik az Angara és folyik az idő..." (Valentyin Raszputyin: Isten veled, Matyora) 91

MŰVÉSZET

FODOR ANDRÁS: Diskay Lenkéről 94

Szerkesztői asztal 95

Tóth Béla: Sándor bátyánk (Búcsú Bálint Sándortól) ... 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Diskay Lenke munkái a 48., 52., 67., 76. és a 93. oldalon
Bálint Sándor portréja (Móser Zoltán felvétele) a 96. oldalon

SÜTŐ ANDRÁS

A szúzai menyegző

DRÁMA 3 FELVONÁSBAN

A FŐBB SZEREPLŐK

PÁRMENION
ÉANNA
KLEITOSZ
DEMETRIOSZ
LYSIMACHOSZ
KALLISZTHENÉSZ
BÉTISZ
IFJÚ BESSZOSZ
SZÚZIA
FILIPPOSZ
ROXÁNÉ
ALEXÁNDROSZ HANGJA

Tábornokok, egyiptomi papok, katonák, satrapák, őrtállók, perzsa lányok és asszonyok, gyermekek, zenészek

ELSŐ FELVONÁS

Szín: a szúzai palota. Őrségváltás. Kürtök szólalnak meg. A ki- és bevonuló őrség ceremóniája. Mielőtt az őrök elfoglalnák helyüket a trónterem előtt és a bejáratoknál, Kleitosz viharzik be s tart szemlét.

KLEITOSZ: Jelszó?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Kleitosz helytartó úrnak alázatosan jelentem: Pellától Indiáig!

KLEITOSZ: És ha fővezérünk, Alexándrosz megjelenik?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Dicsőség Alexándrosznak, éljen *minörökké* a Hellén birodalom!

KLEITOSZ: *Minörökké*? Már megint harapod a görög szót, te perzsa vadszamár. Úgy szereted, meg is ennéd a nyelvünket, mi?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Ürühúst ettem, jelentem alássan!

KLEITOSZ: Hol szolgáltál te azelőtt?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Ugyanitt, jelentem alássan. Csakhogy...

KLEITOSZ: Miféle *csakhogy*?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Dareiosz királyunk alatt.

KLEITOSZ: És felébredtél már? Tudod, hol vagy?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Ugyanott vagyok, Szúzában, jelentem alássan, csakhogy...

KLEITOSZ: Csakhogy?

ŐRSÉGPARANCSNOK: Dicsőség Alexándrosznak, éljen *minörökké*...
KLEITOSZ: Mindörökké! Az anyád tevetőgyét! Ha lezajlanak itt az események, kétnapi zárka és gyakorlás: *mindörökké*. Remélem, a többi jobban tudja.
ŐRSÉG: Dicsőség Alexándrosznak, éljen mindörökké a Hellén birodalom!
KLEITOSZ: Urunk ma betegeskedik. A köszöntést halkabban kérem.
ŐRSÉG: Dicsőség Alexándrosznak, éljen mindörökké a Hellén birodalom!
KLEITOSZ: Ma kivételesen csak egy személy mondja. Nem te. A másik.
ŐR: Dicsőség...
KLEITOSZ: Éljen. Imára.
ŐRSÉG: Istenek...
KLEITOSZ: Kinek az imáját mondjátok?
ŐRSPARANCSNOK: Most a mienket, jelentem alássan.
KLEITOSZ: De ki mondta először? Barmok. Thálesz. És ki volt Thálesz? Majd tanultok egy kis görög történelmet is. Imára.

ŐRSÉG:

Isteneknek hála legyen —
nem vadállatnak születtem.
Nem állatnak, sem némbernek,
hanem harcosnak: embernek.
Isteneknek hála legyen,
hogy nem nősténynek születtem,
nem asszonynak, szint játszónak,
hanem bátor férfiúnak.
Isteneknek hála legyen,
hogy nem barbárnak születtem,
nem perzsának, más nyelvűnek,
hanem örökéletű hellénnek, evoé!

KLEITOSZ: Evoé! Az eszeteket pedig jól összeszedjétek. Nehéz napunk, éjszakánk lesz, ám annál fényesebb és jelentősebb.
I. ŐR: Újabb szabad rablás.
KLEITOSZ: A szabad rablást Alexándrosz betiltotta. A mai nappal az egész perzsa földön, azaz görög-macedón földön és kivált helyben, Szúza városában béke lesz és testvériség. Testvériesülés. Különben harács dolgában, remélem nincs panaszotok. Halljam, ha lenne.
II. ŐR: Perszepoliszban harácsra és a nőkkel való foglalatosságra hét napot kaptunk.
KLEITOSZ: Ott még nem volt meghirdetve a testvériesülés. Urunk eszméjét véssétek az agyatokba: nem a perzsákat szeretjük kevésbé, hanem a velük való egyesülést *jobban*. Te is érted, *mindörökké?*
ŐRSPARANCSNOK: Igenis! A perzsákat kevésbé, az egyesülést jobban.
KLEITOSZ: Majd ezt is a zárkában... Eszmét is, a szigorítottban. Te panaszos betörő pofa, mi baj a haráccsal? Ahogy elnézlek, Szúzában sem ültél veszteg. Ékszer?
II. KATONA: Egy feleségemre, meg három lányra való, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Bársony, brokát és egyebek?
II. KATONA: Hat zsáknyi, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Fehérnép?
II. KATONA: Csak három, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Maradjon az orrodra is. És te?
III. KATONA: Tizenhárom hajadon, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Ékszer semmi?
I. KATONA: Thyrászbulosz csak szüzekre pályázik, jelentem alássan.
KLEITOSZ: És azokon nincsen ékszer?
III. KATONA: Amelyik föl van ékszerezve, már hiányos, jelentem alássan.

KLEITOSZ: Hol hiányos?
III. KATONA: Ott lennebb, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Csak természetes. A nőt, miként a pénzt, mindig a más kezéből kapod, fiam. Nem egyenest a pénzverdéből!
III. KATONA: Igenis! Nőknél a becsület és az ékszer bizonyos csereakció, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Epikureus vagy?
III. KATONA: Thyrászbulosz, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Hát te, birkabánat, hány szüzet... ?
IV. KATONA: Semmi, jelentem alássan!
KLEITOSZ: Csak hetérákra pályázol?
IV. KATONA: Nem foglalkozom nőkkel, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Rettegsz a feleségedtől? Messze van.
III. KATONA: Nem retteg az, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Hanem mit csinál?
ŐRSPARANCSNOK: Ki van *herélve*, jelentem alássan.

Az egész őrség röhög.

KLEITOSZ: *Herélve.* Te vagy az, akit a felesége kasztráltatott, hogy meg ne csald valamiképpen?

Röhögés.

IV. KATONA: Tiltott időben művelt nemi erőszakért Alexándrosz parancsából történt, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Az más. Tanulság? Jegyezzétek meg valamenenyien, akik még nem vagytok kasztrálva, netán egy kissé konok fővel megrövidítve: Alexándrosz tudja, mit miért cselekszik. Világos?
ŐRSÉG: Helytartó úrnak jelentjük: világos.
KLEITOSZ: Világos, de halkabban legyen világos, megmondtam. Tehát: fényességes éjszaka lesz. Az emberi nem legnevezetesebb nászéjszakája, természetesen menyegzővel egybekötve. Alexándrosz ma feleségül veszi Dáreiosznak, hős ellenfelének asszonyát, a világszép Roxánét. Ennek előtte urunkat Ammón főpapjai istenné szentelik. Alexándrosz fővezérünk Zeusz-Ammon földi fia lesz, tisztelgéskor rá fölnézni e pillanattal megtiltatik. Istenek előtt leszegett fő a köszöntés. Világos? Halkan.

Az őrség leszegett fővel tiszteleg.

Az esküvőn maga Dáreiosz is részt vesz, hadd élvezze a legyőzöttek különleges örömeit. Mert aki leteszi a fegyvert: a győztes kezére adja feleségét, lányát, lelkét, isteneit. Cserébe kapja viszont a mi isteneinket, az igaziakat, és azt a jogot, hogy a mi nyelvünket beszélje, a mi ősi szokásainkat gyakorolja. Alexándrosz nagylelkűsége, hogy bárki perzsa, szkíta, indus, masszagéta, egyiptomi, makkabeus, bármiféle barbár légyen: e föltételekkel magunkba fogadjuk őket. Sőt a nevünket is fölvehetik. Bitorolják csak: viselőjét a görög név amúgy is saját képmására formálja majd, reméljük, rövid idő alatt. Téged például hogy hívnak, te *mindörökké?*
ŐRSPARANCSNOK: Ali, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Ali. Hosszabbra nem tellett, szegények vagytok. Alibulosz... nem hangzik jobban? Kivált őrsparancsnok esetében. Bizalmi ember vagy. Nos?
ŐRSPARANCSNOK: Őseink felfogása szerint, jelentem alássan, aki nevet cserél, lelket cserél, jelentem alássan.
KLEITOSZ: Lelket. Lelked is van, hogy gondolkozz csak azon, amit mondtam. Dáreiosz tehát! Amikor főemberei, a satrapák, Alexándrosz elé bevezetik, sólyomszemetek legyen, sakálszimat és tigrisfül. A király jámbor lelkű, de fővezére, Bétisz, aki mint tudjátok, még nem adta meg magát, orgyilkosokat is bejuttathat a király fedezetével. A testőrség odabent is éber, de részetekről az elnézés tudjátok, hova vezet: föl, föl a keresztfára. Világos? A keresztfa világos.

A palota teréről éljenzés: „Dicsőség Alexándrosznak!"

Halljátok? Rengeteg közöttük a perzsa és mindenféle barbár. Köztük orgyilkosjelöltek is. Azok talán a leghangosabbak. Aki tehát a mai jelszót nem ismeri és ide belép, fogdába vele, majd a vallatóba. Világos?

ŐRSPARANCSNOK: Fogda és vallató.

KLEITOSZ: Mert szavaikat fölvirágozzák, a késeiket selyembe göngyölik. Alexándrosznak örülnie *kell*, ha legyőzötteink érte lelkesednek. Ti ne higgyetek a hűségmutatványok ügetőversenyének. Minden percnyi feladatotok: a gyanakvás. Most pedig oda figyeljetek.

Alexándrosz hangja a trónterem ablakából.

ALEXÁNDROSZ HANGJA: Hű perzsáim, testvéreim! Boldog vagyok. Letettétek a fegyvert és fölveszitek azt az én oldalamon. A háború nem volt cél, csak eszköze Kelet fölébresztésének. Meghódolt Kis-Ázsia, Fönícia és Egyiptom. Elesett Phrygia, Lydia, Tarszosz, Halikarmasszosz, Szúza és Perszepolisz. Dáreiosz bujdosik, de várjuk hódolatát. Anyja, felesége, gyermekei hozzám menekültek, a hajuk szála sem fog görbülni. Perzsia nincs többé a régi formájában, de erős karja lesz az egységes birodalomnak. Nyújtsunk egymásnak testvéri kezet, és ha valaki ellenezné a mai nappal kezdődő nagy menyegzőt, nyilvánítsátok közös ellenségünknek. Mert nem a perzsákat szeretjük kevésbé, hanem a velük való egyesülést, a vér szerintit is: *jobban.* Ma estétől kezdve Roxáné, a hajdani királynő: majdani királynőtök is az én oldalamon. Szeretném, ha példámat egész vezérkarom, egész hadseregem minél hamarabb követné. Ne idegenkedjetek tőlünk, és boldogok lesztek a Hellén birodalomban!

A tömeg éljenzése.

Pármenion jön feldúltan.

KLEITOSZ: Pármenion! Mi történik ottan? Oszolj!

Az őrség elvonul.

PÁRMENION: Vezérünk újabb cselfogása. Nem tudtam lebeszélni róla. Perzsa viseletben szónokol — az ellenségeinknek. Azt a méregkeverő Roxánét feleségül veszi... megbolondult.

KLEITOSZ: Te mondhatod. Barátja vagy. Pátroklosz és Akhilleusz! Kalliszthenésszel együtt a titkainak is tudója. De hogy megbolondult: nekem nem szabad elhinnem. Nem is hallottam, és ne hallja főleg Demetriosz. Roxánéról pedig a helyedben nem vélekednék. Se jót, se rosszat.

PÁRMENION: Az ember megfullad a lenyelt vélekedésektől. Ha nem fullad meg: megfekszi a gyomrát, a belső szerveit, nézd köröttünk a beteges kinézésűeket, Kalliszthenészt például. A lenyelt vélekedéseik sorvasztják.

KLEITOSZ: Ma feldúltabb vagy, mint voltál valaha.

PÁRMENION: Ha orvos lennék, már nem is azt kérdezném a betegtől: mit evett, hanem hogy mit volt kénytelen megint elhallgatni, lenyelni, megemészteni, ki nem okádni...

KLEITOSZ: Mi történt veled?

PÁRMENION: Elborozgattunk, kockáztunk, elmondtam ugye Roxánéról, majd azt mondja birkózzunk, jókedvű volt, egyszer csak eltorzul az arca, elkezd fojtogatni. Soha nem láttam ezt a gyilkos indulatot a szemében. Rá kellett ordítanom, hogy magához térítsem.

KLEITOSZ: Hallottam. És azután?

PÁRMENION: Mintha lázálomból ébredt volna, nézett, mint akit nem ismer, és nem ordibálva, ahogyan mostanában szokta, hanem suttogva és rettentő szomorúan azt mondta: többé nem akar látni.

KLEITOSZ: Mondta máskor is. Ne vedd a szívedre.

PÁRMENION: De nem felejtem azt a suttogó szomorúságát. Kétségbeesett volt, Kleitosz, mint aki végleges magányba omlott. Teljesen magára marad... nem tudok többé segíteni neki.

KLEITOSZ: Segíteni akarod, de csak fölháborítod, Roxánéval különösen. Erős lehet a barátság, de még erősebb az ágyasság.
PÁRMENION: És ha megmérgezi?
KLEITOSZ: Nem érdeke. Az asszonyok nem hazafiak. Az ágy a csataterük.
PÁRMENION: Nem bírom fölfogni: perzsa viseletébe öltözik, az egyiptomi papok istenné szentelik, lesüllyeszti magát a keleti felfogás szintjére... Egész Athén röhögni fogja.
KLEITOSZ: Vagy dicsőíteni. Akár a perzsák.
PÁRMENION: A perzsák észbe kaptak. Hűséget deklarálnak, hogy átvészeljék a vereségüket. Jönnek a deputációk, homlokuk a padlót verdesi, az alázattól nem látszik az arcuk — így a szándékuk sem. Megfigyelőket küldj a tömeg közé.
KLEITOSZ: Aki nem élteti az új rendet: megfigyelés alá vesszük.
PÁRMENION: S kétszeresen azt, aki perzsa létére a legjobban élteti. Akkor inkább Bétiszt becsülöm...
KLEITOSZ: Az őrült ellenállót?
PÁRMENION: Nem mutat más szándékot, mint ami benne van. Férfi legalább.
KLEITOSZ: Őrség!
ŐRSPARANCSNOK *(futva jön):* Parancs!
KLEITOSZ: Kettőzött őrséget a palota bejáratához! Civil megfigyelőket az éljenző tömegbe!
ŐRSPARANCSNOK: Igenis! *(El, majd vissza.)* Honnan a civil, jelentem alássan?
KLEITOSZ: Ahonnan máskor is, te barom. A katonák közül.
ŐRSPARANCSNOK: Igenis! *(El.)*

Filipposz jön.

PÁRMENION: A másik méregkeverő. Állj csak meg, Ászklépiosz fattya!
FILIPPOSZ: Urunk lázas, orvosságot kell neki beadnom.
PÁRMENION: És mit csinál Roxáné?
FILIPPOSZ: Esküvőjére készül, és az udvarhölgyeit fésülteti. Találgatják, melyik kinek lesz a felesége. *(Indulna.)*
PÁRMENION: Filipposz! Mutasd azt az orvosságot.
FILIPPOSZ: Ugyanaz, amit tegnap is...
PÁRMENION: Mutasd!
KLEITOSZ: Mutasd, ha kéri.
FILIPPOSZ: Kérlek, Pármenion, hagyj föl a személyemet sértő gyanakvással. Kölcsönözz Alexándrosztól némi bizalmat irántam.
PÁRMENION: Roxáné küldi?
FILIPPOSZ: Állítólag jobb az én kotyvalékaimnál. Tegnap is mérget sejtettél benne, Alexándrosz mégis bevette, téged szembe röhögve. S él és javul. Nem elég neked?
PÁRMENION: Nem elég. Mutasd.
FILIPPOSZ: A levegő is beszennyezheti. Nem mutatom.
PÁRMENION: Roxáné küldi, tehát nem mutatod. Őrség!

Három őr szalad be.

KLEITOSZ: Filipposz, ne makacskodj. Ma rossz napja van...
PÁRMENION: Ide azzal a méregzacskóval!
FILIPPOSZ: Ne nyúljatok hozzá, kolera dühöng, ha megérintitek, nem vállalok érte felelősséget, és különben is, ezt a bizalmatlanságot jelentem Alexándrosznak...
PÁRMENION: Ide vele, vagy levetkőztetlek!
FILIPPOSZ: Ám lássátok, de ezt már be nem adom urunknak. És rajtad a felelősség... Tíz éve szolgálok... Szégyen és gyalázat... Tessék!
PÁRMENION: Azt mondod, lázcsillapító.
FILIPPOSZ: És fájdalomcsökkentő.
PÁRMENION: És mennyit szándékoztál lenyeletni vele?
FILIPPOSZ: Két kanálka. Lássuk hát, miként vélekedik tisztességedről és főleg Roxáné asszonyodról ez a két kanálka.

KLEITOSZ: Őrült vagy! Kutya is akad itt...
PÁRMENION: Jaj lesz Sándornak, ha barátait kutyák helyettesítik. Az a szuka főleg...

Beveszi az orvosságot. Csönd.

Kleitosz elküldi némán az őröket.

FILIPPOSZ: De hiszen mondtam...
PÁRMENION: Még ne beszélj! *(Várakozás.)* Vagytok persze annyira gyávák, hogy csak rögtön ölő mérget adjatok be neki. Hát ez egyszer talán megmenekültél, Filipposz.
FILIPPOSZ: A tiszta lelkiismeret nem menekül. *(El.)*
KLEITOSZ: Roxáné méregkeverői a mieinknél tudósabbak. Filipposzt nem lett volna szabad elengedni. Hogy míg haldokolsz, lásd, miként vetem ki szívét, máját a kutyáknak.
PÁRMENION: Köszönöm. Nem méreg.
KLEITOSZ: És ha mégis?
PÁRMENION: Akkor előtte halok meg. *(Gúnyosan.)* Csupa illendőségből.
KLEITOSZ: Nem értem én ezt a szeszélyes barátságot... kapcsolatot... Majdnem szerelmeset...
PÁRMENION: Romlásnak indult szerelem.
KLEITOSZ: De hát csupán Roxáné, meg az istensége miatt? *(Ravaszul.)* Egyébnek is kell ott lennie.
PÁRMENION: Van persze. Agyaveszettség.
KLEITOSZ: (?)
PÁRMENION: Mindannyiunkat érintő...
KLEITOSZ: Mindannyiunkat... engem is érintő — agyaveszettség? Mondd, miről van szó?
PÁRMENION: Te is hozzá tartozol.
KLEITOSZ: Mondd, miről van szó?
PÁRMENION: Szédülök.
KLEITOSZ: Szédülsz. Rosszul vagy? A méreg.
PÁRMENION: A méreg.
KLEITOSZ: Mondd, Pármenion. Azt az agyaveszettséget...
PÁRMENION: Későn érdeklődől. A szemem káprázik.
KLEITOSZ: Színes lepkerajokat látsz? Bíbor pillangófelhőket?
PÁRMENION: Honnan tudod?
KLEITOSZ: Ilyet készítenek a perzsák. Ilyen mérget. Hogy kellemes legyen az elmúlás, mondd, mit akar velem?
PÁRMENION: Veled. És velem? Persze, nem érdekel.
KLEITOSZ: A te sorsod is érdekel, de azt magad is tudod. Az enyémet mondd, ne titkolózz. *Most már* nincs értelme a titoktartásnak.
PÁRMENION: *Most már?* Miért ne lenne.
KLEITOSZ: Mert ostoba fajankó vagy. Túlzásba viszed a hűséget.
PÁRMENION: Túlzásba...
KLEITOSZ: Az öngyilkosságig. És miért? Hogy kidobjon? Hogy játéka légy a szeszélyeinek. De mindannyian azok vagyunk. Én is.
PÁRMENION: Te is.
KLEITOSZ: Azért nem kellett volna a mérget bevenned. Ó, te öngyilkos Pármenion. Mondj valamit a velem kapcsolatos terveiből...
PÁRMENION: Csodálatos...
KLEITOSZ: Csodálatos?
PÁRMENION: Amit véghez vitt. Egy alvó óriást ébresztett föl. Egész Keletet civilizálni akartuk és szemem láttára rohan a vesztébe.
KLEITOSZ: Magadért aggódj. És mondd, mit akar velem?
PÁRMENION: Együtt indultunk Pellából... a szülővárosból... Tíz év alatt eljutottunk Indiáig. Tudod, miért sikerült neki?

KLEITOSZ: Mert bátor és legyőzhetetlen, jól tudom. Ne erről beszélj! Ide nézz! A semmibe bámulsz. Látod már a pillangófelhőket?
PÁRMENION: Látom. Bíbor lepkerajok...
KLEITOSZ: Nem tudok segíteni rajtad. Filipposz! Csak jönne már. De mondd addig... amit rólam tudsz... A bizonytalan állapotunkról. Egyik napon helytartó vagy, a másikon kutyamosó... Hát semmit sem árulsz el... mielőtt meghalnál?
PÁRMENION: Ó, de nagyon aggódol értem! Titkot remélsz a halálomtól, ó drága barátom... szálljatok, szálljatok, színes lepkerajok... Leleményes gyilkosok a perzsa méregkeverők... valóban szép így az elmúlás...
KLEITOSZ: Ne halj meg, Pármenion. Ne halj meg. Beszélj.
PÁRMENION: Alexándrosz sohasem tévedett, mert tisztelet volt benne. A tények tisztelete.
PÁRMENION: Ó, már megint félrebeszélsz.
PÁRMENION: Hogy tudd, azért mondom. Ha meghalok, te mondd tovább neki. A tények tisztelete... Nem az égi isteneké, nem Zeuszé, Apollóné, nem a delphoi, dodonai jósoké... ezt csak a tömeg kedvéért hangoztatta... hanem a Tényisteneké. A népeknek ez a roppant tarkasága Keleten, ez a Bábel az ő Tényistene volt mindmáig...
KLEITOSZ: Tudom, tudom, tudom, de nem ez érdekel.
PÁRMENION: Maga találta ki, mit sugalljanak, parancsoljanak, jósoljanak neki az istenek. Ő volt az isten és önmagának alattvalója is egyszemélyben. De most...
KLEITOSZ: Fütyülök a filozófiádra! Azt mondd: megmaradok helytartónak? És Demetriosz. Tudod... vagy nem tudod... gyűlöl téged...
PÁRMENION: Anteusz pedig, a valóságérzéke, mintha kiszökött volna belőle.

Egyiptomi papok vonulnak.

KLEITOSZ: Ammon papjai...
PÁRMENION: Ezek részegítették meg.
KLEITOSZ: Hogy érzed, mennyi időd van még? Hogy tudjak segíteni rajtad.
PÁRMENION: Mily hatalmas ember volt s be apró isten lesz belőle ó e sivatagi sakálok aranyfüstjétől bódultan...
KLEITOSZ: Ne rágalmazd. Mindent visszamondok. Ha nem vallasz nekem... Rólam. Könyörgök, rólam valamit...
PÁRMENION: Vezérünkre, mint a leghatalmasabb földi lényre van szükségünk, hiszen ha már isten lenne, az égben kellene lennie s mi nélküle maradnánk. S én csak attól félek, hogy nélküle maradunk. Tudod, mi az az istenség, Kleitosz?
KLEITOSZ: Újabb felmagasztalás.
PÁRMENION: Zsákutca.
KLEITOSZ *(ijedten):* Szörnyű dolgokat mondasz. Mert tudod, hogy meghalsz. De halj meg hasznosan és áruld el, miért bízik jobban Demetrioszban. Megrágalmazott a patkány. Téged is megrágalmazott. Félek...
PÁRMENION: Bennem a méreg — benned a rettegés. Ó, te bátrak bátra, minden rettegések hőse, te fordított Akhilleusz.
KLEITOSZ: A gaugamelai csatában...
PÁRMENION: Nem így viselkedtél. Hát érdemes győzni, Kleitosz? Ha ennyire rothaszt a győzelem?
KLEITOSZ: Félrebeszélsz. Hányadszor kérdezem: mi lesz énvelem. Velem, Kleitosz helytartóval! Nem érted. Velem!
PÁRMENION: Velem, velem, velem, énvelem! Az önzésnek micsoda sivatagvilága. Minden más potomság, semmiség. Mi lesz énvelem, Kleitosz helytartóval. Nem Sándorral, nem a birodalommal, nem a nagy célokkal: énvelem, Kleitosszal... Demetriosszal... Lysimachosszal. Ez hát a birodalom fundamentuma.
KLEITOSZ: Ne gúnyolódj! Haldoklók ne gúnyolódjanak. Magad talán nem vagy önző? Nem ragaszkodol kétségbeesetten a barátságához?
PÁRMENION: A tévedéstől féltem... vizet... Egy kis vizet...

Éanna tűnik föl.

KLEITOSZ: Hé, te leányzó! Vizet ide, gyorsan. Gyorsan! Filipposzért kellene rohannom, de urunknál van, nem zavarhatom.

Éanna jön a vízzel.

ÉANNA: Tessék, uram. *(Pármeniont itatja.)*
KLEITOSZ: Ne halj meg, Pármenion.
PÁRMENION: Ki vagy te?
ÉANNA: Éanna vagyok, uram.
KLEITOSZ: Ne haragudj a kiabálásomért. Meg kell, hogy értsél engem is.
PÁRMENION: Mit adtál innom?
ÉANNA: Vizet, uram. Tiszta vizet.
PÁRMENION: *(Hosszan nézi Éannát.)* Tiszta vizet. Élet vizét. Máris jobban vagyok tőle.
ÉANNA: Kívánom, gyógyulj meg, uram. *(El.)*
KLEITOSZ: És neked tudnod kell...
PÁRMENION: Ki ez a lány?
KLEITOSZ: Az én barátságom nem a Demetrioszé. Mert ő gyűlöl, Sándornál a helyedbe szeretne kerülni — bizalmas barátnak.
PÁRMENION: Tudom. Azt a lányt, mintha már láttam volna.
KLEITOSZ: De én — jól tudod — sokra becsüllek.
PÁRMENION: Sokra becsülöd — a titkaimat. Az életemnél is többre.
KLEITOSZ: Tévedsz. Az életedért aggódom. És valóban azt hittem, hogy szemem láttára halsz meg.
PÁRMENION: Nem hitted, hanem remélted.
KLEITOSZ: Rágalmazol. És jobban vagy?
PÁRMENION: Csak komédiáztam.
KLEITOSZ: Miért csináltad?
PÁRMENION: Mert Kleitosz barátomban — a hullarablót véltem felismerni. Már meghalni sem érdemes, Kleitosz. Az élők a hulla láttán — magukért aggódnak.
KLEITOSZ: Bocsáss meg, ha valamit féleértettél.
PÁRMENION: Megértettem, hogy szerinted a hűségemben ostoba fajankó vagyok.
KLEITOSZ: Vigyázz, nem így mondtam. A túlzásba vitt hűség... azt mondtam. A zsákutcát viszont te mondtad. Az istenség: zsákutca. Ilyen vakmerőséget csak haldokló mondhat.
PÁRMENION: Ez tévesztett meg téged. Csak haldoklók mondják az igazat.
KLEITOSZ: Aljas játék, Pármenion. Bár, elismerem, az életeddel játszol. Kiutasított maga mellől, tehát az életeddel játszol.
PÁRMENION: Mert nélküle nem ér semmit az életem. De szomorú immár a tapasztalatom.
KLEITOSZ: Nem akar többé látni téged.
PÁRMENION: Körülötte óvatos a hűség. Ám annál nagyobb az önzés: mi lesz énvelem, énvelem!
KLEITOSZ *(ijedten):* Nem deklaráltam az óvatos hűséget! A méregpróbádat tartottam túlzásnak. Ostobaságnak. Honnan tudod, hogy nem volt az méreg? Lassan ölő méreg. Nehogy a mostani játékod holnapra elkomolyodjék. A halál játékává, amit az a szép lány már nem fog enyhíteni...

Filipposz jön.

PÁRMENION: Annál könnyebb lesz hát. A főpróbát már megtartottam.
FILIPPOSZ: Urunk az orvosságot bevette s jobban lett. Elmondtam neki a méregpróbádat és örvendezz: sírva fakadt. Hívat sürgősen. Máskor ne kételkedj bennem.
PÁRMENION: Máskor jobban megkutatlak. Neked sok zsebed van, Roxánénak lassan ölő mérge is van.
FILIPPOSZ: Akkor figyeld magad. És szólj nekem, ha vörös pillangófelhőket látsz...

Sándor hangja: „Pármenion! Hol vagy, Pármenion?"

PÁRMENION *(boldogan):* Itt vagyok, Sándor. Jövök, Sándor!

KLEITOSZ: Vigyázz, mit beszélsz rólam. A zsákutcát te mondtad.

Sándor hangja: „Pármenion, egyetlen barátom!"

PÁRMENION: Igen, én mondtam. És azt is tudom: ne mondj olyat a barátodnak, amit ne mondanál szemébe magának az istennek is. *(Gyorsan el.)*

Demetriosz jön.

KLEITOSZ: Hallottad, Demetriosz? Félrebeszél.

DEMETRIOSZ: Urunktól tudom: méregpróbát végzett. Látod, így kell ezt csinálni. Nem a hűség szavai — a hűség tettei...

KLEITOSZ: És ha rövidesen meghal?

DEMETRIOSZ: Nem hal meg. A kotyvalékot Roxáné küldte s akkor — hevítő por. Hümenáiosz lészen, jól tudod. Nem ismered, barátom az asszonyokat. Majd bolondok lesznek egy fallosszal megrövidíteni az életüket. A Sándoréval pláne... S mit mondott még?

KLEITOSZ: Hogy Alexándrosz istensége zsákutca.

DEMETRIOSZ: Aha. Ez érdekes, bár urunknak is képes a szemébe mondani s akkor számunkra jelentéktelen a kijelentése.

KLEITOSZ: Legfőbb védelme — a nyíltsága lenne?

DEMETRIOSZ: Valószínű, de ne próbáld követni. Urunknak nem voltál gyermekkori játszótársa.

KLEITOSZ: De még ma sem vagyok ivócimborája. Demetriosz, mondd a titkos tervet, amiből megint kihagytatok, bár egyenrangúak lennénk a helytartóságban.

DEMETRIOSZ: Legközelebb én maradok ki valamiből, te leszel a beavatott. Sorra jár a kocka s a bizalom.

KLEITOSZ: Mire készüljek föl tehát?

DEMETRIOSZ: Hűségpróbára.

KLEITOSZ: Harcolni kell? Bétisz vára alatt megdögleni?

DEMETRIOSZ: Jönnek a perzsák. De nem reguláris hadsereggel. Izgalmas részleteket Kalliszthenésztől... Micsoda krónika!

KLEITOSZ: Demetriosz, már te is fontoskodol.

DEMETRIOSZ: Mindig az a fontoskodó — és az okosabb is, aki utolsónak jön ki Alexándrosztól. Tehát nem az a fontos, hogy elsőnek menjen be hozzá az ember. Hanem, hogy utolsónak jöjjön ki tőle.

KLEITOSZ: Minden szavatok homályos. Ilyenkor remeg a gyomrom. Hűségpróba. Nem néztünk szembe százszor a halállal? Tetézni folyton a próbákat?

DEMETRIOSZ: Ne dühöngj, ne rettegj. Kellemes hűségpróba. Most csak annyit: a harmadik kürtszóra nyittasd meg a főbejáratot a palota keleti szárnyához.

KLEITOSZ: Roxáné?

DEMETRIOSZ: Személyesen. Dáreiosz tisztes felesége, volt felesége, meg a kísérete, hölgyek, hívek, satrapák. És ezzel újfajta háború kezdődik.

Perzsa nők vonulnak a trónterem felé, nyomukban a ceremóniamester, és lakatos, nagy könyvével Kalliszthenész. A nők között: Éanna, Szúzia, Ariáné, Perszephóna stb.

KLEITOSZ: Háború?!

DEMETRIOSZ: Itt vonulnak, nézd a csatateréi. Dimbes-dombos, szőlőfürtös, mézédes hadszíntér.

KLEITOSZ: Hová viszed őket, Kalliszthenész?

KALLISZTHENÉSZ: Szemlére. De mást ne kérdezz, nem válaszolhatok.

DEMETRIOSZ: A két utolsót kissé fenntartjuk. Biztonsági okok... Te szép gránátalma, jer csak. Hogy hívnak.

SZÚZIA *(vidáman):* Szúzia vagyok, uram, Besszosz lánya.

DEMETRIOSZ: És hogy érzed magad itt az udvarban.

SZÚZIA: Most már jól, uram. Az enyéim élnek és ide készülnek a menyegzőre.

DEMETRIOSZ: Szeretnéd-e, hogy néked is menyegződ legyen.

SZÚZIA: Ó, kicsi vagyok én még, uram.
DEMETRIOSZ: De az ágyból már nem esel ki.
SZÚZIA: Ha jól megkapaszkodom...
DEMETRIOSZ: Teszik-e neked a szépet a szép derék hadfiak?
SZÚZIA: Ó, nagyon...
DEMETRIOSZ: És tetszenek neked?
SZÚZIA: Még nem választottam, uram. Mert én még kicsi vagyok.
DEMETRIOSZ: De ha jól megkapaszkodol... nagyobbacska leszel. És mit mondasz az udvarlóidnak?
SZÚZIA: Hát azt mondom:

Buja pásztor, utánad kiáltozom
Úgy, pásztorom, lépj csak be a szerelem
házába
Örülj, vigadj, szerelmes kicsi párom.
Arany a vágy, gyémánt a szerelem.

DEMETRIOSZ: Gyémánt... No nézd a kis pipét. Mit tudsz majd, ha megtollasodol? Lássuk a másikat. Komor vagy, mint méreg a zacskóban... Ez marad, Kalliszthenész. A kicsikét vigyed, nem veszélyes.
KALLISZTHENÉSZ: Hagyhatom, de te számolsz el vele.
DEMETRIOSZ: Menj csak.

Kalliszthenész elvonul a lányokkal.

DEMETRIOSZ: Hogy hívnak?
ÉANNA: Éanna.
DEMETRIOSZ: Kinek az ágyasa?
ÉANNA: Senkinek, uram.
DEMETRIOSZ: Árva madaram. Hogy lehetséges?
ÉANNA: Az istenek kegyelméből. És egy kicsit a magaméból is.
DEMETRIOSZ: Úgy van. Egy lány őriztetik és megőrzi magát. A szüzesség kettős istensége. És kit vársz magadnak — estére?
ÉANNA: Senkit, uram.
DEMETRIOSZ: Csakhogy vége már a kettős istenségnek. Nem csak Roxáné: az udvarhölgyek is Hümenáiosz karjába kerülnek...
ÉANNA: Jöjjön, *akinek* jönni kell.
DEMETRIOSZ: És *aminek*, szép gránátalma. Még nem beszéled jól a mi nyelvünket, de nem fontos. A szerelemben a végtagok beszélnek, igaz, Kleitosz? Sőt, előnyös a szavak hiánya. Nem zavarják a legfontosabbat, aminek eszmecsere nélkül kell megtörténnie.
ÉANNA: Mit akartok velem?
DEMETRIOSZ: Mindenkit nem motozhatunk meg. Csak próbaszúrást végzünk. Mutasd a lábad.
ÉANNA: Nem tiéd az, uram.
KLEITOSZ: Ez kakast még nem látott, ép a bóbitája.
DEMETRIOSZ: Mutasd a kebled.
ÉANNA: Nem tiéd az, uram.
KLEITOSZ: A gyémántos köldöködet lássuk.
ÉANNA: Nem tiéd az, uram.
DEMETRIOSZ: Nem tiéd, nem tiéd! Hiba nélkül tagadsz a nyelvünkön. A legelső pedig, amit meg kell tanulnod: az igen. Igen, igen...
KLEITOSZ: Méregfiola nincs a ruhád alatt?
ÉANNA: Nincs! Uram, ne bánts engem.
DEMETRIOSZ: Gránátalmácska, nem bántalak. Mutasd a lábad!
ÉANNA: Alexándrosznál foglak följelenteni.
KLEITOSZ: Hagyd, menjen.
DEMETRIOSZ: Ne adj sípot a szájába. Te pedig ne fenyegess, mert urunk biztonsága végett parancsolom: mutasd a kebled.

KLEITOSZ: Gyilok is lehet... méreg is... Mutasd a lábad, a kebled, a gyémántos köldököd.
ÉANNA: Nem! Nem! Nem! *(Megharapja.)*
KLEITOSZ: Ó, te bestia! Kerberosz fogai sem élesebbek.
ÉANNA: A szabadságrablást Alexándrosz betiltotta. Segítség!
KLEITOSZ: Eredj a fenébe!
DEMETRIOSZ: Sehová! Őrség!

Őrsparancsnok jön egyik társával.

DEMETRIOSZ: Orgyilkosgyanús! Alaposan megmotozni!
KLEITOSZ: Helyetted az a hogyhívják jöjjön. A kasztrált. Véle semmis az erőszakföljelentés.
ŐRSPARANCSNOK: Thyrászbulosz!

IV. katona jön futva, a másik vissza a helyére.

KLEITOSZ *(őrsparancsnokhoz):* Te pedig perzsa vagy, tehát elfogulatlan — ez esetben.
DEMETRIOSZ: Megmotozni!

A két katona ráveti magát.

ÉANNA: Gyalázatos rágalom! Hazugság! Nem vagyok orgyilkos. Segítség! Se gyilok, se méreg, semmi sincs nálam! Roxáné szolgálója vagyok, apámat megöltétek, de nem vagyok orgyilkos! Ellenségetek, de semmi rossz szándékom, segítség!
DEMETRIOSZ: Elhallgattatni!
KLEITOSZ: Fölveri az egész palotát...
ÉANNA: Hagyjatok! Könyörüljetek! Tinektek is van lánytestvéretek, húgotok, anyátok!
DEMETRIOSZ: De fölöttük és előttük a parancs.
KLEITOSZ: Küldd a fenébe!
ÉANNA: Betiltották a szabad rablást!
DEMETRIOSZ: Elhallgattatni! Minden rongyát, porcikáját megmotozni!

Megkötözik, rongyot dugnak a szájába.

KLEITOSZ: Nehogy a királynő kedvence legyen!
DEMETRIOSZ *(aki már vérszemet kapott a lánytól):* Az őrség is tanú rá: nem rablás ez, nem erőszak. *Oda* indult, tehát megmotozzuk, kötelességünket teljesítjük. Alexándrosz apját is ilyenek gyilkolták meg. Hogy közbe lába, keble napvilágra kerül? Rejtett gyilok, rejtett helyen kutatható. Ide mindent a kezembe!

Az őrök rendre szaggatják le Eanna ruhadarabjait és dobálják oda Demetriosznak, az pedig Kleitosznak.

DEMETRIOSZ: Fátyol, szépen libeg, ha viselőjét
az ágyba emeled.
KLEITOSZ: Ha karod nem öreg.
DEMETRIOSZ: De megfojtani vele bárkit
— a bódult szerelmest kivált meg lehet.
KLEITOSZ: Téged épp úgy, mint engemet.
DEMETRIOSZ: Nyakék, fejdísz, fésűk, csatok,
fejetlenség minden ölelésben,
lássuk hát, melyik az urunknak szánt gyilok?
KLEITOSZ: Meg a méreg — az édes rejtekből.
DEMETRIOSZ: Nagy királyunk, Filipposz, lehettél
volna éberebb,
asszonyok hajsátrából, bugyijából
ugrottak szívednek a kések!
KLEITOSZ: A finom kelméből... Ó...

DEMETRIOSZ: Alexándrosz fiadra majd jobban vigyázunk —
az ágyába hordott perzsa gyümölcsöt szépen
meghámozzuk.
KLEITOSZ: Héja nélkül a finom gránátalma.
DEMETRIOSZ: Részemről, Kleitosz, meg is kóstolnám,
de hol a legédesebb, sajna, nem lehet.
KLEITOSZ: Nem tudhatjuk, hogy szól a rendelet!
DEMETRIOSZ: Hé, szunnyatagok, gyorsabban azt a motozást,
és beljebb főleg, lennebb, az árnyékos helyeken.
Szelet kavaró szoknya, bársony és brokát,
Éanna, nagy úrnak lánya vagy! — az alsóneműt
ne sanáljátok — annál értékesebb a nő, minél
kevesebb, ami eltakarja. Siessetek!
KLEITOSZ: Siessetek!
DEMETRIOSZ: Kleitosz, rózsaolajillat!
KLEITOSZ: Rózsabokornak is lennie kell tehát.
DEMETRIOSZ: Jól mondod, de még előbb — ott fennebb
a két gödölyét, ostobák!
Gyöngéden kétfelé hajtani, kebel közül
is előkerült ám kés — a nászágyban.
De még alábbról is, combok tövéből is,
Kleitosz! Most figyelj s ne nyálad csorogjon,
az eszed forogjon és fogja föl urunk bölcsességét.
KLEITOSZ: Hagyjuk felöltözni!
DEMETRIOSZ: Várj! Győztünk, úgy gondolod?
Tartományok, városok a lábunk előtt.
De nem alattunk!
KLEITOSZ: A motozást abba kéne...
DEMETRIOSZ: Várj! Szúza, Perszepolisz kincse: semmiség, külsőség! Jönnek a meghódoltak, a satrapák és drága ajándékot hoznak: potomság! Ordibálni fogják! éljen Alexándrosz! Hazugság! Adót fizetnek és jobban fognak szeretni bennünket, mint mi saját magunkat, a hagyományos gyarlóságainkat. Túltesznek rajtunk a hellénizmusban s a győzelmünk mégis kétséges.
KLEITOSZ: Kétséges?
DEMETRIOSZ: Ha nem szelídítjük meg az asszonyaikat. Ez a tartós munka.
KLEITOSZ: Esküszöm, okos vagy.
DEMETRIOSZ: Áll még Bétisz vára,
lángol a nyílt és titkos ellenállás
— de katonát, vért az egyetlen megmaradt váruk bevételére már nem áldozunk.
KLEITOSZ: Hogyne áldoznánk!
DEMETRIOSZ: Perzsa nők Vénusz-dombján fogjuk azt bevenni!
KLEITOSZ: Ez hát az új stratégia! *(Ruhadarabra.)* És ez meg micsoda?
DEMETRIOSZ: A kis csoda — micsoda? Ekkora bugrist okos emberen! Simogasd meg te is. Bátrabban! Gyönyörű. Itt van, látod, szavaim értelme: a külsőségek után — Perzsia, Egyiptom, Szíria belsejére van szükségünk.
KLEITOSZ: Természetesen.
DEMETRIOSZ: És tudod, hol a belseje? Ahol a mi nyelvünkön szólva ez a szép lány elvéti. Szabad rablás helyett szabadság-rablást mond. Ahol a botlásai világítanak még ösvényt — az övéi felé. Ott kell az új csatákat vívni. Trójába falovat csempésztünk. Ide, barátom, termékenyítő falloszokat. Jó fallosz a legerősebb falanksz. Indulót is komponáltam, hallgasd:

Jó fallosz a legjobb falanksz,
Áll még Bétisz vára!
Lőréseiben asszonyok

Édes nyílás a lőrésben
Katonák előre!
Ti ketten is vissza — helyetekre!
A két katona kivonul.

KLEITOSZ: *Áll még Bétisz vára,*
lőréseiben asszonyok.
Engedd már szabadon.

Demetriosz leszedi Éanna kötelékeit.

DEMETRIOSZ: Megbocsáss É... Éanna. Hivatali volt — bár személyesnek tűnik az érdeklődésünk.
ÉANNA: Istenek, hálaimát rebegek tinéktek...
KLEITOSZ: Áldozatra méltók az isteneid. Nem bántottunk.
ÉANNA: Áll még Bétisz vára...
DEMETRIOSZ: Áll. Mert rég nem ostromoljuk!
ÉANNA: Az édesapám vára. Azt csak ő tarthatja. Te tartod azt, apám! Köszönöm tinektek, sakálok, a gyalázatot: cserében a jó híretekért. Áll még Bétisz vára... legutolsó menedékünk... Apám él, istenek! Ó, istenek, áll még Bétisz vára. Apám, édesapám, Roxáné hazudott... Áll még Bétisz vára... Ó, kegyelmes istenek... *(Sír.)*

Alexándrosz hangja: „Az egyetemes elrendezés elve, a mindent összebékítő szellem nevében kérlek és utasítalak benneteket..."
Kürtszó, Lysimachosz jön.

KLEITOSZ *(ijedten):* Lysimachosz!
LYSIMACHOSZ: Mit műveltek itt? Mért sír ez a lány?
DEMETRIOSZ: *Oda* indult, meg kellett motoznunk.
KLEITOSZ: Bétisz lánya.
LYSIMACHOSZ: Őrültek!
DEMETRIOSZ: Ha valakit, Bétisz lányát csak meg kellett motozni. Az Ő érdekében.
LYSIMACHOSZ: Az ő érdekéről, mikor fogalmad sincs a legújabb tervéről. Bétisz lánya...
KLEITOSZ: Én mondtam...
LYSIMACHOSZ: Fügevirágom, bocsásd meg nekem az ő neveletlenségüket. Apád él. S megbékél.
ÉANNA: Az én apám?
LYSIMACHOSZ: Apád, a fővezér. Megbékél. Mert békejobbot nyújtunk.
ÉANNA: Átkozott, ha elfogadja.
DEMETRIOSZ: Te ne beszélj az ő nevében!

Ceremóniamester jön az előbbi lányokkal.

LYSIMACHOSZ: Ceremóniamester! Ezt is felöltöztetni. Ékszerezzétek föl, a kincstár nem sajnálja!
KLEITOSZ: Újabb határozat s már megint nélkülem!
LYSIMACHOSZ: Általam üzent neked is. Megtudod. Bétisz lánya, hogy is hívnak?
DEMETRIOSZ: Éanna.
LYSIMACHOSZ: Éanna, vigasztalódj. Minden rendbe jön. Apád él s megbékél.
ÉANNA: Soha!
LYSIMACHOSZ: Ceremóniamester, vidd őket s öltöztesd.

A lányok elvonulnak, Éanna is velük.

DEMETRIOSZ *(dúdolja):* Jó fallosz a legjobb falanksz... Eddig az én tájékozottságom.
KLEITOSZ: Semmit sem értek a dologból.
LYSIMACHOSZ: Mert urunk agya forog megállás nélkül, ti pedig a motozással... Fallosz... Hát szabad asszonyi állatnak ilyet emlegetni? A szívnek óhaját mondd, te faragatlan bakhellén! A szerelem hatalmát és jogát mindenek felett.

Határok, nyelvek, szokások és avatag erkölcsök felett. Vénuszt mondd... attól a nők nem ijednek meg. Mert Vénusszal aztán jöhet... Ami kell.

DEMETRIOSZ: Vénuszt mondtam.

KLEITOSZ: A dombját.

LYSIMACHOSZ: De miért a dombját és nem a lényeget? Hogy hatalma minden halandóra kiterjed és örömmel kell azt fogadni. Vénuszt, barátom, aki még a tengernek is parancsol. Szép szóval. Kagylóhéjban utazik, igazgyöngyöt aggat minden vonzalomra. Nem motozni kell, hanem a kháriszokat fölidézni, a hórákat, és Pheita szavaival — a rábeszélés útján. Hümenáiosz gyönyöreit emlegetni, nem falloszt! Mert a nők szeretik ugyan, de utálják, ha emlegetik. Mert legelsősorban önmagukat szeretik becsapni. Hümenáioszra vágynak, de jobb, ha testi részletezés helyett... poétikusabban csicsergő madarakat mondasz és aranyszekerecskét, amit Aphrodité verebei húznak. Hát ilyesmi, nem a vetkőztetés! Zeusz minden ellenfelének feleségét magáévá tette, de hogyan, barátaim? Minosz király lányát miként termékenyítette meg az ablaktalan toronyban is? Aranyeső formájában. Azonképpen Zeusz fia mostan...

DEMETRIOSZ: A célunkat nézve: aranyesővel megbuktunk máris.

LYSIMACHOSZ: A lágy szavak némelykor kardot, sőt faltörő gépet pótolnak, barátom.

KLEITOSZ: Persze. Mindig az a legokosabb, aki utolsónak jön ki tőle.

Második kürtszó.

LYSIMACHOSZ: A harmadikra fogadjuk Roxánét. Addig vegyük számba magunkat. Kleitosz, Demetriosz, Lysimachosz, Pármenion...

KLEITOSZ: Ha ugyan él még.

LYSIMACHOSZ: Él. És itt lesz. A tábornoki kar. Tábornok urak!

Teremőr: „Tábornok urak!"
Tábornokok bevonulnak.

KLEITOSZ: Mondd már, mi lesz itt?

LYSIMACHOSZ: Filipposz! Orvos is kell némelykor a Hümenáioszhoz.

Teremőr: „Filipposz!"

FILIPPOSZ *(Jön)*: Beteg valaki?

LYSIMACHOSZ: Ajzó port — nagy mennyiségben. S ahogy elnézlek, főleg magadnak. Azért ne ijedj meg. Kalliszthenész!

Teremőr: „Kalliszthenész!"

KALLISZTHENÉSZ: Elkészültem, uram.

LYSIMACHOSZ: Ma fürgébbnek mutatkozol a történelmet őrző nehezékeddel.

KALLISZTHENÉSZ: Elkészültem, uram, a legutóbbi hadjáratokkal is.

LYSIMACHOSZ: Tudom. De magad föl vagy-e készülve?

KALLISZTHENÉSZ: A továbbiak megírására? Kevés a papirusz...

LYSIMACHOSZ: Nem papirusz! Más egyéb. Amivel már nem rendelkezel.

KALLISZTHENÉSZ: Hogy én nem rendelkezem? Mivel nem rendelkezem?

LYSIMACHOSZ: Amire nagy szükséged lészen.

KALLISZTHENÉSZ: Nem értem.

LYSIMACHOSZ: Himen... tudod, mi az.

KALLISZTHENÉSZ: Nem vagyok analfabéta. Olvastam róla.

LYSIMACHOSZ: És a Hümenáiosz?

KALLISZTHENÉSZ: Nászöröm, természetesen.

LYSIMACHOSZ: Föl vagy-e készülve rá?

KALLISZTHENÉSZ: Hogyne. Mindent előkészítettem...

Röhögés.

...a megírására. Urunk és Roxáné...

LYSIMACHOSZ: A saját nászi örömödről van szó.

KALLISZTHENÉSZ: Saját? Ó, régen volt az, uram.

LYSIMACHOSZ: És ha most újabbra kerülne sor? Ha netán...

KLEITOSZ: Aranyesővel.

Röhögés.

KALLISZTHENÉSZ: Hát... nagyon össze kellene szednem az eszemet, hogy fölidézzem a tennivalókat. De én — tudtommal — nem szerepelek az eseményekben.

LYSIMACHOSZ: Olvasd az eseményeket! A lakat alatt tartott eseményeidet.

KALLISZTHENÉSZ: Igen. Így szól. Arisztotelész Alexándroszt arra tanította, hogy a görögökkel és macedónokkal úgy bánjon, mint vértestvéreivel, azokat ellenben, akik nem görögök, macedónok, hanem perzsák és másfajta barbárok, úgy kezelje és hasznosítsa, mint az állatokat, vagy növényeket. Alexándrosz azonban eltért mesterének tanításától, és birodalmát a változatos népek egyesítésének bölcs gondolatára építette föl. Ökumenia, szinkrétizmus — ez lett irányadó gondolata a meghódított népek veszélyes sokféleségének megszüntetése végett.

KLEITOSZ: Ezt tudjuk.

LYSIMACHOSZ: Azt olvasd, ami holnap hajnalban történik.

KALLISZTHENÉSZ: Arisztotelész tanításával szemben, amelyet Thálesz filozófiája is meghatározott, Alexándrosz — miután egy napon a griffmadarak az ég magasságába fölvitték — új szellemiséget honosított meg a birodalomban, melyet azután kegyesen kormányzott az emberi kor legvégső határáig — isteni mivoltában pedig évezredek fölött gyakorolta a felügyeletet. Emberi végakarata Zeusz-Ammon fiának láthatatlan erejében munkált változatlan erős keze között meghúzódó történelemben.

DEMETRIOSZ: Ez szép: az erős keze között meghúzódó történelemben. Szépen írták.

LYSIMACHOSZ: Öreg, ittkapnak az események, mire fölmondod őket.

KALLISZTHENÉSZ: Szúza fölött lebukott már a fényes nap, amikor Ammón papjaitól fölszentelt fia, a diadalmas ifjú Napisten...

Szavát elnyomják a réztányérok kísértetiesen erős és visszhangos hangjai. Megnyílik a trónterem ajtaja. Katonák Alexándrosz szobrát hozzák. Nyomukban Egyiptom papjai. Utolsónak jön Pármenion, karján egy köpennyel. A jelenlevők leborulnak. Pármenion állva marad. A papok megszentelik a szobrot, majd kivonulnak.

PÁRMENION: Elvégeztetett. Az ember, aki kézfogásközelben volt: nincs többé. Zeusz-Ammon fiának és a fáraók törvényes utódjának trónja előtt fekete szőnyeg jelzi, hogy színe elé járulva hol kell megállnunk. A láthatatlan szakadék előtt. Nem igaz, hogy a szobrok nem beszélnek. Álltukban éjjel-nappal vélekednek azokról, akik állították őket. Dőltükben azokról, akik ledöntötték őket. Folytassátok. *(A köpenyt a szobor talapzatára helyezi.)* Ez még az övé volt. Akit Sándornak szólíthattam. Isten veled, Sándor...

Réztányérok hangja. A társaság fölemelkedik. Az egyiptomi papok elvonulnak.

LYSIMACHOSZ: Folytasd, öreg. Mondtam, hogy ittkapnak az események.

KALLISZTHENÉSZ: ...a diadalmas ifjú Napisten színe elé vezették a baktriai Roxánét, a legyőzött Dáreiosz gyönyörű hitvesét. Isteni küldetésének tudatában ezután arra törekedett, hogy birodalmának népeit egybeforrassza, a görög nyelvet emelje mindenek fölé, mivel egy uralkodó nyelv közelében minden más nyelv: titok. Mint ilyen, búvóhelye a különvélekedésnek, összeesküvésnek, hamis hang az istenek imádatában, akadály a parancsok végrehajtásában. Bábel példája mutatja: nem lehet az égig emelkedni, ahol összevissza beszéd ütközteti az építő szerszámot, mert akár a vak madarak, csapkodnak az egymás előtt ismeretlen szavak. Zeusz büntetése volt ez hajdan, Zeusz fia vette le népeiről a büntetést. Mert ahol nem egységes a beszéd...

LYSIMACHOSZ: Tudjuk, öreg! Bábelt, az idegen nyelvek kutyaugatását, Tháleszt, az ökumeniát, a szinkrétizmust, a griffmadarakat, a nemes eszméket. A tényeket mondd: mi történt velünk holnap hajnalban?

KALLISZTHENÉSZ: Mondanám, de ha folyton megszakítasz...

LYSIMACHOSZ: Sokan vagyunk érdekeltek.

KALLISZTHENÉSZ: Ezen igyekezetének egyik állomása volt az a hatalmas méretű menyegző, melyet urunk Szúzában rendezett. Parancsára a helytartók: Kleitosz, Demetriosz, Lysimachosz, valamint Pármenion, Filipposz udvari orvos, a tábornoki kar, perzsa főurak lányaival kötöttek házasságot. Példájukat Alexándrosz parancsára ugyanaz nap éjszakáján több mint tízezer görög és macedón katona követte.

A palota terein hadak vonulása, parancsszavak, dobpergés.

KLEITOSZ: Érkeznek a vőlegények!
LYSIMACHOSZ: Én kit vettem el?
KALLISZTHENÉSZ: Lysimachosz... Perszepónát, Massagéta perzsa satrapa lányát...
DEMETRIOSZ: Demetriosz?
KALLISZTHENÉSZ: Szúziát, Besszosz satrapa lányát.
KLEITOSZ: És Kleitosz?
KALLISZTHENÉSZ: Ariánét, Gaumata satrapa lányát. Mindahányat láthattátok be- és kivonulni.
DEMETRIOSZ: És Pármenion, urunk barátja, miután a mérget bevette, gyógyírként kicsodát...?
PÁRMENION: Megtiltom! Miért érdekel oly nagyon, Demetriosz?
DEMETRIOSZ: Hát csupán... barátilag ... örömből és együttérzésből...
PÁRMENION: Köszönöm. Akkor tőlem értesülj: Pármenion — a parancsot megtagadva, nem vett el senkit sem.
KLEITOSZ: Akkor azt halljuk legalább, hogy kit nem vett el!
KALLISZTHENÉSZ: Bétisz lányát, Éannát.
KLEITOSZ: Az élet vizét hozta neki.

Hosszú csönd.

DEMETRIOSZ: Kérlek, Pármenion, bocsáss meg nekem.
PÁRMENION: Nincs mit megbocsátanom.
DEMETRIOSZ: A látszat szerint eljövendő feleséged...
PÁRMENION: Nem eljövendő!
DEMETRIOSZ: Urunktól kijelölt feleséged ellen erőszakosan jártam el, de Kleitosz s a két katona tanúsítja, hogy...
PÁRMENION: Nem érdekel!
DEMETRIOSZ: ...csak kötelező motozás volt, próbaként, urunk érdekében.
KLEITOSZ: Gyanús volt.
PÁRMENION: Gyanús. Amennyiben?
DEMETRIOSZ: Annyiban, hogy... a konoksága... gyűlölete már messziről...
PÁRMENION: Lám azt a konokságot...
DEMETRIOSZ: Éannát kérem! (*Teremőr hangja:* „Éannát!")
PÁRMENION: ...és azt a gyűlöletet. Sasszemetek nyilván nem tévedett.

Éanna jön a ceremóniamesterrel, aki meghajlik és hátravonul.

PÁRMENION: Te vagy hát Bétisz lánya, Éanna.
ÉANNA: Az vagyok, uram. De már megmotoztak egyszer. És tőled csak kegyelmet várok.
LYSIMACHOSZ: Tőle csak szép szavakat remélj. Az urad lesz. Férjed.

Nézik egymást. Éanna hátrál.

PÁRMENION: Ne félj. Ostoba beszéd. Mit műveltek veled?
ÉANNA: Amit a győztes gyávák szoktak, uram. Megaláztak.
KLEITOSZ—DEMETRIOSZ: Rágalom! Nem igaz!
KLEITOSZ: Tanú is van. Őrsparancsnok!

IV. katona futva jön.

DEMETRIOSZ: És a másik?
KLEITOSZ: Ali jöjjön!
IV. KATONA: Megszökött, jelentem alássan.

KLEITOSZ: Ali megszökött. És miért?
IV. KATONA: Elkezdett sírni, jelentem alássan, és azután megszökött.
KLEITOSZ: Lovasokat a nyomába, te pedig mondd, te kasztrált: a motozásnál esett-e baja ennek a lánynak?
IV. KATONA: Semmi, jelentem alássan!
ÉANNA *(Pármenionhoz):* Minden ruhámat leszaggatták, uram!
IV. KATONA: Parancsot kaptunk, jelentem alássan!
DEMETRIOSZ: Tudod, hogy kasztrált?
PÁRMENION: Az ő hiányával bizonyítod, hogy neked van — meggondolásod? *(A katonához)* Elmehetsz.
IV. KATONA: Elmehetek, helytartó úr?
PÁRMENION: Azt mondtam: elmehetsz. Még kérdezősködöl? Nehéz fejű vagy. Úgy látszik, amikor kasztráltak, tévedésből téged hajítottak el, és az maradt meg belőled, amit kiheréltek. Takarodj!

A katona gyorsan el.

KLEITOSZ: Hatásköri sértés, Pármenion!
PÁRMENION: Nem nagyobb, mint amit e lány ellen elkövettetek.
DEMETRIOSZ *(békülékenyen):* Ha nem veszed el, minek állsz pártjára?
PÁRMENION: Épp azzal akarok a pártjára állni — hogy nem veszem el. Hatalmi kiutalásra élelmet, fegyvert, ruhát vételezek: nem asszonyt! *(Éannához)* Miért nézel rám is gyűlölettel?
ÉANNA: Kincseinket elhordtátok, a földjeinket egymás között felosztottátok, isteneink szobrait ledöntöttétek, arccal a földnek, hogy ne szólaljanak. Nem elég nektek? Perzsia méhében akartok megtelepedni?
DEMETRIOSZ: Ennek a torkát kellett volna megkutatni!
KLEITOSZ: Csupa méregfiola és gyilok a torka!
PÁRMENION: Miért beszélsz így velem?
ÉANNA: Veled nem, uram. Bocsáss meg. *Veletek.*
DEMETRIOSZ: Az én katonáim kurvájaként majd megszelídül.
PÁRMENION: Sándor illúziói nemesebbek az ocsmányságodnál!
DEMETRIOSZ: Szavad ne felejtsd!
PÁRMENION *(Éannához):* Eredj békével.
ÉANNA: Uram... Pármenion... Ugye nem hagyod, hogy a katonák...? Tinektek is van lánytestvéretek... Láttam, mit műveltek a katonák szabadságrabláskor... Iszonyatos volt.... Ne büntessetek! Ha rosszul szóltam, megbocsássatok... Te bocsáss meg, Pármenion. Tenéked csak köszönettel... *(Megragadja és megcsókolja Pármenion kezét.)*
PÁRMENION: Nem vagyok isten. Eredj békével.

Éanna a hozzá csatlakozó ceremóniamesterrel el.

KALLISZTHENÉSZ: További figyelmet kérek.
PÁRMENION: Megvan!
KALLISZTHENÉSZ: A nagy szúzai menyegző pedig a tízezer hellén vőlegény és perzsa menyasszony vigasságával betöltötte a birodalom tereit. Nem volt és nem lészen az emberiségnek ehhez hasonló szinkrétikus, boldog pillanata. Thálesz imája zengett egységesen a vegyes ajkakon. A táncban és a boroskupa használatában Alexándrosz fáradhatatlan volt, de a vőlegényeknek a rájukváró nászi feladatokra való tekintettel megtiltotta a lerészegedést, sokan vesztették el mégis a nemző képességüket. Alexándrosz pedig megbocsátott nékik, és a hajnali szemle alkalmával — mint előzőleg is az ökumenikus menyegzőkön — Őmaga tette asszonnyá a szűzen maradtakat. A természet törvénye szerint azután kellő időben megszülettek az új rend gyermekei, kedves arcukon a hellén szép jegyeivel, Iszisz és Mithrász földi tükörcserepei a csodálatos Niké tagadhatatlan vonásaival. Teljes megadásának és Alexándrosz előtti hódolatának jeléül maga Dáreiosz is megjelent a királyi menyegzőn, föladván a bujdosásba és ellenállásba

vetett reményét. Királyát még aznap, hajnali kakasszóláskor követte Bétisz, aki békére hajló szívvel vette tudomásul Éanna leányának házasságát *az oly sok hűségpróbát kiállt Pármenionnal.* És bő gyermekáldásban boldogan éltek...

Hosszú csönd.

PÁRMENION: Boldogan éltek...

KALLISZTHENÉSZ: A krónikának egyelőre vége.

PÁRMENION: És ha nem így történt mindaz, ami történni fog?

KALLISZTHENÉSZ: Ő tudja, minek kell megtörténnie.

PÁRMENION: *Tudta.* Míg kedvébe járt a tényeknek, és ki tudta várni. Mindennek a kedvező jeleit.

KLEITOSZ—DEMETRIOSZ: És nem tudja már?

PÁRMENION: Nem tudja. A jövőt írásba diktálja. A lázálmait diktálja Kalliszthenésznek. Ez az istenség: zsákutca. Végül azok gyomrába kerülünk, akiket föl akarunk falni. Mert jóllakottan is éhesek vagyunk.

KLEITOSZ: Alexándrosz bölcsességét kötelességem megvédelmezni!

DEMETRIOSZ: Halljátok valamennyien: e rágalmakat visszautasítom!

PÁRMENION *(csöndesen):* Az aggodalom — mióta rágalom?

DEMETRIOSZ: Zeusz-Ammon fiának oldalán nincs aggodalom, bizonytalankodás, nincs tépelődés, félelem, nincs rémlátás és nem lehetséges az ellenvélemény. Kimondtam ugyan, bár ez a szó nincs, ismeretlen, lemaradt Pellánál, elfelejtettük, mindahányan és örökre. Ellenvélemény? Kést a párnátok alá! Az álmaitokban is szíven szúrjátok!

LYSIMACHOSZ: Barátaim, ne ugorjatok egymás torkának. Mi kétely nélkül fogadjuk urunk minden szavát. Pármeniont kételyek gyötrik, de vajon — a személyes érdekeiben? Ugyancsak Alexándroszért, bár fölöslegesen, tehát helytelenül. De kérdem: közülünk melyik lett volna képes urunkért — a méregpróbára? És kérdem: nem lehetséges, hogy az az orvosság, amit próbaként bevett, más volt, mint amitől végül is urunk rendbe jött?

FILIPPOSZ: Tiltakozom! Rágalom!

DEMETRIOSZ: Azt gyanítom mégis, hogy Pármenion ép ésszel ilyet nem mondana.

PÁRMENION: Kérlek, ne tekints elmeháborodottnak.

LYSIMACHOSZ: Csak fölháborodottnak. Az sem *vall* most ép elmére. Ilyenkor botlik a nyelv — nem a hűség persze. Például a perzsákat nem fölfalni akarjuk, hanem nagylelkűen magunkba fogadni. Ez a mi támadásunk: a magunkba fogadás.

PÁRMENION: Ahol a szív s a lélek titkos kazamata?

LYSIMACHOSZ: Szív és lélek. Hiányolod talán? Nézz ki az ablakon. Ezrével jönnek a lányok — a szüleik hozzák őket.

PÁRMENION: Mert rá vannak szorulva az adókedvezményre.

LYSIMACHOSZ: Urunk legzseniálisabb elgondolása. Ökumenikus házasság esetén az adókedvezmény.

KLEITOSZ: A szív és lélek ellenállása, a titkos kazamata, nézd, hogy porlik, Pármenion.

PÁRMENION: Látszólagosan.

KLEITOSZ: Az érdek nyomására.

LYSIMACHOSZ: Mert szív, lélek s érzemény: az anyagi érdeknek, hivatali előléptetésnek, mindenféle kedvezménynek három kicsi szolgálóleánya. Hallod? Énekelnek is.

PÁRMENION: Nem öröméneket.

DEMETRIOSZ: Egymás között házasulva ugyanezt éneklik. A megjátszott szomorúság a nászéjszaka előtt.

LYSIMACHOSZ *(az ablakban):* Pármenion, te poéta lélek! Nézd a perzsa parasztját, hogy röhincsél a görög káplárnak. Mint Arisztophánész megarai embere: eladjalak, lányaim, vagy éheztek tovább? Csak adj el, csak adj el! De hogyan? Mind-

egy, malacnak álcázva, zsákban, emlékszel, Dikáipolisz miként tapogatta őket? De nincs farkuk! Lesz majd, süldőkorukban, nagy, vastag és veres, ám tapogasd csak elől őket — már híznak, szőrösödnek, szép két falat lesz Aphroditének. *(Nevet.)* Megarai, baktriai — ha megszorul a lányos apa, erkölcse egyre megy.

PÁRMENION: Egyre megy.

DEMETRIOSZ *(az ablakból)*: Már paroláznak. Utána se számol a boldog atya, hogy egyetlen lányát adja, de véle másodnemzedéken szakasznyi katonát. Ha csak hét gyermeket szül, és azok ugyanannyit nemzenek majd a birodalomnak, hétszer hét és annak a szorzata... számolj utána, hány frissen szaporított hellén katona s fiadzó hely? Egy marékba simuló, selymes és forró Vénusz-dombocska. Urunk ezt jól tudja. Te pedig kétségbe vonod.

PÁRMENION: A monomániádról tudtam, Demetriosz. Az erotomániádat most veszem csak észre.

DEMETRIOSZ: A te nárcizmusodnál nyilván egészségesebb! Avagy nem te magad, hanem egy másik férfiú lenne szerelmed tárgya?

Röhögés. Kalliszthenész kivételével. Alexándrosz hangja: „Pármenion! Pármenion barátomat küldjétek azonnal!"

Teremőr: „Zeusz-Ammon fia kéreti Pármeniont!"

Fagyos csönd.

PÁRMENION: Folytassátok! A röhögést és a röfögést. Mert úgy észlelem: a vaddisznók szimatjával áldott meg benneteket a törtetés. A csörtetés Sándor körül. Szavaimnak ellenzékiségszaga van, máris szimatot kaptatok — és Őt véditek ellenem. Egy intésébe kerülne valóban, hogy elevenen széttépjetek. Nem az iránta való hűségből — ugye jól tudjátok, mind, akik már nem röhögtök? A szánalmas, ám annál fanatikusabb gyűlölet munkál bennetek a kettőnk barátsága miatt. Mit tehetek én, hogy titeket szeressen jobban? Ne hazudjatok neki. Talán tudja, hogy hazudtok, amikor körülhízelgitek — és talán tudja, hogy akkor ragaszkodom hozzá legjobban, amikor a parancsát megtagadom. Utánam nyúlt százszor, ha elestem — utána nyúlok ezerszer, ha önnön fényességétől a szeme káprázni kezd, és botlást botlásra halmoz. Mert a barátság: két test, egy lélek. De kinek beszélek én?

Alexándrosz hangja: „Pármenion!"

Jövök, ne ordibálj! Ha már isten valaki, legalább ne ordibáljon! *(Gyorsan el.)*

DEMETRIOSZ: Kutya legyek, ha nem háborodott meg, Filipposz.

Harmadik kürtszó.

KLEITOSZ: Őrség! A keleti kaput megnyitni!

LYSIMACHOSZ: Ceremóniamester, a lányokat!

Őrség indul a megjelölt irányba, kint a téren dobpergés, parancsszó: „Katonák! Menyasszonyát ki-ki a lakoma helyére vezesse. Evoé!" A kezdetben távoli, majd közeli dallamra ceremóniamester bevezeti a lányokat, köztük Szúziát, Perszephónát, Ariánét, Éannát. Egyenként állítja őket a kijelölt férjek mellé. A lányok tálcán üvegkupában bort hoznak, mit a férfiak megisznak s a kupákat rendre falhoz verik. Ceremóniamester a tálcákat összegyűjti és kiviszi. Éanna egyedül, oldalt.

DEMETRIOSZ: Roxáné jön. Őrség, tisztelegj!

Oldalt, a láthatatlan őrség hangja: „Dicsőség Alexándrosznak, éljen mindörökké a Hellén Birodalom!" Roxáné jön a kíséretével. A három helytartó köszönti némán.

ROXÁNÉ: Dicsőség Alexándrosznak, a Nap-Isten fiának satöbbi. És az új királynő? Avagy Thálesz imája engem is kitiltott a tiszteletből? Roxáné mától kezdve úrnőtök és parancsolótok, aki Sándornak fiat, törvényes utódot fog szülni, hogy ez az egész tákolmány az Adriától Indiáig...

DEMETRIOSZ: De királynőm...

ROXÁNÉ: ... *megmaradjon!* Roxáné ne éljen? A birodalom szét fog esni, ha nincs utód, az ő méhéből való. Elhagyom Dáreioszt, hogy Sándor hívására megosztoz-

zam a kormányzás gondjában és tinektek, nyomorult szolgák, egy köszöntő szavatok sincs?

BESSZOSZ: Éljen Roxáné! *(Selyemzsákkal a hóna alatt igyekszik előre.)*

ROXÁNÉ: Te is itt vagy, Besszosz? Hiányoztál.

BESSZOSZ: Megkéstem felség, de itt vagyok...

KLEITOSZ: Elnézést a nagy Dáreiosz özvegyétől...

ROXÁNÉ: Nem vagyok özvegy. Dáreiosz él és békejobbot fog nyújtani Sándornak. Nem ellenségek már, egymást mindig is nagyra becsülték.

LYSIMACHOSZ: Erről magunk is így értesültünk.

KLEITOSZ: Elnézést, felséges úrnőnk: a köszöntésre nézve nem kaptunk semmilyen utasítást. Őrség! Dicsőség a királyasszonynak!

ŐRSÉG HANGJA: Dicsőség Alexándrosznak, éljen mindörökké a Hellén Birodalom!

DEMETRIOSZ: És úrnőnk, Roxáné!

ROXÁNÉ *(kacag)*: Papagájok. Az idomítás eleven példái. Hát megtanuljátok majd az új köszöntést is. A párosat. Sömörödött agglegények gyülekezete, megtanuljátok majd, hogy asszony is van e palotában — törvényes neje a világhódító Sándornak. Asszonyt kaptatok ti is valamennyien, csak kitartásotok legyen majd mellettük. Ezek nem sápatag nimfák, uraim, nem szelíden szövögető Pénelopék. A vérük valamivel fűszeresebb, ha nem tudnák, uraim. Nézzétek őket! Lányaim, csak nem szomorkodtok a szúzai menyegző legelső percében! Perszepoliszi udvaromban még énekes madarak voltatok. Perszepóna, Ariáné, Szúzia... és hol van Éanna? Gyere csak, lányom.

Éanna odamegy Roxánéhoz.

Ne légy bánatos. Legyetek szépek, mint Szemirámisz függőkertjei, termékenyek, mint a Nílus völgye, legyetek galambszelídek és okosak, mint a kígyók. Ami rosszat hozott ránk a sors: javunkra fordítjuk. Amit elvesztettek a férfiak fegyverrel: visszanyerjük szerelemmel. Dáreiosz nem lesz többé Perzsia királya, de Sándor barátságba fogadta, és megosztja vele a hatalmat. Ugyanígy régi satrapáinkkal is. Besszosz például, nézd, itt van, Baktriát fogja tovább kormányozni. No, eredj a férjedhez. Hé, Besszosz! Sándor nagylelkűségéhez képest, amivel hódolatodat jelezni kívánod, az ajándékod kevésnek is mutatkozik. Vagy tán színaranyat hozol a selyemzsákodban?

BESSZOSZ: Azzal, amit hoztam, úrnőm, Alexándrosz nem lesz gazdagabb, de álma minden bizonnyal nyugodtabb.

ROXÁNÉ: Mint mindig: ravasz a válaszod, Besszosz. De mért nem jön Sándor? Avagy nekem kell elébe járulnom?

A trónterem szárnyas ajtói kinyílnak.

KLEITOSZ: Alexándrosz jön! Őrség!

ŐRSÉG HANGJA: Dicsőség Alexándrosznak!

Pármenion jön.

PÁRMENION: Felséges asszony. Sándor megbízásából fogadlak. Szerelmes köszöntését küldi és vár — odabent. Egyedül téged. A satrapák hódolatát csak reggel fogadja.

BESSZOSZ: Ajándékot hoztunk! Hoztam!

PÁRMENION: Megbízatásom, hogy átvegyem. Az ajándék előtte jár az ajándékozónak. És bár satrapák hozzák, minden drágagyöngy és akármi légyen: a királynő mátkaajándéka. Oda kérem. *(Egy asztalra mutat.)*

Miközben Roxáné kíséretének tagjai ajándékaikat leteszik, Pármenion folytatja köszöntő beszédét.

Sándor parancsából azt *kell* mondanom, Roxáné: az istenek vezéreltek téged önként vállalt utadon az egyetemes megbékélés nászágya felé. A te méhednek gyümölcsével teljesedjék ki birodalmunkban az általános harmónia. Bár tudnod kell Plátontól, aki Herákleitoszra hivatkozva mondja: a harmónia egymással

ellenkező elemekből keletkezik, akárcsak a ritmus a zenében, de ez most nem érdekel téged. Oly sok nép koldustarkaságából vezess ki minket Sándorral együtt a hellén szellem egységébe. Mondom ezt — az Ő utasítására és meggyőződésem ellenére.

ROXÁNÉ: Sándor tehát maga helyett az ellenségemet küldi elibém.

PÁRMENION: A barátját, asszonyom, akinek mindig megengedte, hogy gondoljon amit akar, de nyilvánosan s ily esetben mondja, amit *kell.* Most *ilyen eset* van, részemről a csekély módosítással: a kettőt együtt mondom. Azt is, amit *gondolok,* azt is, amit *kell.*

Demetriosz súg valamit Roxánénak.

ROXÁNÉ: Jelek szerint lassan ölő méreg szól belőled. Halála előtt az ember leveti álarcát.

PÁRMENION: Amíg Sándor él, én is élek.

ROXÁNÉ: Adják az istenek.

BESSZOSZ: Uram! Én az ajándékomat csak személyesen adhatom át — magának Alexándrosznak.

PÁRMENION: Lehetetlenség.

BESSZOSZ: Személyesen és négyszemközt.

PÁRMENION: Annál is lehetetlenebb.

BESSZOSZ: Más kezébe nem adhatom.

PÁRMENION: Én nem vagyok *más keze.* És Trója óta tudom: minden ajándék gyanús, legyen az perzsa hűség is.

BESSZOSZ: Nem adhatom. Elmegyek inkább. *(Indulna.)*

ROXÁNÉ: Besszosz! Minden ajándék: az én ajándékom! Parancsolom, oldd meg azt a zsákot.

BESSZOSZ: Nem... Nem tehetem...

Pármenion elveszi tőle a zsákot. Dáreiosz fejét húzza ki belőle, és ereszti vissza. Dermedt csönd, majd Roxáné és az asszonyok sikolya.

ROXÁNÉ: Orgyilkos! *(Mintegy Dáreiosz levágott feje elől menekülve.)* Orgyilkos! Besszosz, te orgyilkos! Ó, Dáreiosz — gyilkosaidat melengetted a hiszékenységedben. Orgyilkosaidat fizetted drága arannyal és a bizodalmaddal! Dáreiosz, te minden királyok legostobábbja. Csak az ellenségeidben kellett volna bíznod, azok szándéka mindig világos. Besszosz, miért csináltad? Miért?

BESSZOSZ: Két királyt nem lehet szolgálni.

ROXÁNÉ: Nem lehet! Átkozott! Aki egyet szolgál hamisan — kettőt is szolgálhat! Ó, perzsák! Véreim! Nem akad férfiú köztetek, hogy Dáreioszért e patkányon bosszút állana? Ti görögök, macedónok! Sándor barátját, nemes ellenfelét... Halálát senki sem torolja meg?

PÁRMENION: Az ítélkezés joga egyedül Őt illeti meg.

ROXÁNÉ: Ó, Sándor! Ne hagyd büntetlenül. *(Éanna vállára roskad.)*

ÉANNA: Aki egyet szolgál hamisan — kettőt is szolgálhat. Aki egyet szeret hazugul — kettőt is szerethet. Legyetek szépek, mint Szemirámisz függőkertjei. Ami roszszat hozott ránk a sors — javunkra fordítsuk!

ROXÁNÉ *(eszelősen):* Éanna, te vagy — Éanna?

ÉANNA: Én vagyok. Éanna.

ROXÁNÉ: Különös szavakat mondasz.

ÉANNA: Egy királyasszony mondta. Akinek Perszepoliszban a haját fésültem.

ROXÁNÉ: A haját. Perszepoliszban. A cédrusfák alatt vártam Dáreioszt. Lement a nap, kedvesem, kelj föl és világíts. Mindig fekete lovon jött. Hová lettek Dáreiosz fekete lovai?

PÁRMENION: Sándor vár, asszonyom.

ROXÁNÉ: Hová lettek Dáreiosz fekete lovai?

ÉANNA: Bocsáss meg nekem.

PÁRMENION: Mennünk kell.

ROXÁNÉ: Hová kell mennünk?

PÁRMENION: Urunk vár. Sándor.
ROXÁNÉ: Urunk vár. Sándor. *(Elveszi Pármeniontól a zsákot.)* Urunk, Alexándrosz. *(Pármenion karjába kapaszkodva megy a trónterem felé.)* Urunk, Alexándrosz... *(Az ajtóban összeesik, úgy vonszolja tovább magát, az ajtók becsukódnak, Pármenion nem lép be, tekintetével Éannát keresi.)*
DEMETRIOSZ: Kleitosz, Lysimachosz! A menyegzői indulókat!
A jelenlevők — Besszosz kivételével, aki magába roskadt — Thálesz imáját éneklik harsányan: Isteneknek hála legyen stb. táncolnak. A forgatagból Ariáné, Szúzia, Perszephóna, ki-kinyúl Éanna után, hogy őt is bevonja. Egy-egy férfikéz is megragadja.
ÉANNA: Legyetek átkozottak! Legyetek átkozottak! Legyetek átkozottak!

Pármenion lassan elindul feléje és lefogja a száját.

PÁRMENION: Hallgass!
ÉANNA *(a szeme közé kiáltja):* Legyetek átkozottak!

Függöny.

MÁSODIK FELVONÁS

Bétisz vára. Férfiak, nők, gyerekek a földre borulva. Eleinte a szúzai menyegző dallamát halljuk, majd felerősödik a várbeliek siralmas, szöveg nélküli dallama. Bétisz és ifjabb Besszosz az előtérben áll. Előbbi szobormerev, az ifjú a fegyverét javítja.

ASSZONYI HANG: Bétisz, imádkozzál!
BÉTISZ: Fegyverekre van szükségünk. Vagyis lenne...
ASSZONYI HANG: Bétisz, könyörögj az istenekhez segítségért.
BÉTISZ: Nekik nincs fegyverük.
ASSZONYI HANG: A papjaink elhagytak, Bétisz! Imádkozzál!
BÉTISZ: Nem imádkozom. A papok jól tudják, mikor kell elhallgatni. Mikor már üres az ég. Rablógyilkosok nyomában a kirámolt ház.
FÉRFIHANG: Bétisz, ifjú Besszosz! Imádkozzatok. Ha van még isten, a vezérek hangjára figyel.
BÉTISZ: Iszisz és Mithrász arca sárban, mocsokban! Arccal földre lebuktak. Az új istenekhez imádkozzam? Zeuszhoz, Apollónhoz, Nikéhez? Nem tudok görögül. Meg nem is bolondok, hogy minket segítsenek. Nem mi etettük őket.
IFJABB BESSZOSZ: Panasz helyett vigaszt várnak tőled az emberek. Igen. Dáreiosz végül is egybegyűjti a szétment sereget. Apám is elindult Észak-Baktriából. A makkabeusok fölkeltek már a macedónok ellen, követik őket a szíriaik, a médek...
BÉTISZ: Messze vannak.
I. BESSZOSZ: Biztató jelt közelebb is találsz!
BÉTISZ: Éannát? S a húgodat, Szúziát? Pármenionné, Demetrioszné? Még mindig nem hiszed el róluk? Tehetik különben. Nincs már istenünk, aki megbüntesse őket. Belülről rohadunk. Ha járni akarunk és akármily csekély lehetőséget is megragadni, a végtagjainktól kell megszabadulnunk.
I. BESSZOSZ: Fiatal nőstény az időset követi.
BÉTISZ: Ne beszélj így.
I. BESSZOSZ: Roxáné...
BÉTISZ: Vele még számolunk.
I. BESSZOSZ: Leszámolunk! Bízol tehát!
ASSZONYI HANG: Bétisz, imádkozzál!
I. BESSZOSZ: Eddig tartottad bennünk a lelket. Nincs jogod most — asszonyi árulás miatt a vigasztalansághoz.
BÉTISZ: Mondjam a vigaszt? Mondjam el a valót? A lemészárolt trogloditákat? A hegyekbe menekültek vakondokállapotát? Az anyjuk nyelvétől megfosztott

gyermekeinket az új városokban? Az Alexándriákban? Ahol ők a törvényhozók, mi a végrehajtók? Ők a felügyelők, mi a felügyeltek? Ők a fárosztervezők, mi a teherhordók, étekhordók, sírások és szemételtakarítók? És mondjam a legsiralmasabbat? Hogy adókedvezménnyel a meghódított tartományokban néhány év alatt puhára főzték a valamikori egyenes gerinceseket is? A nőkről most nem beszélek. Ők az istenekkel, régiekkel és újakkal cinkosok. Ahol új isten támad, elsőnek a nőket veszi számba.

I. BESSZOSZ: Most én mondom: ne beszélj így, bátyám. Ne gyalázd saját várad asszonyait.

BÉTISZ: Bocsánatukat kérem, ha így lenne. A személyes veszteség mindig a minden. Mit ér a csöppnyi vigasz is, ha te magad nem lehetsz része?

HANGOK: Bétisz, ifjú Besszosz! Imádkozzatok.

BÉTISZ: Mithrász ott iszonyodik most a szúzai menyegzőn.

I. BESSZOSZ: Segíts neki az iszonyodásban.

BÉTISZ: Csak káromlás feszül a torkomban.

I. BESSZOSZ: Vezérünk vagy, míg Dáreiosz s apám meg nem érkezik.

BÉTISZ: Mithrász fölkelt a sárból, Iszisz fölkelt az agyagból. Nikével mulatnak Szúzában. Tán részegek is már... Kiokádják kétezer év imádságát.

HANGOK: Istenkáromló! Istengyalázó!

Egy férfi válik ki a tömegből, kést emel Bétiszre.

A FÉRFI: Imádkozzál értünk, vagy végleg elhallgatsz!

Ifjabb Besszosz leüti a férfit.

BÉTISZ: Magad is tudsz imádkozni.

A FÉRFI: De nem rólam, nyomorult vízhordóról, hanem *rólunk* van szó!

I. BESSZOSZ: A többes szám használatára téged hatalmaztak föl. A szavainkat is rád ruháztuk.

BÉTISZ *(a késsel támadó férfihoz)*: Ti tudjátok, hogy a lányom, Éanna, Roxáné nyomába lépett és mégis?

A FÉRFI: Mégis, uram! Mégis!

I. BESSZOSZ: Eggyel több okod, hogy kimondd, ha nem a vigaszt, a bajt legalább. Az is erősít.

HANGOK: Bétisz, imádkozzál!

BÉTISZ: Erősít. Erősít, ha újra meg újra elmondjuk:

Cserbenhagyott bennünket az isten,
az egész ország megzavarodott,
cserbenhagyott bennünket az isten,
az egész ország megbolydult.
A város,
melynek bajával ura nem törődik,
.....
a város hangosan sír,
panaszosan jajgat.
Őrzője jajveszékel,
pásztora gyászsípot fúj.
.....
a sirató pap se könyörgi:
„Találjon szíved nyugodalmat."
Urunk nem időzik többé közöttünk,
úrnőnk nem időzik többé közöttünk:
urunk mennydörögve a hegyekbe vonult,
úrnőnk mennydörögve a hegyekbe vonult.
A rókafi tulajdon farkába harap,
a vadtyúk rémülten kiáltozik.

A kívül levőket forgószél ragadja el,
a belül levőket is forgószél ragadja el.
A kívül levőket szélvihar szórja szét,
a belül levőket bús romlás szórja szét.
.....
Mit határozott az Úr az ő szívében?
Mit határozott az Úr az ő elméjében?
Szentséges értelmével mit gondolt ki az Úr?
Romlással árasztotta el a birodalmat.
Haszontalan gazt ültetett el a földeken.
Üszögös gabonamagvakként
fekete fejű embereket szórt el a mezőkön.
.....
Ó, Enlil, oda az ország!
Ó, Enlil atya, az ország odavan!
Miért is áldott meg olyan gazdagon előbb,
ha most pusztulásra szánod ezt a földet?
.....
Miért is szólítottál fegyverbe katonákat,
ha most kardjukat eldobálják?

Éanna jön, megáll, arca azt mondja: apám él.

Kényszerű, rettenetes, büntető isten!
Hamuban ülve könyörgünk —
enyhüljön már haragod,
írd már alá felmentő levelünket!

ASSZONYI HANG: Keményszívű, rettenetes, büntető isten!
A TÖMEG: Írd már alá felmentő levelünket.
BÉTISZ: Menjetek, most menjetek, emberek!
Ifjú Besszosz kivételével a tömeg kivonul, Bétisz némán öleli át Éannát.
ÉANNA: Édesapám...
BÉTISZ: Az imádság hozott? Nem hittem... Nem hiszem... Éanna! *(Kiszakadó örömmel.)* Éanna! Ne sírj. Mindenről be kell számolnod. Hogyan szabadultál?
I. BESSZOSZ: És apám? És mi van Szúziával?
BÉTISZ: És Dáreiosz?
ÉANNA: Ahány kérdésetek, annyi csapás rajtunk.
BÉTISZ: Hogyan szabadultál?
ÉANNA: Pármenion levelével.
BÉTISZ: Pármenion?! Milyen áron?
I. BESSZOSZ: Szúzia hol maradt?
BÉTISZ: Egy macedón levelével... Milyen áron?
I. BESSZOSZ: És miért egyedül?
BÉTISZ: Milyen áron?
ÉANNA: Nem kellek neki.
BÉTISZ: Nem. Csak rajta múlott?
ÉANNA: Talán rajtam is.
BÉTISZ: Talán. Csak *talán*?
ÉANNA: Ha firtatod: nem *talán*. Egész bizonyosan mindkettőnkön.
I. BESSZOSZ: Bátyám, ne most firtasd a lányod becsületét. Hol van apám a felmentő sereggel? Hol van Szúzia?
BÉTISZ: Ifjú Besszosz, jegyezd meg magadnak: a fölmentő sereg s a lányom becsülete nem ellentétes fogalmak.
ÉANNA: Szúzia — Demetriosz felesége. Nincs felmentő sereg, nincs Dáreiosz és nincs Besszosz, bár életben láttam — a király levágott fejével. Selyemzsákban ajándékul vitte Alexándrosznak.

I. BESSZOSZ: Kiről beszélsz? Mit beszélsz?
ÉANNA: Így van.
I. BESSZOSZ: Apám? Besszosz? A király fejét selyemzsákban...!
BÉTISZ: Az iszonyból jössz, meg vagy zavarodva, lányom.
I. BESSZOSZ: Zavarodva? Lefizetve! Pármenion menlevelével — és mifajta megbízatással? Hogy hazugsággal, rémhírrel megtörd az ellenállásunkat?
BÉTISZ: Ne vádold! Félrevezettek, Éanna.
ÉANNA: Két szememmel láttam!
I. BESSZOSZ: Apámat — a király fejével? Megölöm. A királygyilkos apagyilkos után kiált. De nem igaz. A görögök bérenceként jöttél... gyalázatos!
ÉANNA: Apám! Ne tűrd a mocskos szidalmait!
I. BESSZOSZ: ...üszkös gabonamagvakként...
BÉTISZ: Nem tűröm. De milyen áron jöttél?
ÉANNA: Mondottam!
I. BESSZOSZ: ...fekete fejű embereket szórt el a mezőkön...
BÉTISZ: Milyen áron jöttél?
I. BESSZOSZ: Iszonyatos, amit mondasz. Hazudsz!
BÉTISZ: Milyen áron jöttél? Beszélj!

Pármeniont vezeti be két várőr.

ÉANNA: Itt van! Beszéljen!
VÁRŐR: Jelentem alássan: ez a macedón azt állítja magáról, hogy Alexándrosznak személyes küldötte!
BÉTISZ: Elmehettek. *(Az őrök el.)* Beszélj.
PÁRMENION: Igen. Pármenion.
BÉTISZ: Nem találkoztunk Athénben? *Mi* voltunk akkor a győztesek.
PÁRMENION: Akkor *ti* égettétek föl az Akropoliszt.
BÉTISZ: *Ti* pedig most Perszepoliszt.
PÁRMENION: *Mi*, bár nem pontos ez a fogalmazás.
ÉANNA: Ő nem.
BÉTISZ: Vannak helyzetek, amikor a névmás egyes számban megszűnik létezni.
PÁRMENION: Statáriálisan csak a többes első és többes második marad, uram. Mi és ti.
I. BESSZOSZ: Ne fecsegjetek! Te macedón! Te is láttad Dáreiosz levágott fejét?
PÁRMENION: Láttam. Besszoszt is.
I. BESSZOSZ: Megölöm, a nevemet is elhajítom, átkozott legyen az országban mindörökre.
BÉTISZ: És hol az ország, fiam?
I. BESSZOSZ: Hol van az ország? Arra sincs talpalatnyi hely, ahol az átkunk megfoganjon. Hová menjek, merre bujdossak el egy orgyilkos fiaként? Mondd, Bétisz... Mondd, Éanna!
ÉANNA: A csalódásodra nincs szavam, Besszosz.
I. BESSZOSZ: Csalódás? Nincs szó rá.
BÉTISZ: Nincs. Mindenünk ott van, ahol nincsen szó rá.
I. BESSZOSZ: Mit tudjak én most már az égre imádkozni?

Urunk, te bosszúálló!
Urunk, te pusztító!
Keményszívű, rettenetes, büntető isten!
.....
szívemet elgyöngítette,
karjaimat reámgubancolta,
.....
az ország haragját ellenem korbácsolta,
nevemet kitépte a nép szájából.

Uram, tehozzád kiáltok,
hallgass meg hát engem!

Hallgass meg hát engem! Megérdemled, hogy sárba döntöttek! Megérdemled! Közömbös vagy és hitszegő!

BÉTISZ: Besszosz, fiam.

ÉANNA: Besszosz. Próbálj megnyugodni.

I. BESSZOSZ: Ó, már nem is tudom, mit beszélek. Mint akinek két szárnyát vágták le. Apám... Szúzia... Szúzia... Demetrioszné... Ki volt az a lány, aki felnőtt mellettem... Ki volt az az ember, aki felnevelt engem? Hát mondjátok! Mondjatok valamit!

ÉANNA: Gyere. Gyere, Besszosz...

I. BESSZOSZ: Hová? Semmiből semmibe! Egy hazugságból... egy látszatból, ami — hárman voltunk? *(Éanna kifelé vezeti.)* Hárman... és mi maradt belőlünk... Mi maradt belőlünk!

Kimennek. A nászinduló távoli hangjai.

BÉTISZ: Miért jöttél hát?

PÁRMENION: Sándor ajánlatával.

BÉTISZ: Nincs több királyunk, hogy a fejét vihetném. Lányom is csak egy, akit oda kívántak, a tömeges nászágyba. Köszönöm neked a lányomat.

PÁRMENION: Megátkozott. Remélem, nem fog rajtam. De most nem ez a fontos. A várat nem tarthatod már fenn. Tudod bizonyára.

BÉTISZ: Tudom. És mégis...

PÁRMENION: Sándor... Alexándrosz — most általam harmadszor ajánlja föl neked a békés elvonulást.

BÉTISZ: Hová?

PÁRMENION: Nem tudom. Nem vagyok idevalósi.

BÉTISZ: De én igen és tudom, ismerem a békés elvonulás útjának végét. Akik letették a fegyvert, hozzáláttak serényen orcájuk átalakításához. Főuraink, satrapáink. *Népünk nevében* — mondják a sakálok. És hol a nép? Az akasztófán.

PÁRMENION: Ne túlozz. A nagy menyegzőn is vannak.

BÉTISZ: Ó, a menyegzőn. Főurak, satrapák lányai és özvegyei a szúzai palotában.

PÁRMENION: A kereskedőké, parasztoké, kistisztviselőké pedig a városban és a falvakban. Több mint tízezeren.

BÉTISZ: Igen. Mégis hiányzik onnan valaki.

PÁRMENION: Éanna.

BÉTISZ: Ő is. De mit láttál te, Pármenion? A napi parancsot végrehajtó vőlegényeket és lányainkat. A hajuknál fogva ráncigáltakat, a nyílt vagy titkos prostituáltakat és az adókedvezmények szerencsétlen patkány-örömapáit. Nem láthattad, akiket a kérők a háztűznézés örömében — ellenkezés miatt gondosan agyonveregettek.

PÁRMENION: Ez a kivétel. A helyedben pedig nem áltatnám oly nagyon magam — az ellenkezéssel.

BÉTISZ: Nem tagadom: az örömapáknak ígért adókedvezményt máris az isteneitek közé sorolhatjátok. Ereje túltesz némelykor az ősök szellemén, nyelvén, mindenén. De ha nincs is nyílt ellenkezés: egyetemesen hiányzik onnan valaki. Kettős neve van: szerelem és önkéntesség.

PÁRMENION: Tudom. A kényszer, a kényszerűség — a felszínen láthatatlan. Azt gondoltad: vitatni fogom tán a szavaidat?

BÉTISZ: Mást gondoltam. Különös, hogy el tudod képzelni magad a mi bőrünkben is.

PÁRMENION: Nem biztos, hogy jót tesz nekem.

BÉTISZ: Lányom a fogságotokban volt. Miért engedted szabadon?

PÁRMENION: Ama kettős nevű személy: — a Szerelem és Önkéntesség hiánya miatt. A lányod részéről természetesen.

Bétisz bizonytalankodik a kérdéssel: „És a te részedről?" Végül nem mondja ki.

BÉTISZ: Szeretnek téged az istenek, Pármenion. Ez a hiány menti meg itt, most az életedet. Talán az Éannáét is.

PÁRMENION: Köszönöm. És ha csalódnál bennem? Ha bennem a hiányt betöltené mégis...?

BÉTISZ: Nem csalódhatom benned. Ellenségem vagy.

PÁRMENION: De békeüzenetet hoztam. Mondtam: békés elvonulást.

BÉTISZ *(csak játszik a gondolattal):* És kiadná nekem a Szúzában összegyűjtött troglodita gyermekeket is?

PÁRMENION: Nem adja.

BÉTISZ: Oly sok perzsa gyermeknek akar jótevő atyja lenni?

PÁRMENION: S még többnek. Csak nem fogja őket az anyjukra bízni. Hogy visszaneveljék őket — a ti ügyeteknek? A ti isteneiteknek? Hogy állandó gondja legyen a följelentők alkalmazásával? Akik följelentik neki — az altató dalaitokat? A világ ura nem fél a haláltól, de hidd meg, jól ismerem: tart az altató dalaitoktól. *(Bétisz kissé zavartan és gyanakvással hallgatja.)* Mert a nyelvetek, vallásotok, míg gyakoroljátok: ármány, cselszövés, minden pillanatnyi összeesküvés — ellenünk? Hány milliárd szavát pazarolja egy anya — gyermekére? Megannyi ráhatás, hogy különbözzék tőlünk, akik magunkhoz akarjuk őt hasonlítani. Avagy nem tudnád? A gyermekkor az elme álma. Milyen szép, nemde? Elme álma. Nos, az ifjú, a birodalomért meghalni kész harcos azé lesz, aki álomállapotából a gyermeki elmét magának — a maga céljaira — fölébreszti. Aki nem röst zsenge korában közölni vele, hogy apja macedón káplár ugyan, de anyja — tévedés volt. Macedónnak, görögnek, büszke hellénnek kell vallania magát. Dicsőség Alexándroszn ak...

BÉTISZ: Azt gondoltam, csak én tudom... csak mi tudjuk, az érdekeltek, hogy az egyetemes elrendezés, a harmónia rókahízelgése mögött ily nyíltan áhítoztok a sajtunkra; a hiszékenységünkre alapozva.

PÁRMENION: Majd bolondok leszünk a gyanakvásotokat fölébreszteni, vagy elmélyíteni. Katonáinak Sándor három nyelven adja már a parancsait.

BÉTISZ: Mert ilyenformán...

PÁRMENION: Ne mondd ki, ne rágalmazd őt, még a kezébe kerülhetsz. Én kimondom helyetted: mert új országot ígér, de kohónak tervezi. Három nyelven kezdi, hogy egyetlen eggyel folytassa. Okos isten. Nem kétarcú, nem Janus-arcú. Háromarcú.

BÉTISZ: Új országot ígér, föl akar emelni bennünket, koszos trogloditákat — bosszúállásként, mert úgymond, az apját Dáreiosz gyilkoltatta meg. Hiszed ezt?

PÁRMENION: Ki tudja, talán sejtem, hogy valaminek az oka nem föltétlen azonos az indítékával. S ebben a múlt mindig hasznunkra van, különösen hamisított formájában.

BÉTISZ: Te ezt ily szemérmetlenül bevallod?

PÁRMENION: Ha eltitkolom, erősebb leszel?

BÉTISZ: *Veletek* szemben — itt már csak gyöngébb leszek minden pillanattal. Katonailag.

PÁRMENION: Végre belátod.

BÉTISZ: És mégis...

PÁRMENION: Mi a *mégis*?

BÉTISZ: Besszosz. Az áruló.

PÁRMENION: És az árulás? Ez a mégis?

BÉTISZ: A puszta fölismerés. Hogy közöttünk szaporodnak az árulók. Veletek szemben egyelőre még nincs mit tennünk. De önmagunkkal szemben *már* világos a tennivalónk. Láttad az ifjú Besszoszt? Ilyen csalódásokban erősödünk.

PÁRMENION: Nem gyönge vigasz?

BÉTISZ: Létrejön, ami nem volt bennünk, az egyetlen, ami segíthet még: a veszélyérzetünk.

József Attila Tudományegyetem I—II. Magyar Irodalomtudományi Tanszék Szeged

PÁRMENION: Ezt akarjuk mi elaltatni.
BÉTISZ: Túlságosan nyílt vagy. Ez az álruhád.
PÁRMENION: Mindennek az ellenkezőjét kellett volna mondanom. Sándor barátja vagyok.
BÉTISZ: Akár egy álmos tenger, hullámokba hozni ezt az egész nyomorúságos keleti világot. Sátraink és földkunyhóink helyén az Alexándriák fényes városfüzére. Utak, iskolák, könyvtárak, sportcsarnokok az elfoglalt területeken, az alexandriai Museion millió tekerccsel s a tengerben a száz mérföldre világító fárosz, Théba száz kapuja, Pheidiász és Praxitelész márvány és arany szobrai. Kereskedelmet, hajóépítést, tudományt a tudatlanságunk helyére! Csillagokat imádni — ostoba keleti módon? Közönséges tűzgömbök — Thálesz! — és filozófiánk sincs. Nem baj, hozzatok. Platónt és Arisztotelészt! Színházat és vízvezetéket, orvostudományt! És tükröt, amiben fölismerhetjük igazi valónkat: Arisztophánész, Euripidész! És hányféle *fánész* és hányféle *pidész*!
PÁRMENION: Ne gúnyolódj, ez mind igaz.
BÉTISZ: Mért nem mondod akkor?
PÁRMENION: Mert láttam Szúziában az összegyűjtött troglodita gyermekeket és valami szomorúbbat is: az úton az akasztottakat.
BÉTISZ: Te áruló vagy!
PÁRMENION: Esetleg szökevény.
BÉTISZ: Egyre megy.
PÁRMENION: Végletekben gondolkozol. Csak fanatikus hivőt és árulót bírsz elképzelni? A kettő között is lehet valami. Az a büntetett-állapot, amiben én vagyok. Büntetésből kaptam a megbízást, hogy közöljem veled mindazt, amiben nem hiszek.
BÉTISZ: Nem értelek.
PÁRMENION: Mert nem tudod, mi történt holnap hajnalban. És szólnak mindjárt a kakasok.
BÉTISZ: Ezt végképp nem értem.
PÁRMENION: Isteni látnokságával Alexándrosz az udvari történésznek tollba mondja múltként — a jövőt. Eddig tehette, mert szándék és véghezvitel nála sohasem ütközött. Kettőnkre nézve pedig most így szól az isteni tervezet: a királyát a meghódolásban még aznap hajnalban, kakasszóláskor követte Bétisz, folytatólag: békére hajló szívvel vette tudomásul Éanna lányának házasságát — Pármenionnal.
BÉTISZ: Békére hajló szívvel... *(Kacag.)* Becsülete után a lányát is odadobva. Egyetlen lányát a macedón latoroknak... Saját alfelét is valamely görög pederasztának...
PÁRMENION: Ne mocskolódj! Ember az emberhez szólt, mert becsültelek. A kardommal is beszélhetek. Bétiszhez szóltam, a férfiúhoz, nem gyáva patkányhoz, akinek csak sértő szavai vannak.
BÉTISZ: Latorokat mondtam, nem Pármeniont. Latorokat — többes számban.
PÁRMENION: Beleértettél engem is!
BÉTISZ: Kérlek, ne haragudj. Hiszen elengedted a lányomat. Cinkosa vagy a menekülésben. De ha becsületes vagy: hálámra nem számítasz ezért.
PÁRMENION: Nem számítok.
BÉTISZ: És hiszel abban, ami megtörtént holnap hajnalban?
PÁRMENION: Mondottam: azért vagyok itt, mert nem hiszek. Meggyőzni — ami feladatom lett volna — nem akartalak, így tehát a dolognak csak a végét mondom.
BÉTISZ: És mi a vége?
PÁRMENION: A bokáidat fúratja átal és gyeplőszíjon vonszoltat végig a városon.
BÉTISZ: Ez így lesz. Sajnállak, nem vihetsz kedvező választ. Mert így lesz.
PÁRMENION: Akkor azt is tudod: régóta megsemmisíthetett volna. Nem gyanús neked a türelme? Nem arra van szüksége, hogy a százszoros túlerő előtt letedd a fegyvert. Hanem, hogy önként... Hogy fölismerd a perzsák érdekeit.

BÉTISZ: Az érdekeinket, persze! Légy a mi testvérünk, Bétisz, Hellász fiai magukba fogadnak, térj eszedhez, Bétisz, Hellász urai megosztják veled a hatalmat, nyelvüket, kultúrájukat, isteneiket is, ha földobod barbár mivoltodat. Légy görög, macedón, és velük és általuk egyenrangú polgárként gyakorolhatod az ő jogaikat. Térj magadhoz, Bétisz, vesd ki magadból Mithrászt, Ahrimánt, a rossznak istenét. Isteneid, a rosszak is csak arra jók, hogy más légy, nem görög. Az igazi istenek az Olimpuszon laknak. Hozzánk csatlakozva s barbár nevedet feledve — gondold el, mily szépen hangzik: Bétisz helyett Philon, Platón, Xenophon és Anakreon! Az agorának lehetnél szavazó polgára s ha érdemed: véreid szünetlen följelentése révén basileus is a polisznak élén, vénségedre pedig a legfelsőbb tanácsnak, a bulénak is tagja. *(Szinte őrjöngve.)* Nem kell a bulé! Itt a bokám, fúrjátok át, hol vannak a gyeplőszíjak? Nem hoztad a kínzószerszámokat?

PÁRMENION: A kételyeimet hoztam. Ne gyalázz engem.

BÉTISZ: Eredj uradhoz a kételyeiddel, és mondd meg neki kételytelenül: Bétisz nem eladó! A lánya sem eladó! Mindent elvehet tőlünk: semmi sem eladó. Eredj!

PÁRMENION: Nem mehetek.

BÉTISZ: Szegény, szánandó lelked. Nem tudsz elszámolni vele.

PÁRMENION: Ha csodálkozol is: nehezemre esik...

BÉTISZ: A kudarcot bevallani?

PÁRMENION: A kínhalálodat tudomásul venni.

BÉTISZ: Sajnálsz? Megesett rajtam a szíved! *(Kacag keserűen.)* Ide jön az Adria mellől, feldúl, porrá éget egy országot, lemészárol, asszonyt, lányt megerőszakol — és most sajnál! Földre bukott istenek, ha nem fulladtatok meg a sárban, fulladjatok most a kacagástól. A röhögéstől. A macedón sajnál, könnyezik... lelkiismeret-furdalása támadt. Röstelli, szégyenli magát, irul-pirul az akasztottak láttán, a nyakamért, a bokámért aggódik, és ha gyeplőre vonnak, kispárnát könyörög a fejem alá. Bétisz, meg ne üsd magad a véres köveken! Mondd, Bétisz, vigyázattal és gyöngéden fúrták át a bokád? Könnyű és kellemes volt a kínhalálod, Bétisz? Borulj a keblemre. Az egyetemes elrendezés, a mindent összebékítés nevében borulj a keblemre! A hulla s a piruló hóhér! A hullák s a kételyektől meggyötört hóhérok! Hát ne szakadjon meg a szív, Pármenion? Számba veszem a fegyverkovácsaimat. Ha úgy tetszik, légy a vendégem. Csak egyet ne kérj tőlem: kételyt. Nincs kételyem. Csak reménytelenségem. *(Gyorsan el.)*

Távolról a nászinduló hangjai néhány pillanatig. Éanna jön.

ÉANNA: Mindent hallottam. Tégy valamit, Pármenion. A reménytelenségből kovácsolt fegyvert magának.

PÁRMENION: Kiszolgáltattam magam neki, visszaélt vele. Konok és ostoba, tehetségtelen, sereg nélküli fővezér.

ÉANNA: Ne beszélj így róla. Nem ismer.

PÁRMENION: Te ismersz tán?

ÉANNA: Megmentetted az életemet.

PÁRMENION: *Attól* még nem haltál volna meg. Perszephóna, Szúzia, meg a többi... mind élnek.

ÉANNA: Méreg volt nálam.

PÁRMENION: Méreg?

ÉANNA: Gyorsan ölő méreg. Íme... *(mutatja)* Filipposztól loptam.

PÁRMENION: Filipposztól?

ÉANNA: Valami hasonlóval cseréltem ki — a nyugtató szereim közül.

PÁRMENION: Amikor Filipposz Sándorhoz indult.

ÉANNA: Igen.

PÁRMENION: És Filipposz Roxánétól kapta.

ÉANNA: Roxánétól.

PÁRMENION: A kobrától... értem... Valaki jóságosan játszik velünk. Melyik isten lehet azok közül?

ÉANNA: (?)
PÁRMENION: Valaki játszik odafönt, és idelent te mentetted meg az életemet.
ÉANNA: Nem értem.
PÁRMENION: Majd megérted. És ha Demetriosz a mérget megtalálja nálad.
ÉANNA: Figyelmetlen volt. A kankutyák állapotában...
PÁRMENION: Valaki játszik velünk. Téged kivégeztek volna.
ÉANNA: Be jó most már. Élünk mind a ketten. Ott haltam volna meg melletted — a nászindulótok hangjaira. De most élünk mind a ketten.
PÁRMENION: Élünk. Mennem kell.
ÉANNA: Ne menj.
PÁRMENION: Sietnem kell Sándorhoz — a kudarcommal.
ÉANNA: Maradj még.
PÁRMENION: Menjetek innen... meneküljetek. Nem kívánom a halálát.
ÉANNA: A *tieid* annál inkább.
PÁRMENION: *Enyéim, tieid!* Más szavatok nincs már! Besszosz: a *tieid?* Demetriosz: az *enyéim?* Ti és mi — az örökös többes szám... Hasonlóképpen apád is! Legyetek átkozottak! — sikoltottad egymagad az egyetlen képembe. Hány személy vagyok én tenéked — tiéktek? Én osztottalak ki magamnak? Én vetettem kockát fölötted? Én motoztattalak meg? És láttad te, mit műveltek a perzsáid Athénben az asszonyokkal és Pheidász szobraival? Mindahányat helyettesítsem be — apáddal? Amiként ő teszi most velem — csúfot űzvén a kételyeimből? Én akarom, hogy meghódoljon — szent színem előtt? Én vesztettem el az ő háborúját? Hát éppoly gyalázatos képmutatás részemről, hogy nem óhajtom gyeplővégen látni? Hogy téged nem akarlak sírni látni — a holtteste fölött? Nagyon nehéz ezt fölfogni?
ÉANNA: Bocsáss meg, Pármenion. Az ő nevében is kérlek.
PÁRMENION *(enyhülten):* Nem hatalmazott föl rá.
ÉANNA: Csupa rátartiságból röstelli előtted az érzelmeit.
PÁRMENION: Nem vártam kézcsókot tőle.
ÉANNA: A szemében — Alexándrosz vagy, akármit mondasz, teszel is.
PÁRMENION: Selyemzsákban — a Sándor fejével kedvesebb lennék előtte. Göndörhajú gyermek volt Pellában. Apollón kicsinyített mása. Vad, fekete lovakat törtünk be. A pellai szél süvöltött a fülünk mellett. Akkor nem is beszélgettünk; csak kacagtunk egymásra.
ÉANNA: Mint a szerelmesek.
PÁRMENION: Mint Pátroklosz és Akhilleusz. Az ő fegyverzetében rohantam játékellenségnek játék-Trója alatt.
ÉANNA: Elkomorult a játék.
PÁRMENION: Egyetlen barátom volt. Abból is isten lett.
ÉANNA: Elmerülsz a múltban, a pellai sörényes napokban, és elpusztulsz, Pármenion.
PÁRMENION: Nem csak a múlt: a jövendő is lefogott mind a két kezével. Éannának hívják. De méreggel és átokkal készült föl — ellenem.
ÉANNA: Gyűlölködő voltam, nehogy meggyűlöljelek.
PÁRMENION: Dodonai beszéd.
ÉANNA: Azt mondtad: nem kellek neked.
PÁRMENION: Nehogy te megelőzz. De légy kegyes hozzám: ezt az egyet ne bocsásd meg nekem.
ÉANNA: Soha.
PÁRMENION: Ez legyen az egyetlen bűnöm, amit ellened valaha is elkövettem.
ÉANNA: Az első és utolsó bűnöd. Milyen viharos a tenger.
PÁRMENION: A tenger?
ÉANNA: Szkülla és Kharübdisz között Odisszeusz hajója sodródik. Barátaim, most betömöm a fületeket lágy viasszal, hogy ne halljátok a szirének hangját, és el ne pusztuljatok. Engem pedig kötözzetek az árbochoz, mert nekem megengedte

Kirké, hogy meghallgassam éneküket... Kérlek benneteket, ne sajnáljatok, szorítsátok meg jól a kötelékeimet!

Pármenion rövid csodálkozás után, a játékot megértve:

PÁRMENION: Irányítsd felénk a hajódat, ó nagy Odisszeusz! Evezz hozzánk, és gyönyörködj énekünkben!

ÉANNA: Kérlek benneteket — szánjatok meg, és oldjátok el a kötelékeimet! Pármenion vár engem a szigeten, oldjátok el a kötelékeimet!

Pármenion láthatatlan köteleket old le Éannáról, magához öleli. Brutális erővel a nászinduló hangjai a vár falai alól. Éanna megfagy.

PÁRMENION: Újabb menyegzői falka.

ÉANNA: Thálesz imája — a kettőnk imádsága...

PÁRMENION: Elfelejtjük.

ÉANNA: És a többi?

PÁRMENION: Fújni fogja.

ÉANNA: A tömeges őrületig. Őrültek között éljünk, Pármenion?

PÁRMENION: Megnézzük őket és továbbmegyünk.

ÉANNA: Hová? Hová?

PÁRMENION: A magunk csöndjébe.

ÉANNA: Magányba?

PÁRMENION: Valahová... A kettőnk külön égtája alá.

ÉANNA: Hol van az? Athéntól Egyiptomig egyetlen ég van. És ez a farkasüvöltés. A gyermekeinkkel meghosszabbított életünk is farkasüvöltés, Pármenion! A tied...

I. Besszosz hangja: „Görög kutyák, macedón sakálok!"

PÁRMENION: És a tieid. Ó nem! Ne kezdjük újra.

ÉANNA: Farkasüvöltés! Tömjük be viasszal a fülünk, Pármenion! De süketen sem lehet élni. Nem, nincs szabadulás. Ne kecsegtess engem a külön égtájaddal. Hazugság. Hallgattasd el őket, ha tudod! Nem tudod! Részük vagy!

PÁRMENION: Részük vagyok! Ha magad is része vagy — ott a perzsa hetéráknak! Nézd az önkéntes bujálkodókat!

ÉANNA: Átkozottak!

PÁRMENION: Nézd! Lásd! És mondd, hogy idejöttünk egyetemes liliomtiprás végett a szent szüzesség s a keleti erény paradicsomába! Thálesz imájának része vagyok? Hát akkor te része vagy-e ott... azoknak?

ÉANNA: Én? A perzsa hetéráknak?

Bevágja gyorsan az ablakot. Csönd.

Azoknak része! Én? Pármenion, kedvesem! Mit mondtál? Mit merészeltél mondani?

PÁRMENION: Amit te is. Vágjunk csak egymás arcába a többes szám ostorával.

ÉANNA: A barbár szolgálja Hellászt, Hellász a barbárt soha! Ó, anyám, mert szolga az, de Hellász népe szabad. Hát légy szabad és eredj innen! Takarodj Dionüszosszal! Eredj az istened után.

PÁRMENION: Megyek, Éanna. Ez lenne hát a magunk csöndje az egyetemes bacchanáliában. A mi külön kis égtájunk...

ÉANNA: Bocsáss meg nekem. Valaki játszik velünk. Csúf játékot űz velünk. Demetriosz vigyorgását látom. Elmozdítod a fejed, a hátad mögül nyúl felém. Ezt el kell felejtenem, és Kleitoszt... s a katonákat is... Téged is.

PÁRMENION: Engem is?

ÉANNA: Téged is, a hódítót. Ne mesélj semmit magadról. A világhódító barátjáról. Csak arról, aki Pellában gyermek volt. Pátroklosz, játékellenség játék-Trója alatt.

PÁRMENION: A két fekete ménről egymásra kacagtunk...

Kintről kiabálás, kürtszó, dulakodás hangjai, majd Demetriosz jön. Éanna ösztönösen Pármenionhoz menekül.

DEMETRIOSZ: Édes kettesben. Urunk pedig Bétisz hódolatát várja.
PÁRMENION: Hogy kerülsz ide?
DEMETRIOSZ: Fegyverrel, barátom. Szakasznyi bátor fiú elegendő volt e tetűfészek bevételéhez. Az egész banda lefegyverezve.
ÉANNA: Apám! Mi történt, Pármenion? Apámat tőrbe csaltátok!
DEMETRIOSZ: Őt ne kérdezd. Nem tudja.
PÁRMENION: Mit művelsz? Sándor békeajánlattal küldött.
DEMETRIOSZ: De nem azért, hogy a hölggyel enyelegjünk. Kalliszthenész krónikájában világosan megmondatott. Még aznap követte királyát Bétisz. Nem jött. Nem hoztad. Visszük. A nyilvános hódolata mindenképp szükséges. És nem akármikor. Hanem a krónika szerint...
PÁRMENION: Ki bízott meg téged...?
DEMETRIOSZ: Talán urunk... Talán épp a te bizonytalanságod... A kissé gyanús időtöltéseid.
PÁRMENION: És ha Bétisz nem hódol meg?
DEMETRIOSZ: Útközben meggyőzzük — saját érdekéről. Íme...

Bétiszt hozzák Demetriosz katonái, megkötözve.

BÉTISZ: Kutyák! Aljas tőrvetők!
PÁRMENION: Engedd szabadon!
BÉTISZ: Szabadon! Még mindig játszod a szereped, te galád? Ez volt hát a békés ajánlatod.
PÁRMENION: Az volt, amit mondtam!
ÉANNA: Az volt, apám. Hidd el... Ó, Pármenion! Mit csináltatok?
DEMETRIOSZ: Láthatod most már, Bétisz: a várad nem vár. Csak kegyelem. Alexándrosz kegyelme, türelme. Okosabbnak gondoltalak persze. Lám, egy fricskával... a híres védőid... Tudhattad volna, hogy nem a fejedre tűztünk ki vérdíjat.
BÉTISZ: Hanem a hódolatomra.
DEMETRIOSZ: Okos vagy! Végre!
BÉTISZ: Tévedsz, sakál! Az ostobánál is ostobább maradok: nem fogtok örvendezni a hódolatomnak.
DEMETRIOSZ: Majd gondolkozol. Elmegyünk, a tetűfészkedben egyetlen katonám se marad, legyen továbbra is az engedélyezett ellenállás Bétisz-vára, mígnem Bétisz nyilvánosan urunk lába elé borul és fölhívást intéz a népéhez. Ha van még...
BÉTISZ: Van! És lesz! De másfajta felhívásra fog újra megmozdulni. Jönnek majd utánam mások, végtelen a troglodíták száma, ne reménykedj sakál, nem én vagyok az utolsó Bétisz...
DEMETRIOSZ: Vigyétek!
BÉTISZ *(miközben kifelé toloncolják):* Nem én vagyok az utolsó. Talán csak legelső vagyok, és nem győzitek majd őket számlálni... akiket nem tudtok majd tőrbe csalni...
PÁRMENION: Megálljatok! Bétisz: tőrbe csaltalak én?

Bétisz hosszan megnézi, majd szembeköpi.

DEMETRIOSZ: Enyelgéseid következménye. Gyerünk.
PÁRMENION: Egyedül jöttem. Egyedül megyek.
DEMETRIOSZ: Ám lásd. *(Gyorsan el.)*

Hosszú csönd.

ÉANNA: Mit csináltatok! Úristen, mit csináltatok! Pármenion, bíztam benned, elárultam az apámat.
PÁRMENION: Bíztál? Már te is csak bíztál?

I. Besszosz jön feldúltan.

I. BESSZOSZ: A feneketlen alvilágba küldöm! Készítsd a fejed, Pármenion! Ott fog díszelegni a Dáreioszé mellett, hazug hellén kutya!

ÉANNA: Elég legyen az ocsmány szavakból!

Perzsa várvédők jönnek, kiáltozva.

HANGOK: „Hol a macedón sakál?" „Az aljas békehírnök!" „Felnégyeltetni!" „Bétiszt tőrbe csalta!" „Akasztófára való!" „Könnyű halál az a koszos hellénnek!" „Keresztfára feszíteni!" „Darabonként szedjük széjjel!"

ÉANNA: Megálljatok! Farkascsorda vagytok! Százan egy ellen? Meg se hallgatjátok?

I. BESSZOSZ: Meghallgattuk már az álnokot!

HANGOK: „Ide lopakodott sakál módra!" „Selyemzsákba a fejével!" „Besssosz, ne kíméld!"

ÉANNA: Takarodjatok!

HANGOK: „Hallgass, némber!" „A macedón bizonyára lefektette!" „Apjának gyilkosát védi!"

ÉANNA: Gyilkoljátok, de engem is! Saját véreteket! Vigyétek a fejét selyemzsákban! De az enyémet is! Feszítsétek meg, de akkor engem is! Eszeveszettek! Elmeháborodottak!

Csönd.

I. BESSZOSZ: Az árulás messze hangzik, Éanna. Akárhol van most Bétisz: a szavaidat hallja. És meghal anélkül, hogy a görög lovak után kötnék. Apám engem ölt meg, most a fordítottja következik? Gyermek az apját küldi halálba? Én még szemébe nézek majd apámnak...

PÁRMENION: Apádat Alexándrosz halálra ítélte.

I. BESSZOSZ: Jól tudod, hogy ki az apám?

PÁRMENION: Dáreiosz gyilkosa: Besszosz.

I. BESSZOSZ: Nem igaz. Urad annál gyalázatosabb. Ezt nem tehette. Ekkora szolgálat fejében...

PÁRMENION: Más jövőt diktált Dáreiosznak. Nem a lenyakazást.

I. BESSZOSZ: Keményszívű, rettenetes, büntető isten! Éanna, mi történik velünk? Apa a fiát, lánya az atyját viszi gyalázatba. Új istenünk támadt? A megvesztegetés hatalma? Vagy mindig is rabjai voltunk — anélkül, hogy tudtunk volna róla? Csak abban bízzál, ami szemed előtt születik és nő fel, mert mindig akad valami... embernek álcázza magát, hűségnek mutatja magát, miközben az árulás tejét szopta valahol. Nem láthattam az apámat felnőni, de te, Éanna, Bétisz szeme láttára születtél s nőttél föl... De hát ez sem igaz... semmi sem igaz... *(Pármenionra)* Egyedül ő igaz: a cselvető. A kettős cselvető. Téged is tőrbe csalt.

ÉANNA: Apáddal törődj, ne velem! Senkinek sem vagyok áldozata!

HANGOK: „Őt is eltiporni!" „A némbert is!" „Minden szajhát felnégyeltetni!" „Ágyban árulnak várat s országot!" „Mindent odaadnak egy görög falloszért!"

ÉANNA: Könyörüljetek! Pármenionnal — apámat is legyilkoljátok! Túszként maradt a kezetek között. Ne bántsátok a túszt — apámat ölitek meg, eszeveszettek!

I. BESSZOSZ: Halálunk a könyörület! Védd magad!

ÉANNA: Besszosz!

PÁRMENION: Sajnállak, Besszosz. Apád miatt is, akinek árulását rajtam akarod most megtorolni. Az őrséged bamba, a hadvezetésben kontár vagy — ostobaságodnál csak az indulatod nagyobb. Áll még Bétisz vára — áltatjátok magatokat hónapok óta, és nem tűnik föl senkinek, hogy Alexándrosznak Bétisz nyilvános hódolata fontosabb ennél az egérlyuknál. Ezért jöttem ide egymagam, a cselvetés szándéka nélkül és meggyőződésem ellenére. Amiként a görög, a perzsa sem született mindahány Besszosznak, és tisztelem Bétiszt a válaszáért. Nem hódol. De gyeplőre köttetik és meghurcolják. Ezt is elmondtam neki. Ha Bétisz cselvetés áldozata: magam is az vagyok. Tegyetek velem, amit akartok.

ÉANNA: Apám kegyelmet is kaphat...

I. BESSZOSZ: Emberek, készítsétek elő a lovakat, és futár induljon Szúzába: ha Bétisznek baja esik, Zeusz-Ammon fia keljen ki a ringyója mellől, s nézze végig a mi tereinken Pármenion diadalútját.

EGY HANG! Ne lovakkal! Az átfúrt bokáival maga vonszoljon harci szekeret!

MÁSIK HANG: Menyegzői kocsit! Éanna kezében a korbács! Tartsunk mi is szúzai menyegzőt!

A tömeg kivonul.

I. BESSZOSZ: Írni tudsz, macedón?

PÁRMENION: Valamivel jobban, mint te várat védelmezni.

I. BESSZOSZ: Saját kezűleg írod meg uradnak: Ha szeret még, cserében visszaküldi nekünk Bétiszt. Ha nem... Zeusz-Ammon fia legyen tehozzád irgalmas. *(El.)*

ÉANNA: Legyen tehozzád irgalmas... Mihozzánk...

PÁRMENION: Királyát még aznap, hajnali kakasszóláskor követte Bétisz, aki békére hajló szívvel vette tudomásul Éanna lányának házasságát az oly sok hűségpróbát kiállt Pármenionnal. Be kegyetlen a jövő, ha csak egy ujjal is érinted —, a titkait nem tisztelve. Milyen iszonyatosan vág vissza, mikor az elvakult becsvágy múlttá nyilvánítja... megtörténtté mindazt, amiről nem határozott még s legföljebb az álmainkat engedi közel magához. Szegény Kalliszthenész! Csupa korrigálni valót hagy az utókorra. Csupa látszatot és igazságnak beöltöztetett hazugságot. Hát nem kegyetlenség ez, Éanna?

ÉANNA *(írószert nyújtva):* Írjad. A levelet. Alexándrosznak.

PÁRMENION: Igen. *(Röpke bizonytalankodás után.)* De hát kinek írjak én könyörgő levelet? A gyermek Pátroklosz játszótársa: nincs többé. A férfiú, akiért a méregpróbát is vállaltam: a szeszélyeinek játékszerévé tett. Akivé vált: az istent nem ismerem. Ismeretlen szellemnek írjak, amikor szavát megszegve, Bétiszt elraboltatta? Hozzá folyamodjam újra — könyörgéssel? Soha többé! Sem földi lényből férceit istenhez, sem istenekhez soha többé nem könyörgök!

ÉANNA: Pármenion, kedvesem... Alig, hogy megismertük egymást... Alig néhány szavunkkal ismertük föl egymást!

PÁRMENION: Jöjjön a kínszekér és kezedben a korbács! Nem könyörgök!

ÉANNA: Mily mérhetetlen a te csalódásod. Úristen, be mérhetetlen! A kegyetlenséged lesz csak nagyobb, ha apámat veszni hagyod, oda dobod Alexándrosz becsvágyának.

PÁRMENION: Az ő mérhetetlen becsvágya, hogy minden szava, kötőszava pontosan és idejében teljesüljön. Nem, nem, nem... Az élet nem talál immár az ő parancsaival...

ÉANNA: Nem érted? Apámat kínhalálra vitték... Pármenion... Az élet előbb való... egy madárnak az élete is előbb való...

PÁRMENION: Te mondod ezt? Aki méreggel készültél a kényszermenyegződre? Hát előbb való a kényszer az életnél?

ÉANNA: Az apám élete. Az édesapámé...

PÁRMENION: Legyen bár minden isteneké, a világmindenségé: nem könyörgök többet! Soha, soha, soha többé!

HARMADIK FELVONÁS

A szúzai palota. Teljében a menyegzői mulatság. Tánc és ének. Thálesz imáját énekli a részeg palotaőrség is. Hallani, hogy kint a katonák sátraiban ugyanaz történik. A perzsák a nászindulónak még csak a dallamát tudják. A terem sarkában Kalliszthenész a krónikáját írja.

KLEITOSZ: Tisztelt vendégsereg. *(Az őrökhöz.)* És ti kutyák is ottan! Pohárköszöntőt szeretnék mondani. De csak a boldogságomról szólhatok. Minden úgy történt, ahogyan az urunk akaratában a jövő látomásként megjelent, és Kalliszthenész a krónikájában megörökítette. A magunk boldogságáról szólva tehát csak azt mondhatom: sorsunk az ő jöveteléig az istenek kezében volt — és a természetében. Az istenek pedig neki adták hatalmukat s a természet az ő kezébe tette le jogait: a születést épp úgy, mint a halál pillanatát. Mert ezen a hajnalon Szúzában és birodalomszerte az ő parancsára fogant meg tízezer gyermek...

EGY RÉSZEG HANG: Az ikreket is beleszámítva legalább... tizen... tizenezer... vagy még annál is...
KLEITOSZ: Természetesen. Ikrek is.
A RÉSZEG HANG: Meg a trikrek... Bocsánat...
KLEITOSZ: Trikrek! És hozzád hasonló szamarak is, ha urunk úgy akarja. Tehát nem csak a születés, barátaim: a halálunk is az ő kezében van már, nem a természetében.
DEMETRIOSZ: Rendelkezzék Alexándrosz mindörökké — mindannyiunk életével.
LYSIMACHOSZ: Dicsőség Alexándrosznak!
EGY HANG: Az egyetemes elrendezőnek és mindent megbékítőnek.
KLEITOSZ: A holnap immár a tegnapé! Szentesítse Kalliszthenész a megtörténteket. Halljuk. Elbóbiskoltál, öreg.
KALLISZTHENÉSZ: Hát lehet itt bóbiskolni? Ilyen történelem fölött? A Nagy Szúzai menyegző pedig a tízezer hellén vőlegény és perzsa menyasszony vigasságával....
KLEITOSZ: ... betöltötte, satöbbi — tudjuk. Benne vagyunk. Tovább.
KALLISZTHENÉSZ: Nem volt és nem lészen az emberiségnek ehhez hasonló...
KLEITOSZ: ... boldog pillanata. Tudjuk.
KALLISZTHENÉSZ: Thálesz imája zengett egységesen a vegyes ajkakon.
DEMETRIOSZ: Azt olvasd: a részegekről.
KALLISZTHENÉSZ: A katonák közül sokan vesztették el nemző képességüket, Alexándrosz pedig nagylelkűen megbocsátott nekik és a hajnali szemlén ő maga tette asszonnyá a szűzen maradtakat.
LYSIMACHOSZ: Megtörtént. Gímszarvasként szökkent az impotensek sátra elé... Tovább!
KALLISZTHENÉSZ: Alexándrosz előtti hódolatának jeléül maga Dáreiosz is megjelent, föladván...
KLEITOSZ: Megtörtént.
EGY HANG: Hiányosan.
LYSIMACHOSZ: Feje alól a törzse hiányzott csak. Potomság. Dáreiosz így is eljött. Hűséggel jött. Tovább!
KALLISZTHENÉSZ: Amiként hűtlenségért kellett az életből távoznia a királyára kezet emelő Besszosznak. Lakolnia kellett példastatuálásképpen, miután Alexándrosz a kegyetlenül legyilkolt Dáreioszt Roxánéval együtt keservesen megsiratta. Mi nem kívánjuk a perzsa becsület lábbal tiprását, és nem tűrjük, ha azt maguk a perzsák követik is el — önmaguk ellen. Aki élve marad: a hódolatot nem kerülheti el, hasonlóképpen az önkéntes közeledést a birodalmát vezérlő alexándroszi eszmékhez. Örömmel jegyeztetik föl, hogy Besszosz árulását nem csak Alexándrosz és vezérkara fogadta fölháborodással, hanem annak fia, ifjú Besszosz is, amiért őt magas tisztség várja udvarunkban. Ellenfeleink fejére nem tűzünk ki vérdíjat, de annál inkább köröztetés alá kerül a rothasztó aggodalmaskodás...

Bétiszt vezetik.

DEMETRIOSZ: Bétisz, te hős ellenálló! Eljöttél hát, urunk jövőbe látó bölcsessége szerint.
BÉTISZ: Nem jöttem. Hoztatok.
DEMETRIOSZ: Akkor is övé az érdem. Olvasd, Kalliszthenész!
KALLISZTHENÉSZ: Királyát a meghódolásban még aznap hajnali kakasszóláskor követte Bétisz...
DEMETRIOSZ: Követte — kis késedelemmel. A kakasok után...
BÉTISZ: Süket vagy? Hoztatok. Vonszoltatok.
DEMETRIOSZ: Az ember gyarló. Segíteni kell őt az okos cselekvésben. Nem úgy van, perzsa testvéreim? Az ember igazsága nem önmagában: a körülményeiben rejlik. Mért ne segítettünk volna tenéked, hogy fölismerd szunnyatag elméddel az új körülményeket? De vigyázz, mit beszélsz! Hódolni jöttél — nem pofázni, vagy isten őrizz! Urunkat gyalázni.

BÉTISZ: Te nem csak süket: részeg is vagy. Nem jöttem. Hoztatok.
DEMETRIOSZ: És nem hódolsz.
BÉTISZ: Nem!
DEMETRIOSZ: Nem sajnálod az átfúrt bokádat?
BÉTISZ: Nem!
DEMETRIOSZ: Azt az egyetlen életedet sem?
BÉTISZ: Nem!
DEMETRIOSZ: Vésd eszedbe: magadtól jöttél volna, a krónika szavai szerint. Elfogattalak, mert Pármeniont ki akartad végeztetni.
BÉTISZ: Nem! De az lehetséges, hogy épp ezzel kaszaboltattad le — Pármeniont. Ha netán ez lett volna számításod.

Gyors futás. Futár jön.

DEMETRIOSZ: Ne gyalázkodj, rabszolga! *(Futárhoz.)* Mi van?
FUTÁR: Helytartó úrnak alássan jelentem: sürgős üzenet ifjú Besszosztól. *(Tekercset nyújt át.)*
DEMETRIOSZ: No lám, neki megjött az esze. *(Olvas, megrezzen.)* Szórakoztassátok, míg jövök, a vendéget.

(Gyorsan be a trónterembe.)

KLEITOSZ: Ne halj meg tanulatlan, Bétisz. Énekeljünk neki, barátaim!

A násznép közreveszi Bétiszt. A nászindulót éneklik. Alexándrosz hangja: „Pármenion! Hol késel Pátroklosz? Siess Akhilleuszodhoz! A karjában hókarú Heléna!" Roxáné kacagása. Mintegy visszhangjaként a palota közeli és távoli lakosztályaiból asszonyi kacagás. Szúzia jön csupa fehérben. Rendre szól mindenkihez, de valójában — Bétisz kivételével — senkit sem ismer föl.

SZÚZIA: Segítsetek! Bátyám, segíts! Egyedül nem tudom eltemetni. Egy zöld gyík ül a szemén. Félek tőle. Úgy ül a szemén mozdulatlanul, mintha saját halottja lenne. Néném, segítsetek. Takarjuk le már az arcát. Zöld legyek dongják, megtelepedtek a nyitott szájában, a homlokán és a szempilláin. Húgom, segítsetek, hosszú sorokban zöld hangyák vonulnak, a fülében és a nyakán nyüzsögnek, seperjük le testéről az óriáshangyákat. Segítsetek! Zöld ruhás katonák elvágták a kötelet, azt mondták: az élő fa kipusztul az árulók tetemétől. Néném, süti a nap, a nyelve sötétzöld, és dögmadarak ülnek a cédrusfán. Zöld keselyűk lesik — iszonyatos a védtelensége. Bátyám, ne vessetek meg engem, hogy énekeltem és táncoltam, amíg őt... és nem hallottam a kiáltásait. Mind egyformák itt a kiáltások. Aki örvendez, és akit akasztani visznek — mind egyformán kiáltoz. Segítsetek megkülönböztetni a kiáltásokat. Bátyám! *(Felismeri.)* Bétisz! Segíts, temessük el édesapámat. Vigyél haza engem, elégetem a zöld fátylaimat. Aki halott, ugye nem áruló?
BÉTISZ: Csak szánalom.
KLEITOSZ: És elrettentő példa. Urunk parancsából temetetlen marad.
SZÚZIA: Bétisz, ne hagyj magamra!

Demetriosz jön.

DEMETRIOSZ *(szelíden):* Szúzia! Megmondtam, ne kelj ki az ágyból!
SZÚZIA *(nem válaszol).*
DEMETRIOSZ: Pihenned kell.
SZÚZIA *(csak nézi, mint akit nem ismer).*
DEMETRIOSZ: Gyere, kedvesem.
SZÚZIA *(nem szól).*
DEMETRIOSZ: Urunk parancsa volt. Visszavonhatatlan. El kell szenvednünk. El kell felednünk. Ketten...
SZÚZIA: Egyedül!
DEMETRIOSZ: Szépen kérlek...
SZÚZIA: Egyedül!
DEMETRIOSZ: Ott a lakosztályunk... Korinthuszi kupában vörös borunk...

SZÚZIA: Egyedül!
DEMETRIOSZ *(hangot váltva, cinikusan):* Ha szeretnek még engem az istenek: *már* nem vagy egyedül. Hanem az eljövendő kis Demetriosszal.
SZÚZIA: Egyedül!
DEMETRIOSZ: Ezt a nevet adnád neki: Egyedül?
SZÚZIA: Így fogom őt szólítani: Egyedül.
DEMETRIOSZ: Vidd magaddal, Bétisz. Mert szabad vagy. Fegyvereseink kísérnek és hozzák Pármeniont. Ha legcsekélyebb baja esik, fölkoncolnak.
BÉTISZ: Gyere, Szúzia.
KLEITOSZ: És mit kezdesz a tetűváraddal?
BÉTISZ: Összegyűjtök minden gyermeket, akit úgy hívnak: Egyedül. És fölnevelem őket — ellenetek! Addig hajszoljatok csak — bosszú helyett a bizalmatokkal.
DEMETRIOSZ: Egyszer talán utolérünk.
BÉTISZ: Nehezen. Mert szembe futok. Kellemes nyugtalanságot.

Bétisz és Szúzia kimegy.

LYSIMACHOSZ: Perszephóna! Thálesz imája szóljon minekünk! Feledjük a történteket!

Perszephónával énekli a nászindulót.

Színváltás.

Bétisz vára. Éanna és Pármenion ugyanott, ahol az előző képben.

ÉANNA: Most már nem csak az én életemet: az apámét is köszönöm neked.
PÁRMENION: Én a magamét kinek köszönjem?
ÉANNA: Sándor kegyelmének. A katonai terveinél is jobban ragaszkodik hozzád.
PÁRMENION: Csak tudnám, miért. Nem bírom már követni — a bűvészmutatványait.
ÉANNA: Talán benne is két Pármenion él. Egyik a pellai Pátroklosz, másik a mai lázongó. De lám, annak is megbocsát. Szabad vagy, Pármenion!
PÁRMENION: Szabadság. Mi lehet az?
ÉANNA: Nem könyörgök! Nem! — mondta valaki nekem az éjszaka. Talán ez lehetett a szabadság.
PÁRMENION: Elférnénk mi ketten egy tagadó szócskában?
ÉANNA: Kicsire húzódunk.
PÁRMENION: Add vissza a kardomat.
ÉANNA: Nem veszélyezteti már az életedet — az oktalan ellenállással. Él Bétisz és szabad Pármenion! Dicsőség a lefegyverzett győztesnek! Isteneknek hála legyen, nem könyörgőnek születtem, evoé! Pármenionnak születtem, evoé! Ez lehetne kettőnk Thálesz-imája. A kettőnk ege alatt.
PÁRMENION: Hol van az?
ÉANNA: Te láttad. Te mondtad.
PÁRMENION: Én.
ÉANNA: És nincs már? Nem látod már? Hazudtál.
PÁRMENION: Kishitű voltam. Őt vádoltam meg — szószegéssel. És ostoba voltam: eszembe sem jutott Demetriosz. Miért gyűlöl vajon?
ÉANNA: Nem téged gyűlöl. Hanem Sándor bizalmas barátját. Aki nem tanul semmiből.
PÁRMENION: Nem kellene tanulnom abból, hogy szószegéssel vádoltam — és nem igaz?
ÉANNA: Én balga, megrendültem a csalódásod láttán!
PÁRMENION: Gyere velem Szúzába.
ÉANNA: Hogy urad előtt igazold: mégsem tagadtad meg a parancsát? Odavinnél vezeklésednek?
PÁRMENION: Egyedül magamnak.
ÉANNA: Kleitosz, Demetriosz gúnykacajába? Íme, a tékozló fiú a kiutalt asszonyával.
PÁRMENION: Levágnám őket!

ÉANNA: És a többi? *(A nászinduló hangjai.)* És ez a járvány?
PÁRMENION: Betiltjuk.
ÉANNA: Járványt betiltani nem lehet. Járványból csak kimenekülni lehet.
PÁRMENION: Áll még kegyelemből Bétisz vára. Kimenekülnél?
ÉANNA: Nem.
PÁRMENION: Dáreiosz után Bétisz meghódolása volt Sándor legnagyobb becsvágya. Érettem ezt föladta: elhagyhatom-e Sándort?
ÉANNA: Ne hagyd el. Ha futja még a megalkuvásból...
PÁRMENION: Ne nevelj engem! Perszephónát, Szúziát elátkoztad. Visszavonnád az átkodat?
ÉANNA: Nem.
PÁRMENION: És — miattam elátkoznád-e magadat?
ÉANNA: Nem.
PÁRMENION: Nem hordtam el a kincseiteket? Nem döntöttem porba az isteneiteket?
ÉANNA: *Te* — nem. Csak eltűrted.
PÁRMENION: Tehát cinkos vagyok. Vádolj csak, vádolj!
ÉANNA: Nem vádollak. Csak mindig eszembe jut...
PÁRMENION: Akkor mi lesz velünk, ha semmit sem bírunk elfeledni?
ÉANNA: Nem tudom. Egyszer... még Szúzában... azt álmodtam, hogy a folyó menti fehér köveknek szárnyuk nőtt és fölrepültek, együtt a madarakkal. A kövek.
PÁRMENION: A kövek.
ÉANNA: Ha meglenne még az az álom.
PÁRMENION: Ha beköltözhető lenne.
ÉANNA: És befogadna két menekültet. Menjünk.
PÁRMENION: Keletnek? Nyugatnak?
ÉANNA: Ha nincs járható út: mindegy, melyiken indulsz. *(Újra játszik.)* A cédrusfákon túl, nézd, egy üres álom. Beköltözhető.
PÁRMENION: Jól látom? Erosz ül az ablakában?
ÉANNA *(kopog):* Erosz istenünk! Figyeld csak. Most ránk nézett. Kérdi már: kik vagytok, és honnan jösztök? Ó, nem tudjuk. A régi nevünk lemaradt a kutyaugatással. Nem, azt sem tudjuk, mi történt Szúzában, mi történt Athénban. Hát nincs emlékezetetek? Ó, istennőnk, nehezek a kérdéseid. Mi az emlékezet? Tudjuk mindketten, istennő: a köveknek szárnya nőtt, együtt röpdösnek a madarakkal. De nem tudjuk, mi az emlékezet. Hallod, mit mond? Hogy máris boldogok vagyunk.
PÁRMENION: A szerelem istene *úgy határozott,* hogy boldogok vagyunk?
ÉANNA: Következtetés volt: mert elhagytuk az emlékezetünket. De hogy is hívnak mégis benneteket, ti különös lények?
PÁRMENION: Megmondom neki. Én a Szerelem, ő az Önkéntesség. De fölváltva viseljük a nevünket, mert ketten egyek vagyunk. Hát végre megtaláltátok egymást? Tudom már, kik vagytok. A valamikori kétnemű ember az eget ostromolta, nagy haragjában pedig Zeusz kettévágta. Férfivá lett az egyik fele, asszonnyá a másik, de azóta is örök bolyongásban keresik egymást, hogy újra egyesüljenek. Velünk a csoda megtörtént. Nézz meg közelebbről bennünket, Erosz. Minden porcikánk tökéletesen egybeilleszthető. Mi vagyunk a lázongó, akit Zeusz kétfelé vágott.
ÉANNA: Halld csak, mit mond: álmainkból az emberek mind kimenekültek. Ti szembejöttetek a menekülőkkel, félelem és emlékezet nélkül. Legyen tietek az a lakatlan álom.
PÁRMENION: Huss! Erosz kirepült. Ott villan a szárnya, látod-e?
ÉANNA: Repülj csak Erosz, jó messzire. Benépesítjük magunk az ajándékodat. Ide leülünk. Jó helyt vagy, Szerelem?
PÁRMENION: Erosz meleg helyén, Önkéntesség.
ÉANNA: Erosz helyén félek.

PÁRMENION: Tőlem?
ÉANNA: És magamtól.
PÁRMENION: Úgy tudom, a félelem is lemaradt valahol. Ne félj az ölembe ülni. *(Magához vonja.)*
ÉANNA *(felugrik az öléből)*: Nem, nem jó hely. Babiloni szavakkal lopakodik ide vissza az emlékezet.
PÁRMENION: Mit mond?
ÉANNA: Azt mondja:

„O, ne! Ne bánts még! Ne nyúlj hozzám!
Hagyd, maradjak meg úgy, ahogy vagyok!
Istár királynőhöz könyörgök: szívből szeresse szerelmesemet,
átokkal sújtsa megrontóimat!"
.....

PÁRMENION: *„Miért nem akarod te is, amit én?*
.....
simulj már hozzám, kérve kérlek!
Az istenek mérjék meg szomjamat.
Szomjuhozom, kedves, utánad."

ÉANNA: Szomjúhozom, kedves, teutánad — s félek.
Miért marad meg a félelem, ha mindent elfelejtünk?
PÁRMENION: Ne félj attól, amit magad is akarsz.
.....
ÉANNA: Félek. Hol van akkor a teljes felejtés?
PÁRMENION: *„— Mondom újra és megint újra mondom,*
és megint újra, harmadízben is..." Ne félj!
ÉANNA: Psszt! Valami surrant. A félelem. Erosz ránk szabadította volna? Ijesztő volt az elhagyott emlékezet. Apám haragja és szegény Szúzia Demetriosz erőszakágyában. Megrontom! Rontó szavakkal megrontom az erőszakot.
PÁRMENION: Mondd hamar!
ÉANNA: *Kötélbéklyót, vasbilincset rakok rátok,*
.....
Tűzisten, te megégető, gonosz rontásukat oldjad!

Csodás, rontó szavak. Nem látom már Demetrioszt, nem hallom Thálesz imáját. Az álomház kagylózúgását hallom, Hallgasd csak te is... itt a fülemben. Zenét hallasz-e? Én igen. Szívből szeresse szerelmesemet, átokkal sújtsa megrontóimat. Köszönöm, Erosz a jótéteményedet!
PÁRMENION: Én is hadd köszönjem...
ÉANNA: *„— Ó, ne! Ne bánts még! Ne nyúlj hozzám!*
Hadd maradjak meg úgy, ahogy vagyok!"
.....
PÁRMENION: *„Elrebben a szerelem, ha riasztják —*
lám, az enyém is már elröppenőben!
Mint ág hegyétől a madár,
úgy válik meg tőled a vágyam."
ÉANNA: *„— Ó, ne! Ne hagyj el!*
.....
Repesve térek meg a szeretőmhöz.
Álmunkban is karoljuk egymást."
.....
Vágyom a vágyódó után.
PÁRMENION: *„Mint ostromlott várost erős sereg*
.....
Úgy foglallak el örökre magamnak,
úgy ölellek magamhoz diadallal!"

Fényesség csapta meg a szemem, bíbor és fehér lepkerajok... Pillangó-fellegek vonulnak, nézd, a horizonton

ÉANNA: *„Pártfogód az istennő megsegítsen,*
és szerelmedben hűséggel megáldjon!"

.....

PÁRMENION: *„— Istár királynő vaksággal verje meg azt,*
ki téged nem szeret...

.....

ÉANNA: *„vaksággal és álmatlansággal —*
ahogy engem álmatlansággal sújtott
szerelmedért!"

.....

PÁRMENION: *„Megpecsételtetett sorsunk pecséttel..."*

.....

ÉANNA: *„Nanához kiáltok szünetlen:*
szerelmedet, uram, hogy megóvná!
Drága kösöntyű ez, mit nagy áron vettem!"
PÁRMENION: *„— Reám támadnak a féltékenyek:*
miért bánkódom szerelmesem után?!
ÉANNA: *Többen vannak, mint réten a fűszál,*
többen vannak, mint égen a csillag."
PÁRMENION: *„Némuljanak el! Pusztuljanak el!"*

.....

„Megpecsételtetett sorsunk pecséttel..."
ÉANNA: *„Elébed állok én egyetlenem!"*
PÁRMENION: *„Drágább vagy te nekem mindeneknél!"*
ÉANNA: *„Csúfolkodjanak bár a gonoszok..."*
PÁRMENION: *„Drágább vagy te nekem mindeneknél!"*

Szúzia sikolya. „Besszosz, édes bátyám!" I. Besszosz jön, nyomában Szúzia.

I. BESSZOSZ: Nem! Dáreiosz gyilkosát nem temetjük el. Kutyák elé vele!

SZÚZIA: Megvernek még az istenek. Temessük el, bátyám, a lábadhoz borulok, úgy esedezem: temessük el.

I. BESSZOSZ: Nem! Nem könyörgök érte! Maradjon ott!

ÉANNA: Holtában csak szánalom illeti. Gyönge volt, elesett — könyörülj rajta. Ha nem enyhülsz iránta: rajtam könyörülj. Enyhülj iránta.

I. BESSZOSZ: Nem könyörültek az ellenségei. A legnagyobb szolgálatért! Mi könyörögjünk, akiknek a nevét végleg eltemette? S miért nem Alexándrosz elé járultál az életéért?

SZÚZIA: Nem tudtam, nem tudhattam. A kiáltások mind egyformák...

I. BESSZOSZ: Demetriosz ágyából — igen! Mind egyformák! Az ágyasok süketek. Az ágyasok nem hallják apjuk segélykiáltását. Az ágyasok vakok: nem látják az akasztófákat sem... Csend van és sötétség — a latorok karjában!

SZÚZIA: És kényszer nincs? És benned csöppnyi megértés...

I. BESSZOSZ: Kényszer. Minden ribanc kényszert hazudik és erőszakot! Hazugságod igazolása, hogy élsz.

SZÚZIA: Nem volt más kiutam...

I. BESSZOSZ *(a hajánál megragadva cipeli Éanna elé):* Látod ezt a nőt? Nyisd ki a szemed! Látod Éannát? Számára volt kiút.

PÁRMENION: Ereszd! A kiutak nincsenek egyformán elosztva!

ÉANNA: Gyere, Szúzia. Nem vagy ép eszednél. Pihenned kell, gyere.

SZÚZIA *(miközben Éanna kifelé vezeti):* Apámat zöld keselyűk lesik — iszonyatos a védtelensége. Bátyám, ne vessetek meg engem, hogy énekeltem és táncoltam... és nem hallottam apám kiáltásait. Mind egyformák itt a kiáltások. Aki örvendez és akit akasztani visznek — mind egyformán kiáltoz. Segítsetek megkülönböztetni a kiáltásokat...

Mindketten el.

I. BESSZOSZ: A kiutak! És a feledékenység. Elfelejtette saját jövőjét, a szerencsétlen!
PÁRMENION: És ha csak ezután fog emlékezni rá?
I. BESSZOSZ: Adja isten, hogy úgy legyen. Eredj, Pármenion. Urad és barátod vár. *(Kifelé indul, majd visszalép.)* Bölcs vagy, lovagias is. De még bölcsebb lennél, ha tudnál valamit.
PÁRMENION: Mi az a valami?
I. BESSZOSZ: Hogy bele tudd képzelni magad a mindenkori Másik, a Mások bőrébe is.
PÁRMENION: Ki tudja. Talán bele tudom... És talán épp ez a bűnöm.
I. BESSZOSZ: Nem én fogom megtorolni. *(Gyorsan el.)*

Éanna jön, majd Bétisz, aki megáll a háttérben.

ÉANNA: Hová ment Erosz, amikor magunkra hagyott? Hol jártunk mi ketten Pármenion?
PÁRMENION: Ahová csak kettőnknek van bejárása.
ÉANNA: Az önkéntességnek és a szerelemnek. Megpecsételtetett a sorsunk piros pecséttel.
PÁRMENION: Piros pecséttel.
Megcsókolják egymást, majd Pármenion gyorsan el, anélkül, hogy Bétiszt észrevenné.
BÉTISZ: Fekete pecséttel, egyetlen lányom, te anyátlan Éanna. Ó, kényszerű és rettenetes, büntető isten! Hogyan is várhatnánk tőled segedelmet, amikor mi dobjuk oda magunk a megsemmisülésbe. Ó, Enlil, oda az ország, oda az utolsó reménység — a legcsekélyebb is, a személyes, a sziklevélnyi birodalom. Saját végtagjainktól kell megszabadulnunk. *(Kardot ránt.)*
ÉANNA: Apám... könyörülj! *(Bétisz lába elé omlik.)*
BÉTISZ *(hosszan nézi, majd elejti kardját):* Halott anyád ha látna. Ő látna bár — isteneink megvakultak. Földre döntött, vak isteneink között szedi áldozatait az elvakultság. Odadobjuk magunk babérkoszorúnak az erőszak homlokára s esztelen áldozatunkat még föl is magasztaljuk: önkéntesség és szerelem. Megpecsételtetett a sorsunk fekete pecséttel.

Gyors színváltás. A nászinduló vad hangjai. Demetriosz táncol. Kleitosz táncol. Lysimachosz táncol. Zenészek ismétlik szédülésig a nászindulónak ugyanazt a részletdallamát. „Nem perzsának, másnyelvűnek, hanem örökéletű hellénnek, evoé!" A trónterem ajtajában föltűnik Kalliszthenész, a lelakatolt krónikáskönyvével. Döbbent csönd. Mit diktált Nagy Sándor a holnapra nézve:

DEMETRIOSZ: Nézzétek, feleim, a holnap tudója meg van illetődve.
KLEITOSZ: Mondj valamit, öreg!
LYSIMACHOSZ: Mi történt másodnap hajnalán?
DEMETRIOSZ: Nyisd föl a nagy könyvet, öreg.
KALLISZTHENÉSZ: Le van lakatolva.
DEMETRIOSZ: A fejed is? Fejből mondd! A fejed is lakat alatt?
KALLISZTHENÉSZ: Lakat alatt legyen inkább, mintsem — a föld alatt. Miután leszednek az akasztófáról, mint az elődömet. Mert fecsegett.
EGY HANG: Mikor járulhatunk urunk színe elé?
KALLISZTHENÉSZ: Megtudjátok.
EGY HANG: Nászindulónkat énekelve vonulunk a trónterembe! Nem perzsának, más nyelvűnek, örökéletű hellének, evoé!

A zenészek rázendítenek, Filipposz jön a trónteremből, izgatottan.

FILIPPOSZ: Roxáné parancsa: csend legyen! A királyné parancsa: a trónterem elől mindahányan elvonuljatok! *(Vissza a trónterembe.)*
DEMETRIOSZ: De hát mi történt?
AJTÓNÁLLÓ: Demetriosz helytartó azonnal Alexándroszhoz!
DEMETRIOSZ: Igenis! *(Gyorsan be.)*
KLEITOSZ: Már megint csak őt...

MÁSIK AJTÓNÁLLÓ: Kleitosz, Lysimachosz siessen Alexándroszhoz.
KLEITOSZ, LYSIMACHOSZ: Igenis! *(Gyorsan be a trónterembe.)*
AJTÓNÁLLÓ: Tábornokok urunk színe elé!

A tábornokok gyorsan bevonulnak.

KALLISZTHENÉSZ: Teljesítsük Roxáné parancsát.

A tömeg elvonul. Kalliszthenész egyedül marad a színen. Megáll Sándor szobra előtt. Rövid kürtszóra testőrség sorakozik föl a trónterem ajtaja előtt. Pármenion jön.

PÁRMENION: Halotti csönd a menyegző reggelén. Mi történt? Mindenki elázott, mindenki alszik — az új asszonya mellett?
KALLISZTHENÉSZ: A csönd Roxáné parancsa.
PÁRMENION: Sándor?
KALLISZTHENÉSZ: Mámoros. De nem ez a pontos kifejezés. Nagyon mámoros.
PÁRMENION: Magam is meginnék most egy kupa bort vele.
KALLISZTHENÉSZ: Mindenkit magához rendelt.
PÁRMENION: Engem nem szólított?
KALLISZTHENÉSZ: Téged nem.
PÁRMENION: Megyek magamtól is...
KALLISZTHENÉSZ: Még ne... Miért késtél?
PÁRMENION: Lóhalálában jöttem.
KALLISZTHENÉSZ: De miért késtél?
PÁRMENION: Késtem... Végül is itt vagyok. Túsz nem jöhet csak a másik ellenében.
KALLISZTHENÉSZ: A hazavezető utad hosszabb volt a megengedettnél.
PÁRMENION: Titkot sejtesz?
KALLISZTHENÉSZ: Miért késtél?
PÁRMENION: Ó! Végül is minden úgy történt, ahogy felolvastad. Mi történt holnap hajnalban? Megmondom: álmaikból az emberek mind kimenekültek. Ketten szembe mentünk velük félelem és emlékezet nélkül. Erosz fölismert bennünket és azt mondta: legyen tiétek ez a lakatlan álom. Kalliszthenész, öreg barátom! Urunk parancsa szerint cselekszem. Először megtagadtam az utasítását, de közbeszólt Erosz — a szívnek valóságos istene. Az igazi! Nem Ammon papjai szentelték...
KALLISZTHENÉSZ: Istenem... Mit beszélsz... Miket beszélsz...
PÁRMENION: Nem bortól vagyok mámoros.
KALLISZTHENÉSZ: Az örömtől bizonyára. Alexándrosz rettenetes halálból hozatott vissza.
PÁRMENION: Bétisz várát — a konok becsvágyát föladva. Mit szólsz hozzá? Ilyen áldozatot még nem hozott értem.
KALLISZTHENÉSZ: Látszólag a méregpróbád párja.
PÁRMENION: Nem látszólag! Valóságosan is. Mióta dédelgeti magában a tervét: Bétisz hódolatát, Bétisz felhívását a néphez: mindenki kövesse példáját. Valljuk meg, zseniális taktikai lépés lett volna. És értem föladta! Föladta!
KALLISZTHENÉSZ: Föladta. De nem kellett volna késned.
PÁRMENION: Dühöng talán? Lecsillapítom.
KALLISZTHENÉSZ: Nem dühöng. Másról van szó.
PÁRMENION: Kalliszthenész, titkolózol. Másról van szó. Késtem, hát késtem. Megbocsátja nekem. Tudod, mivel engesztelem meg? *(Fölkapja a szobor talapzatán heverő köpenyt.)* Saját köpenyét öltöm magamra. Emberi mivoltának utolsó ruhadarabját. A magam nevében s az ő régi mivoltának jelével — az ember Sándor köpenyével járulok — Zeusz-Ammon fiának szent színe elé... Nos? Saját nászindulómat énekelem el neki benne: isteneknek hála legyen, nem könyörgőnek születtem, evoé!
KALLISZTHENÉSZ: Álmaikból az emberek kimenekültek... összevissza beszéd ez, fiam. Tőled nem szoktam meg.

PÁRMENION: Mert nem tudod, mi történt. Nem tudod. Végét vetettük a többes névmás használatának. Gyűlölködve mondtuk: *ti* és *mi*. Volt, nincs. Áthidaltuk a szakadékokat, mert azt mondjuk: *te* meg *én*. Pármenion és Éanna: a páros egyszemély. Elviszem Athénba, megmutatom neki az Akropoliszt... elviszem Pellába... Bejárjuk lóháton a gyermekkor füves tereit... vajon terem ott még a sárga gyermekláncfű? Mi van veled, Kalliszthenész? Csupa remegés vagy.

KALLISZTHENÉSZ: Menekülj! Azonnal.

PÁRMENION: Miért? Mi történt?

KALLISZTHENÉSZ: *Kimondtam.* Menekülj. Meg se lássanak bennünket együtt.

PÁRMENION: Egy szavadat sem értem.

KALLISZTHENÉSZ: Rettenetes, iszonyatos baj van. Nem mondhatom. Menekülj azonnal. Messzire. Ki a birodalomból.

PÁRMENION: A birodalomból. Amit együtt teremtettünk? Amiért a véremet hullattam?

KALLISZTHENÉSZ: Iszonyatos veszedelem, Pármenion! Most menekülj, amíg nem nyílik az ajtó. Meg ne lássanak együtt.

PÁRMENION: Miért ne lássanak?

KALLISZTHENÉSZ: Nem értesz a szóból?

PÁRMENION: A homályos célzásból?

KALLISZTHENÉSZ: A fejemmel játszom. Az életemmel játszol...

PÁRMENION: Én?

KALLISZTHENÉSZ: ...ha későn menekülsz és kettőnket meglátnak. Könyörgök! Menekülj!

PÁRMENION: Beszélj világosan, vagy szétverem a fejed és a krónikádat. Mi van benne? Mi történt *holnap hajnalban,* amiről nem tudok?

KALLISZTHENÉSZ: Módosítás. Egy szó csupán.

PÁRMENION: Egy szó csupán. Még homályosabb. Mutasd!

KALLISZTHENÉSZ: Nem lehet. A kulcs Roxánénál.

PÁRMENION: Roxáné... Mi az a szó?

KALLISZTHENÉSZ: A sok hűséget kiállt Pármenion helyett...

PÁRMENION: Helyett? Helyett?

KALLISZTHENÉSZ: *Hűtelenség.*

PÁRMENION: Mutasd!

KALLISZTHENÉSZ: Mondom... De nem olvashatom. Csak ítélethirdetéskor...

PÁRMENION: Milyen ítélet? Milyen ítélet?

KALLISZTHENÉSZ: Halál.

PÁRMENION: Halál. *(Kacag.)* Halál. A hányadik immár?

KALLISZTHENÉSZ: Nem tudom. Menekülj.

PÁRMENION: Boroskupa, hirtelen harag, halálos ítélet. Indokolás?

KALLISZTHENÉSZ: Azt mondta, majd személyesen.

PÁRMENION: Ahá! Személyesen. Tökéletlen barátom. Ezzel kellett volna kezdened, hogy: *személyesen.* Bevallom: majdnem megijesztettél. Velem szemben — a halálos ítéletei! Ha még szót válthatok vele. Tudod, mért csinálja? A bornál is jobban élvezi az ellenérveimet. Így szól: Mondd csak, mondd, Pármenion, mért voltam esztelen? Mintha csak azt beszélnők meg: fürödjünk-e, vagy kilovagoljunk Perszepoliszba? Az efféle potomságot megszokod a közelségében. *(De mindinkább biztonságát veszti.)* Fogalmad sincs: mily gyorsan megbánja a kilőtt villámait. Ezért is nem akart látni soha senkit az ítélet után. A megbánásra még egy személyes kérdés... hogy szemtől szembe lehetsz vele... s élő szóban... élő hangon... De be kell mennem hozzá... Azt üzente, siessek, nagyon vár... Itt vagyok. Megyek...

KALLISZTHENÉSZ: Menekülj!

PÁRMENION: Azt teszem. Csak ellenkező irányba. Pellába. Akhilleuszhoz.

KALLISZTHENÉSZ: A múltnak rabja! Te fogoly Pátroklosz...

Pármeniont az ajtóban az őrök feltartóztatják.

PÁRMENION: Pármenion vagyok, nyomorultak! Nem ismertek! Mi ez a gyalázat? Kitől a parancs?

ŐRSPARANCSNOK: Demetriosz útján Roxáné istenasszonytól, jelentem alássan.

PÁRMENION: Istenasszony?! Őrült vagy? Hát nem ismersz? Mondom: Pármenion vagyok.

ŐRSPARANCSNOK: Így szólt a parancs, jelentem alássan. Név szerint.

PÁRMENION: Birka vagy! Süket vagy! Ilyet senki se mondott! Eressz, különben... Már mindenki megőrült ebben a pokolban? Mindannyian részegek vagytok? Vedd le rólam a kezed, rabszolga! *(Az őrök lefegyverzik. Pármenion most már kétségbeesetten:)* Sándor! Mi ez a csend odabent? Kalliszthenész! Mi történik odabent?

KALLISZTHENÉSZ: Nem tudom.

PÁRMENION: Tudtál erről az istenasszonyi parancsról?

KALLISZTHENÉSZ: Nem!

A terem ajtajában egy pillanatra Demetriosz tűnik föl, megnézi Pármeniont és Kalliszthenészt, majd visszavonul.

PÁRMENION: Demetriosz! Te sivatagi sakál!

KALLISZTHENÉSZ: Végünk, Pármenion! Ha menekülsz, csak ketten menekülhetünk. Demetriosz jelenteni fogja. Te elmész, én itt maradok a szökevény cinkosaként. A történelem: államtitok és én elárultam. A történész: biztonsági ember, és én civilként fecsegtem, de hogy vettem volna lelkemre... Olyan titkot, amiben a halálod... Javadat akartam — a konokságoddal megsemmisítettél. Ha itt maradok nélküled... halálom. Ne várj... *(Krónikáskönyvét gyorsan a szobor elé teszi.)* Folytassa más. Szolga szavak, mindent kiszolgálnak. A mindennek az ellenkezőjét is. Tegnap mindig az történt, amit másnap óhajtottunk. Másnap mindig az történt, ami másként történt. Csinálja más. Nem volt griffmadár. Sem óriások. Nem volt sajnálat sem Dáreioszért. Besszosz vérdíjat kapott — Őtőle. Igen.

PÁRMENION: Besszosz! Istenek! Ember, aki ide belépsz... aki ide belépsz...

KALLISZTHENÉSZ: A jövő majd eligazodik. De hol a jövő? Ki van sajátítva. Gyerünk! A keleti kapunál. *(Kürtszó.)* Ez a kilépési tilalom. Elvesztünk, fiam.

PÁRMENION: *Te* nem vesztél el. Vedd vissza a könyved. Azért is az életeddel felelsz.

KALLISZTHENÉSZ: Ha *maradunk:* nem vesztem el. De neked menned kell. És akkor nem *maradhatok.* Leütöd az őröket. Én gyönge vagyok, de te bizonyára...

PÁRMENION: Kalliszthenész, te nem fecsegtél — nem kell menned, én pedig maradok.

KALLISZTHENÉSZ: Öngyilkosság.

PÁRMENION: Eszem ágában sem volt elmenekülni. Megvárom Őt.

KALLISZTHENÉSZ: Ha engem le is ütnek, te erős vagy... Siessünk. Nincs már Akhilleusz... Nincs Pátroklosz. Vége!

PÁRMENION: Maradok!

KALLISZTHENÉSZ: Az értelmed végleg odavan. Akkor, édes fiam, Pármenion... ha nem bántottalak meg, hogy a menekülést ajánlottam... a büszkeséged ellen szóltam... akkor... ha meg nem bántottalak... az istenek kegyelmét kérem... tenéked... *(Veszi a könyvét.)* Gondold meg...

PÁRMENION: Nem!

KALLISZTHENÉSZ: Velem olvastatják majd föl. Kegyetlen vagy.

PÁRMENION: Nem!

KALLISZTHENÉSZ: Drága fiam... Kedves fiam... *(Gyorsan el.)*

Hosszú csönd. Pármenion Sándor szobra előtt.

PÁRMENION: Nem hasonlítasz magadhoz. Aranyban, márványban nem hasonlítasz. Csodákat műveltél — szolgák művelik már a csodát veled s körülötted. Eltorzítanak a hízelgésükkel. A rabszolgáknál is szánalmasabb szabadszolgák, akiket

megvetsz, mert nem bírsz nélkülök meglenni. De miért ragaszkodtál akkor énhozzám? A teljesség kedvéért? Együtt habzsolni igazat és hazugságot? Milyen más voltál Pellában. Hát elfelejtetted. Most akkor kitől kérdezzem: korinthoszi kupából iszunk-e még macedóniai vörös bort? Hát mégis igaz — Akhilleusz? Elpusztul, aki megragad a múltban, nem fordít hátat az ifjúságának? Ennyire védtelen az ember — ha csak az emlékeivel fegyverzi föl magát? Zeusz-Ammón fia — szembeszálltam veled, nem fogadtam el Éannát, túl magasról parancsoltad őt rám. Ahonnan leszóltál tízezer katonádra s rám is: kicsinek látszik a föld, az Eufrátesz is az apró fodraival, semminek az egyes ember és az egész bábeli tarkaság. De hogyan is képzelted el Éannát mellettem — a Bétisz bokájába szánt gyeplőszíjakkal? Ha isten vagy, töröld el a bábeli tarkaság emlékezetét, de jó tudnod: nem olyan az, mint az indusok országában látott csodafánk, amely reggeltől estélig óriásira nőtt, és elenyészett a napnak lementével. Nem, nem olyan, ha ezért haragudtál volna meg rám véglegesen. Innen lentről tudom ezt, Sándor s mondom neked oda föl, ahol mindent látsz, épp ezért semmit sem látsz immár. Egy baráti szívnek a csücskét például. Egy megmotozott lánynak a szégyenét. Egy ifjú Besszosz fájdalmát... Elismerem: kontár vagyok, nem kellett volna beleavatkoznom a szándékaidba, szolgáid szerint: az erős kezeid között meghúzódó történelembe. Kontár voltam, talán ostoba is: túl közel merészkedtem mindahhoz, mit a magam igazának véltem, s még esztelenebb, hogy ezt nem titkoltam a bizalmadra vágyakozók ügetőversenyében. Bomlik a titok, szakad a viszony — keserves tanulság, barátom. Ha méltóztatol még szóba állni velem, titkolózás nélkül fogom elmondani: Dáreiosz fejére hullatott könnyeid nem voltak igazi könnyek. És nem voltak griffmadarak sem... És számon kérem tőled: mit értettél azon, hogy míg te élsz, Pármenion is él? Ha megengeded. De ha nem is engeded meg...

A trónteremben erős dobszó. Roxáné sikolya: „Vigy magaddal engem, Sándor!" Mintegy a dobszó jelszavára a palota hátsó termeiből a nászinduló erős, Alexándroszt köszöntő hangjaira bevonul a násznép, szembe a trónteremből kijövő tábornokokkal, akik a császár koporsóját hozzák. A három helytartó Roxáné mellett a koporsó mögött. Csönd. A menet megáll.

DEMETRIOSZ: Zeusz-Ammon fia, a világbíró Alexándrosz, alkotó erejének teljében, harminchárom éves korában, menyegzőjének utolsó órájában meghalt. Babilonba, Délosz szigetére készült épp e mai napon, Dionyzosz újabb templomainak alapkő-letételére, Neárchosz hatalmas hajóhadának elindítására az ismeretlen világok fölfedezése végett. Alexándrosz az ember meghalt: Zeusz-Ammon fia élőbb és erősebb, mint valaha volt. Hatalmát és annak gyakorlását ideiglenesen kormányzó testület vette át: Kleitosz, Lysimachosz, Demetriosz. Még mielőtt földi maradványa e palotát elhagyná, utolsó, írásos rendelete közöltetik. Kalliszthenész! Kalliszthenész!

KALLISZTHENÉSZ *(miután Demetriosz a lakat kulcsát átadja neki s a könyvet fölnyitja):* Mi, Alexándrosz, Zeusz-Ammon fia, a fáraók törvényes utóda, parancsolatainkban és krónikáskönyvünkben Pármenion neve előtt a *hűséges* kifejezést *hűtelenre* módosítjuk. Több rendbéli, konok ellenkezései miatt, a számára kijelölt menyasszony visszautasítása miatt, valamint a személyünk és Roxáné királynő ellen nyilvánosan elkövetett rágalom vádjával Pármeniont kötél általi halálra ítéljük. Az utolsó szó jogán kihallgatásra fogadjuk. Kelt Szúzában, 323. június.

KLEITOSZ: Őrség!

Az őrség közrefogja Pármeniont. A tömeg elindul a koporsó mögött. Demetriosz, Kleitosz, Lysimachosz marad.

PÁRMENION *(Sándor köpenyét újra kézbe véve):* És az utolsó szó joga, amit megadott nekem?

DEMETRIOSZ: Az ember adta, aki elment — immáron örökre.

KLEITOSZ: És maradt a halhatatlan Zeusz-Ammon istenfiának végérvényes ítélete.

LYSIMACHOSZ: A királynőhöz folyamodhatsz kegyelemért.

PÁRMENION: Soha!
DEMETRIOSZ: De ő is megkérdezné: Alexándrosz istensége: zsákutca?
PÁRMENION: Benne vagytok.
DEMETRIOSZ *(az őrséghez):* Vigyétek!

Az őrség elvezeti Pármeniont. Nyomában Kleitosz, Demetriosz, Lysimachosz. A színpad néhány pillanatig üres. Távolról a halottas menet dobszava, Kalliszthenész jön, leteszi könyvét a szobor talpazatára. Magába roskad. Éanna jön, majd Bétisz, ifjú Besszosz és Szúzia.

ÉANNA: Pármenion! Pármenion! Thálesz imáját, a nászindulót koporsóban viszik. Babilonba viszik. Uram, hol van Pármenion?
KALLISZTHENÉSZ: Pármenion? Ott... azazhogy... nem tudom... Sándor koporsója mögött bizonyára... De nem... Pármenion ittmarad.
ÉANNA: Ittmarad, jótékony istenek! Álmaikból az emberek mind kimenekültek, és te szembejöttél velük félelem és emlékezet nélkül. De mondd, hol találom?

Erős dobszó a közelből.

KALLISZTHENÉSZ: Nem... nem tudom, lányom. Csak azt tudom, hogy teveled Pellába készült, bejárni még egyszer a gyermekkor füves tereit. És hiába figyelmeztettem. Nem akart elmenekülni. Ó, be konok... istenek, be konok... Nem találtam szavakat a meggyőzésére. *(Sír.)*

Szúzia sikolya. Éanna is az ablak felé indul, ahonnan a térre kilátni.

ÉANNA *(az akasztófára nézve):* Istenek, én földre döntött isteneim! Anyám, nem ismertelek, most az egyszer szólj hozzám és mondd, hogy nem igaz, nem lehetséges. Apám, Szúzia, Besszosz, mondjátok, hogy nem igaz, nem lehetséges! Valaki játszik velünk, apám, az ujján pörget a halottak kegyetlen közönyével. Valaki játszik velünk, de miért ilyen kegyetlenül? Nem szóltok, egyikőtöknek sincs szava hozzám. Ki fog nekem válaszolni, édesapám? Ki mondja meg, hová meneküljünk az álmainkból is, én kedvesem, te hű Pármenion?

Gyors függöny.

VÉGE

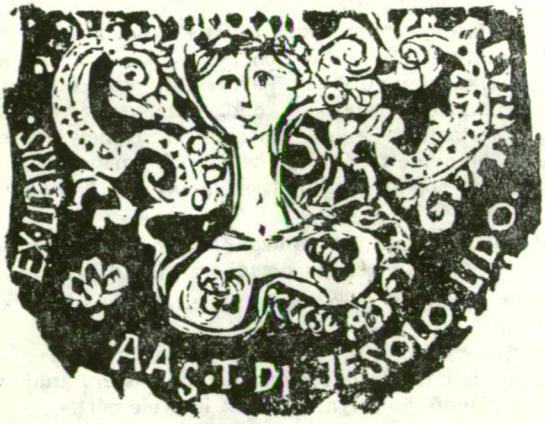

MARSALL LÁSZLÓ

Sötét és világos

Portisch Lajos nemzetközi nagymesternek

Ha szorongattatván akárki-ember,
legyen bár ököl-jellem vagy balog-
béka, s ugrik bár tonnás hadsereggel,
vagy lapu alatt suny, félig halott,
de veszejt jószágot, ölet fiút,
anyát rikat s elbitangol egy ország,
s mert rongy stratéga, áldoz s nincs kiút,
az elpazalltat sincs kik visszahozzák,
s lesz kisnádasban elgyöngült betyár
a rossz fajtából — s néki nincs tovább,
mint álomfilmben, lassudan pofozzák,
neve órája késleked s lejár;
fattyú-csatárka, effélék okozzák,
jó fej helyét uralja kacska láb,
és vesztükben is hasznukra kobozzák,
mit közössének munkál a világ —;

de ellenükben, akik fölfokozzák
szózat-sóvárgó ocsú-lényüket,
Te jelen vagy, bábok közt soha báb;
— semmi duvadság, semmi révület —;
oly hadvezér, ki a közkatonát
a véletlen esélye ellen véded,
s míg v a n esély, bizony nem adod át
az jó hamar lovak nyargalta véget —;
tékozló lelkek csárogjanak itt
s ott, Apollo maradjon veled,
e4—c5, eljuttatsz valakit
oda, hol lennie kell . . .
— tisztelet.

Régi dal

Fehér a szomorúság
tejescsupor méhében
ficánkoltam kis varangy
m e n n y i m i l o s z t b e n valék

Igátlan szép távolok
Fehér a szomorúság
t e r e m t ü v é e l e v é
lépdelek a szélrózsán

Mivel rákívánkozék
o z t i l u i t g y i m e l c s r e
Fehér a szomorúság
betűt hívó papírlap

T u r k u k m i g é s z o k a s z t j a
gödörből ett krizantém
mivel véle fonnyadok
Fehér a szomorúság

Ábra

A száj itt a közelben
érinteni lehetne
már lehelettel is

A fej bent a tékában
mint szomorú birsalma
érik ráncosodik

A kéz a messzeségben
búzaszálat egyenget
véle bajmolódik

A nemiszerv a konyhán
lődörög a vaniliás
fekete tál körül

A szív ökörnyál párnán
égre fröccsenő földben
hánytorogván röpül

Távolodás

Elsőnek az apák maradnak el
s vélük a nevetés, uram, s a félelem is.
Azután fogytán a bor is valamint a kenyér.
Akkor már én is itt vagyok
az egyszerre magas és mély
gordonkahangok napközelén,
én aki te aki névtelen,
csupa egyes szám harmadik személy.

Metszet

Fakuló arcok
barátaim leendő néhai arca
s a jelenvalóké is
most egyre közelibb egyre élesebb
torony gombjára zárt régi pénzeken
vén-ezüst fejek
egy végtelenbe futó ránc
egy út
kietlen holdárokban hű kutya
szájába kapja s ejti kezemet.

RÓZSA ENDRE

Hang és tél

Hallod a zúgást?
Hegymenetben, túlterhelt vontatók
kínlódnak fölfelé e hanggal,
többtonnás tömbökben viszik,
hurcolják át a világon,
véghetetlen a vonulás; havas, üvegfalú
depókhoz tűz-szimattal kúsznak a kábelvégek.

Őrült repülők:
rovarirtóval fröcskölt döglegyek
röpdösnek szét ragályával,
beköpik petesorozatával
a szélrózsa szirmait —
széles nyalábban zúdul az utasterekbe,
berobban e hanggal a hó!

Expresszvonatok
siklanak ki e hang aknáira szaladva;
szakadék garatába gurulnak
a roppant viaduktnál —
lánghörgéssel szakad ki e hang
az elővárosi gigászi gáztartályok
vastüdejéből.

(Sejtlánc-szerelvény
vesztegel csontalagútban; a velő
nem bukkan soha a fényre, s jaj, ha kifut:
mint a dugattyú, tolja előre e hang —
a szív mozdonyát túl sebesre szítva,
szegycsont átzúzásig uszítja,
a verőér csöve vért csöpög még — de csönd van!)

— Recsegő térdű
jégelefántok csordájaként a tavasz
csörtet majd széjjel; kék gyűrűkbe torlad,
tülekvő körök tarjagozzák egymást —
e harsogó erő világot tolna szét;
de a katlanfalakról lavinadögök és
olvadt ormányok mállnak lefelé!
(1980)

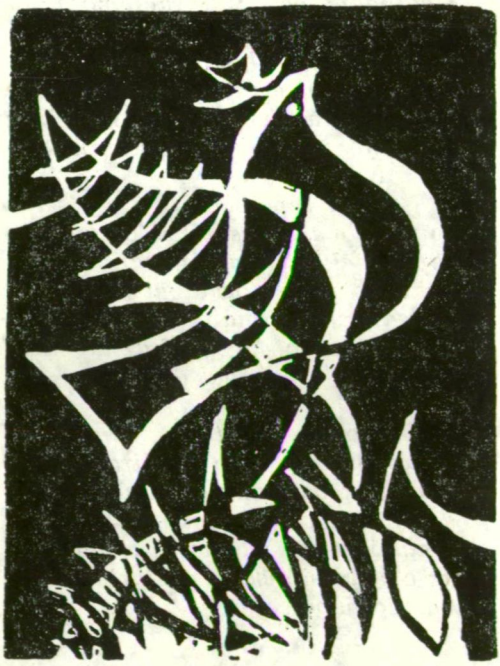

HERVAY GIZELLA

Feketerigó-remény

HONFOGLALÁSOM KÁROMKODÁS

a fájdalom már földig ér
nyugodt vagyok mint a holtak
akiket már születésük
helyéért is megzsaroltak

én nem tanultam történelmet
sorsom maga történelem
gyermekkoromon olajnyomat
a bujdosó fejedelem

honfoglalásom káromkodás
nem állok sorba alázatért
nyugodt vagyok mint a holtak
mert a fájdalom földig ér

KÚTBALÖKÖTTEK INGÉT HOZOM

megvámolt testemre tetoválva a jel
faltól falig lépett versláb a sorsom
homlokok cellái világítanak
elvérző országutakon

hűségem tizenkét jegenye
munkábamenet kihúzom magam
mint a széllel szembe gyalogolók
kendőben kenyér szalonna hagyma

és jönnek a szekéren szülők
jön a jövő szalmazsákon a sárban
kékpettyes kötényben megháborodott
bányászanyák fiuk után kiabálva

ablakon benéző farkasok
drótrafagyott mosott ruha
pirostéglás padú konyhában
József Attila árva verse

gyermekkorom gyermekkorod
akasztottak erdejében

kiűzöttek méhében forgó
megvámolhatatlan magzat

koraszülött forradalom
Európa elé kitett gyerek
csalánná nőttem káromkodássá
kútbalököttek ingét hozom

GOMBNYOMÁSOS ÉLETVESZÉLYBEN

gombnyomásos életveszélyben
krumpliföldön át gyalogoltam
verejtéket vajúdtak a gyomok
árokba kivert kisanyák

egy bibliára emlékeztem
ellő disznók dátumával
összefényképeztetett
testvérekkel a zsoltárok közt

és káromkodtam tájszólásban
mert tájszólásban kihallgattak
földbe ástam a pénzre nyomott
forradalmat és útszélre ültem

láttam a parasztszilvafák
haragzöld honfoglalását
s átmentem egy deszkapallón
Petőfi utolsó lélegzetével

rádgondoltam világra tágult
szemedre rákösönt a tenger
ültem a gyom közt földbeásott
szabadsággal és szerelemmel

FEKETERIGÓ-REMÉNY

mert a remény a feketerigó
betonkalickába zárva
homlokát veri már a tájba
de nem hallgat el
nem hallgat el

repül a kis test falnak verődve
alvadt vér már a tolla csőre

maga a védtelen gondolat
feladhatatlan távirat

reggel ha fáradtan ébredek
homlokom mögé bezárva
feketerigó világa
nem hallgat el
nem hallgat el

CÉLTÁBLA LETT A HOMLOKOM

mert pontosan fogalmazok
céltábla lett a homlokom
bevert ablakú szemekben
törvénytelen otthonom

a mellhártyák térképein
ott az ujjlenyomatom
rokonaim az igazságban
nálatok földön alhatom

TÖRTÉNELEMRE ÁGYRAJÁRÓK

történelemre ágyrajárók
nem Krisztuska-sorokban állunk
tíz-húsz deka feltámadásért
egymás lélegzetéért virrasztunk

kitikkadván az igazságért
mert a jövőnket lefejezték
tesszük a dolgunk közös gondban
életfogytiglan életfogytiglan

HALÁNTÉKOMON LÜKTET A HAZA

három napja és három éjszaka
halántékomon lüktet a haza
hátgerincem árva jegenye
elkoboztatott életem fele

hallgatóznak az országos fülek
szolgálatos szolgagerincűek
koccintnak isznak koccintanak
koccintnak isznak koccintanak

hát megtaláltam végre a helyem
csontracsupaszítva végleg védtelen
halántékomon lüktet a haza
három napja és három éjszaka

KIVÉREZNEK A VERSEK IS

kivéreznek a versek is
nem alhatom nem alhatom
felnő bennem a fegyelem
fáradt szívedet hallgatom

sose volt ekkora a csend
nem alhatom nem alhatom
már nincs kint és nincs idebent
fáradt szívedet hallgatom

SZAKOLCZAY LAJOS

Hervay Gizella lírája

Nincs védtelenebb az asszonyköltőnél, hiszen már maga az állapot, az, hogy verset ír, kiszolgáltatott. Boldog költőnőket, bár az antikvitás ital-szerelem-rózsaliget jegyében megnyilatkozó versei mintha ellentmondanának ennek, alig találunk, hacsak nem számítjuk ide Weöres Sándor irodalomból teremtett zseniális nőalakját, Psychét. Annál több a zárdahangulattól, magánytól, saját csúnyaságától és legfőképp a meg nem értéstől sebzett nőalak. Czóbel Minka megrettentségben és védtelenségben készült „boszorkánydalait" mint az elzártságból esdeklő panaszt említhetnénk egyfelől, Kaffka Margit kemény fegyelmű zárkózottsága — a nő semmivel sem lehet kevesebb a férfinél! — a másik pólus.

Érdekes, hogy Hervay Gizella első verseskönyvét, a *Virág a végtelenben*t bevezető Méliusz József is Kaffkából indul ki. „Költészetének kapcsolatait akaratlanul is felleljük a magyar líra legvonzóbb nőalakja, Kaffka Margit szabadverseinek impresszionizmusában, bár ehhez csak alkat s nem hagyomány fűzi Hervayt." S később az is kiderül, hogy Hervay „asszonyi plebejussága" — szúrjuk közbe: a nagy építések mámorában egyre fokozódó daléhség és némi szociologizáló hajlam — az, amely a halhatatlan költőelőddel szemben a vers *köznapiságát* énekli. Túlságosan is. Hervay révülete inkább a helyzetnek szól, a vers artisztikuma szinte hidegen hagyja. „Benn bágyatag, fehér csipkékben a nagy oltár, / Mély fakóarany derengés, halk mise-bűvölet, / Álmatag, messzi sárgák, zárkózott lilaszínek / Közt selymes, zümmögő hipnózis lágy fénypalástba járkál." E mélyzengésű, óarany Kaffka Margit-i sorok Hervaytól elképzelhetetlenek.

Az ő *város*a más, durvább, sebzettebb.

És nemcsak az eltelt fél évszázad, a körülmények mássága adja a különbséget,

hanem a kezdő költő versbizonytalansága is. S amíg eljut addig, hogy — kiérdemelvén a méliuszi előleget — Kaffka megszenvedett sorait szinte ő maga is írhatná, hosszú az út.

Fájdalom itt arra figyelmeztetni, hogy személyes tragédiák is alakították e költészetet. Talán csak görög tragédiák nőalakjait hálózta be oly könyörtelenül a halál, mint a fizikumában nem túl erős asszonyt. Hervay első férje, Szilágyi Domokos, egy három évvel ezelőtti sápatag kolozsvári őszön, megunván beteg testének nyűgét, kivonult a világból; közös gyermekük pedig az 1977-es bukaresti földrengés áldozata. A költőt, noha törékeny alkata a betegség mellett is tartalmazott a továbbéléshez szükséges immunanyagot, ezek a „személyes" halálok meglopták; e tragédiák során vált alakja riadttá, verse pedig kihagyásossá, énekelhetetlenné. *Hangtalanul,* ahogyan a verscím mondja, jön ki a szó a száján: „Nincs szavam. / Hallgatok a fulladásig. / Fel se ismernéd puffadt arcomat. / Megfélemlített népek hallgatnak így, / s őrült halottjaikkal a kutak."

Zavar, társvesztés, földre szakadt ég, talán ezek jelzik e költészet vonatkozási pontjait. S a mindőket bilincsként átfogó magány. Most már a városból kijutó, hogy az előbbi, kaffkai példánál maradjunk, nem a városkapun, hanem önmaga falán dörömböl. S az *Utólszor a lyrán* (1912) végleges elhatározást, „szűk setétet" fölmutató *Individuum*a akárha saját énekként is mondható lesz: „Vérző ököllel, sírva döngetjük, víjjuk, verjük / Örök-hiába e rémes ködboltot, az én-falat. / Siket echó felel: Magad vagy! Magad!"

Hervay friss fuvallatú bukaresti „tájképe" az idők folyamán elkomorul. Kezdetben sok apró mozzanatban megnyilvánuló, tárgyakhoz kötődő az asszonyiság hétköznapi fogalma; a kitüntetett nőszerep élteti a fiatal költő versét. Három verseskönyv: a *Virág a végtelenben* (1963), a *Reggeltől hálálig* (1966) és a *Tőmondatok* (1968) időszaka ez. Sok a direkt hangú vallomás, a publicisztikus felhang, a félreértett dalolás örömméért írott vers. A költő, rosszul értelmezve a költészetet, azonnali hatásra törekszik. Minduntalan, költemény is beszél erről, *A nyomor nemzetközi nyelvén* akar írni; lakótelepeket, új lakókat, neonfényeket a „felszálló hétköznapok áramában" jellemez: divatszavaknak hódol, „üveg-cement költeményeknek", „űrhajók árnyának", „jegenye-vágyaknak". Szegénységélménye József Attilát hozza elénkbe, csakhogy — bármily erős is az utánérzés egy-egy helyütt — amíg a *Város peremén* költője gondolatilag megélt-megszenvedett mértani világot dob ki lelkéből, Hervay versei kuszák, kócosak. József Attila formafegyelme, épp azért, mert nem belülről megélt, földolgozott az élmény, Hervaynál laza kohéziós erő csupán: inkább egy-egy sor szószerinti másolásában (a *Vers egy kék iringóról két változatban* megmondja, hogy hová tör föl áttetsző szárakon a viráglét: „egész a gondolatig, s onnan tovább —"), mintsem a gondolat József Attilára jellemző kibontásában nyilatkozik meg.

Az első két verseskönyvből alig került bele vers a válogatott költeményeket egybefogó *A mondat folytatásá*ba (1978); s a harmadikból is kevés. Ami viszont belekerült, az az érettebb korszakban is vállalható: elsősorban vagy népköltészeti (balladai) fogantatású, vagy olyan állapotot rögzít, amely — szinte látnoki módon — a dal elnémulását, a szájból bugyogó sár félelmetes képét, a versátértékelést reprezentáló „némaságot" előlegezi.

Hervay Gizella, talán ennyi a bevezetőből is kitetszett, akarva-akaratlanul költészetének átértékelésére készült, az ökonomikus, puritánságában meggyőző lírai beszéd elsajátítására. Negyedik könyve, az *Űrlap* (1972) szinte teljes egészében erre kísérlet. S az eredmény abból is látszik, hogy a válogatott verseskönyv az *Űrlap*nak majdnem minden darabját tartalmazza. Ha a válogatott kötetet vizsgáljuk, akkor három jól észrevehető szakasz különböztethető meg (a pályakezdésről most nem beszélünk): az első az *Űrlap* című kötettel zárul, idevéve az azt megelőző könyvek sikeresebb (vállalható) verseit. Ekkor alakult ki a már értékeket is fölmutató sajátságos líra: tehát a következőknek ez lesz az alapja. A közbülső rész egy lázas ciklus, az *Itt* címnélküli verseit foglalja magába. Az oratorikus *Zuhanások* (amely a Kriterionnál 1978-ban könyv alakban is megjelent) és a legfrissebb Hervay-kötet, a volt férjet és gyermeket sirató *Kettészelt madár* vezet a mába, nyitva hagyva a költői

fejlődés lehetőségét és útját. Az *Itt* „honkereső" izgalmában, szaggatott lélegzetében benne van a földöntúli fájdalom, szabadverseinek rendje mégis esetleges; ahogyan a tipográfiai „útmutató" — az egymás mellé tördelt költemény párhuzamossága jelzi: nyitott a tér.

Milyen volt az út idáig? Gyötrelmes. Hervay minden szavában, képében ott a véglegesség, mintha földöntúli iszonyatban fogantak volna versei. Nála a „csend csontig hatol" és a táj képe is, egy-két szép „riportvers" tanúskodik erről, követi a költő érzelemvilágát. „Fájdalmukban kiszáradnak a fák." Az *Elsüllyedt föld*ben a környezetet például két szikkadt kút, kiszáradt fa, letaposott fű jelenti. E sivárság a versépítés szempontjából továbbra is meghatározó: „Lefele hull a szó, lefele hull a gondolat, lefele néz a lélek" — olvassuk, magunk is szinte átélve e véglegességet; de még nincs vége: a kietlenségre a költő, a természeti rossz és az emberi bénultság összekapcsolásával, még rá is tud duplázni: „Kifordul a krumpli a földből, kifordul a szó a szájból." A paraszti nyomorúság életképei — a megélt vagy riportutakon látott helyzetek — különös erővel hatnak rá, sebezhetőségét, a bármikor bekövetkezhető véget juttatják eszébe. (S itt, zárójelben érdemes arra is figyelmeztetni, hogy egyik korai versében, az 1959-es *Elégiá*ban már ott a halál. A békási gáton átengedett „utolsó tutajról" írja a költő: „fenyőgallyal tisztelték meg, / zöld ágakkal tisztelték meg ezt a szép halált.")

S így megy ez, ahogyan az egyik kötetcím időmeghatározása tudatosítja: *Reggeltől halálig*. A külvilág gyakran csak alkalom egy-egy szorultabb élethelyzet, tragédiát szülő borzalom megmutatására. A költő, szándéka ellenére, dehogyis költözködik ki a szavaiból. Sőt, várnak, védőbástyával ellátott, biztonságot nyújtó helynek képzeli. Szinte monomániás nyugodtsággal lakozik a költeményben. Mindent tőle vár: gyógyírt a lélek sebeire, kenyérként fogyasztható életrecepteket. (Ez utóbbi nem más, mint a törvény szigorával épülő „némavers" elleni lázadás: a költő romantikája.) A világból csupán annyit ismer — vigyázat, ez nem azonos a történelmi tények ismeretével, és azt sem mondja, hogy a valóság elvetendő —, amennyit a szavak elésodornak. Azért szólongatja és gyűjti szinte mitikus hatalommal maga köré őket, hogy biztonságot adva megvédjék.

A groteszk csúfolódó bája azért ragadja magával a költőt, mert a normálistól elütő dolgokban is fölfedezhető valamilyen szabályszerűség. (Kár volt a nonszensz-versnek is kiváló *Lila tapétán a nénit* a válogatott kötetből elhagyni!) Csak ennek észrevételéhez olyasfajta látásmód szükséges, amely a szómámoron kívül, az élet bizonyos dolgaira, furcsaságaira is érzékeny. *A jámbor ördög* például, noha szolgálatra készen, azért remeg, mert „mi lesz, ha elvétett valakit a följelentő listán". József Attila szavaiból tudjuk: ha nem lenne vers, meggörbülne a világ gyémánttengelye. De mi történne akkor, és itt jön Hervay groteszk fintora, ha a följelentőlista annyira összekeverné a rá fölkerülőket, hogy csupán a Sütő András által is elmarasztalt „szolgálatos fül" föláldozásával lehetne rendet tenni? Fölfalná önmagát a hatalom?

A groteszk helyzetképek szerint a költő sírását azért fordítja némelykor nevetésbe — nevettetésbe! —, hogy evvel is megcsappant életkedvét növelje. Ha nyomasztóan hatnak rá a „zuhogó időben, térdig születésben-halálban álló, fölpuffadt lábú mosónők", akkor — újabb lehetőség a csúfolkodásra; és ez Hervaynál sohasem magánügy, hanem mindig társadalmi! —, a magának árnyékot követelő szobor, a péntekre virágnevét elfelejtő zsákutca fölvidítja. A mosoly életkedvét adja vissza és jogossá teszi a szemlélődésre, az ítélkezésre. Az sem kétséges, hogy bármennyi is a számuk az ilyen típusú verseknek, Hervay lírájának markáns arcát mégsem ezek adják. „Kiegészítő" voltuk mégsem lebecsülendő: egy-egy merészen összevont képpel, eget földre borító s e mutatvány közben fügét mutató hasonlattal kitöltik a két sírás közti időt és teret. Megnyugtatnak, jobb esetben megnevettetnek. Torzót sugalló „filozófiájuk" nem mondja, hogy minden egész eltörött, elég, ha az tudatosul a versolvasóban: eltörhet. Így, feltételes módban. Sűrű kiigazításokkal és közbevetésekkel.

Különben is: Hervay Gizella egyénisége ma már megengedhet magának ilyen játékokat. Ültetheti egyetlen asztal köré a riportírókat és kifigurázott hőseit, úgysem

a nevetés hatalmával összerántott szabadvers abszurd pillanataira emlékezünk. Hanem a mögöttük megbúvó szociofotók rajzára. Arra például, hogy „előrebukik a szeg, zuhan a serpenyő; s mindenünnen „ugyanaz a sebhely világít". A hiányra, a kivonulásra, a megtöretésre. Amelyek nem csupán a korábbi, nehéz élet rekvizítumaira emlékeztetnek, hanem a sajátságos nézőpontra. A tárgyaknak növekvő sötét árnyékot az adhat, aki vagy megválasztja a megvilágítás helyét, vagy maga köré gyűjti a baljós jeleket. Ez utóbbiból Hervay oly fölösleget tárol magának, hogy bőven kitelik belőle szomorú vers és szomorkodó helyzet is. Kár lenne tagadni: a lélek viharait és megtöretését percnyi pontossággal rögzíteni kívánó költemény nemegyszer gépies: az őszinte fájdalmat kétszeres súllyal és gyorsasággal akarja közvetíteni. Túlságosan hisz a pillanat szülte megfogalmazásban, a siratóénekek és népdalvariációk teherbíró, dalszülő képességében.

A válogatott verseskönyv persze arra is példa, hogy miként lehet tematikus és hangulati tagoltságban, kimondottan a költemények vonzáserejére támaszkodva, kötetet szerkeszteni. Igaz, hogy ilyenkor a költő fejlődése, egy-egy verseskönyvnek az egész pályához viszonyított szerepe rejtve marad, de mindennél összefogottabban áll előttünk a lírahős. Szép, szerelmes versben énekli meg az öléből kihullott *Pietát*, alliterációk sorában idézi meg a halálba menekült valahai kedvesét. „Fehér a magány, mint az ing" — panaszolja, de tud derülni a lakodalma előtt öklével házfalon lyukat ütő vőlegényen is. Ahogyan egyre jobban költővé érik, szinte már csak *tőmondatokban* beszél. „Csak ennyi van, hogy emberek vagyunk: / kővel, nappal, halállal szembefordulunk. / Csak tőmondatok vannak, csak néhány gondolat: / Ember vagy. Egyedül. Élsz. Védd magad!" Radnóti Miklós megtámadott humánuma visszhangzik a sorokban. Hervay nem nevezi meg halhatatlan elődjét, csak egy-egy lényeges szókapcsolatát lesi el. Úgy kerül a közelébe, hogy közben saját sorsát mondja; életről, halálról meditál.

Érdekesek a nem kevés leleményt és beleérzőképességet tanúsító fölfedezései. Ahogyan a valahai élettársban, a később önkéntes halálba menekülő Szilágyi Domokosban megnevezi az egységre törekvő szellemet, az már egyenesen bravúr. A *Levél helyett* című prózavers szerelemkívánása mögött a társ kivételes nagyságát és szellemének erejét lehet érezni. Adható-e nagyobb ajándék, mint — idézem — „megtalálni azt a szót, amit ő keresett, de nem talált, amire szüksége van, hogy a föld rétegein áthaladva, eljusson végre oda, ahol ő csak ő, ahol ő a teljes világegyetem".

A valóságból sajnos tudjuk, hogy Szilágyi Domokos eljutott már *oda*. A korai társnak, Hervay Gizellának már csak az ének jut és az emlékezés. „Itt állok hát védtelenül, / a világgal kívül-belül, / kívül-belül szerelemmel; / fogyhatatlan életemmel." *A mondat folytatása* című kötet két utolsó ciklusa teljesen eltér a többitől. Az *Itt* rövidségben tényközlő címválasztása a megfogyatkozott — némiképp átalakult — versekről beszél. A korábbi *Ez van*nal szemben az időt egyetlen töménységben koncentráló helyet mondja. A bedeszkázott ablakokat, az önmagát madárnak álmodó haldokló repülőt; a kiszolgáltatottságnak azt a fokát, amikor már attól kell félni, hogy „lehámozzák rólunk a földet". A verscímek ebben a ciklusban elmaradtak: a töredék ugyanolyan eséllyel közvetíti a hangulatot, mint az egymásba folyó, egymástól csak nehezen elkülöníthető nagyobb versek.

A forma fölbomlása bizonyos fokig a rendet is föllazítja. Az asszociációkra épülő rendszer — túl merész a szervezőerő: minden mindennel összefügg! — teherbírása más az olyan típusú versnél, amely inkább csak fanyarságával, meghökkenteni akaró „nyíltságával" hat, mint az olyannál, amely a „tömegkivégzések gótikus lángjai" mellé az eszterláncba fogódzó, füstté vált gyereket is fölsorakoztatja. A fulladásig viselt szerelem, a Paradicsomból kiűzött ember s a vele együtt megrendült lélek lázálmai ezek a tudósítások. Hervay sohasem szűkít: nála az egyéni sors történelmi tagoltságú. Jóllehet egy-egy pasztellvers színértéke különböző, de még ezekben a kis rajzokban is, a költői képteremtésen túl, megvan a bölcselem. „Egyetlen ölelésben / az elsüllyedt föld kibukkan / az ég magzatvizéből lassan / véresen / és a nap helyére lép / barna / kék."

A *Zuhanások* oratorikus, egymásnak felelgető hangja újból csak a kivetettség: a futószalagon sorakozó szabályszerű halál sokkhatásával döbbent meg. Az önéletrajzi momentumok közé gyermekvers, biblikus történetet földidéző mese, szerelmet sirató „rács-vers" épül. A szinte gát nélkül fölszakadó hatalmas szabadvers szerelemvisszahívása könyörtelen: „Menekülj! Meghámozom az arcod!" A valahai társ elvesztésével bekövetkező „súlytalanság érzése" megfordítja a törvényt, amikor azt mondja: „Készülődik a kín — / lélegzetté válni." Ebben a gótikus palotában a születés-növekedés-halál jegyei és a visszahívott, de jelenné már sohasem tehető múlt emlékdarabjai visszhangzanak. Az élet legegyszerűbb, szinte egy háztartást is leltározó mozzanatai mellett föl-föltűnnek a síró ünnepélyességét, esdeklő könyörgését mutató biblikus képek. Az bennük a nagyszerű, hogy Hervay e lebegő fájdalomhasonlatoknak azonnal megtalálja az útját a földre: „Máris ölében tartja a Fiút, / ölében tartja a halált. / Kicsi halál Mária ölében, / Mária ölében kicsi halál."

A feszültséget a cserélgető módszer, a szórend ideges, épp ezért minél előbb nyugságossá, véglegessé váló kereső izgalma adja. És az ezután következő két pólus látszólag csillagnyi, valójában egymást sokkal közelebb érző távolsága. Alig dereng föl, újra egy asszonyi kép, a „védtelen föld fonnyadt csecsemő-arca", a születés végtelen üvöltése — hadd tegyük hozzá: mely Hervay versének logikájával nem más, mint Születés = (egyenlő) Halál! —, máris evilági, majdhogynem azt mondtam, történelmi-társadalmi, egyszerű tényközlés következik: „Mária minden bányászanya."

S a föltámadásérzést sugalló könnyű kékek, remegő zöldek, halovány sárgák mellett ott van a puha fekete, a nehéz barna, a mérgeszöld. A méhen átderengő magzat mosolyával szemben a, noha az égi bányába zuhanót kísérő, de mégiscsak csúf, riadtságot-menekülést-halált jelképező fekete bányabogár. A költő hangulati előkészítései ezek, hogy fölszakadhasson, telt asszonyi hangon megszólalhasson a féltve-szeretettet visszahívó és könyörgő vallomás.

Megszüllek mozdulatonként,
szálanként minden hajszáladat,
megszülöm a világot, ami voltunk,
ami leszünk, megszülöm halálodat,
megszülöm az űrt, hogy ne félj,
ha belőlünk semmi sem maradt
a végtelen száműzetésben, csak a föld
fölöttünk, s akkor föltámasztalak.

Paul Celan „rácsai", bár az oratóriumot bevezető mottó is őt idézi, Hervaynál meglazultak. A *Zuhanások* nem annyira feszes kompozíciójuk, hogy egyetlen tömbként kiszakadó sírásának hangját tanítani lehetne. De egyben pontos: mindvégig magas az énekhangja. Az összefüggések is bonyolultabbak, szervesebbek, mint a darabokra töredező *Itt*-ben. (Születésének időpontja nyilván előbbre is datálódik, mint amazé.) A magzatként kihordott fájdalom olyannyira megviselte a költőt, hogy belebetegedett. Amikor Szilágyi Domokos, belülről őrült csendeket hallgatva, zuhanását előkészítette és — sajnos! — meg is valósította, ő is betegen, már majdnem „égi mezőkön" járt.

Lélekállapotára íme egy példa. Két éve, Szilveszter késő délutánján, váratlan vendég kopogtatott ajtómon. Ő volt az. Nagy, égő szeme, szótlansága, zavart tekintete végső elhatározásáról árulkodott. Úgy ült magába süppedve, mintha már ledobta volna magáról a földi terhet. Fázósan, meg-megremegve. És amikor megszólalt, csak ennyit mondott: Kodály-gyermekkórusokat szeretnék hallgatni... Pedig, hol volt akkor még nagy fiának, Kobaknak, bukaresti tragédiája! Talán az segítette élni, hogy — nem messze volt már a tavaszi szünet! — a fiát várta. Lelkében a kívánt gyermekkórusokkal, talán éppen a *Lengyel László jó királyunk* kezdetű felelgetős csilingelő gyermekszopránjaival, dörmögő altjaival.

Szilágyi Attila, alias Kobak, ahogy édesapja, Szilágyi Domokos, már sohasem érkezhet meg.

A *Kettészelt madár* (1978) az ő emlékükre írott gyászvers, könyv terjedelmű rekviem. Születésének körülményeit legjobban a költő szavai világosíthatják meg. „A fájdalmat nem lehet elviselni, csak ha megosztjuk, mint az utolsó falat kenyeret. Az árvának árva az ég is, a föld is, s a védtelen halottak nem tudnak visszaszólni: ne sírj, nem te öltél meg. Elveszített kedveseink gyilkosai vagyunk, hiszen mi élünk, míg ők alusznak. Föld a kenyerük, koporsójuk, föld az álmuk is, és nekünk csak a halál árnyéka marad: az emlékezés. De emlékezhetünk-e arra, amit el akarunk felejteni, arra, ahol ott sem voltunk, emlékezhetünk-e az elmulasztott mozdulatra, az utolsó leszakadt inggombot felvarrhatjuk-e?

Csak magunkat dobhatjuk oda cafatokban a halálnak, egyetlen szülöttünket nem adja vissza, örökös árvák maradunk.

Megtanuljuk a csendet, a halottak beszédét, de hiába — senki sem válaszol."

Kérdés, hogy ezeknél a legszemélyesebb jellegű szavaknál lehet-e többet mondani. Azt hiszem, hogy nem. Hervay sok (95!) versből álló rekviemje is némelykor darabokra esik szét, korábban már találóbban és keményebben megfogalmazott részleteket, képeket ismétel. Szinte kirakati áruvá teszi — ne sértsen a szó, hisz az összefüggés tőle vétetett — a halált. A kibeszélés, az önfelmutatás vágya tette kedvenc szavává az asszociációs tartalmánál fogva némi látványjelleget is magában hordozó szót? (A „halálunk kirakatban" mellett még ilyen részeket olvashatunk: „kirakatba rakott tömeghalál"; „kirakatban bevert homlokok"; „tátott szájjal kirabolt kirakat".) Kétségkívül, a remek részletek (kis önálló versek?) mellett — ezek közt a népdal-imitáció, a virágéneksor éppúgy megtalálható, mint a Bornemiszára utaló régies szófűzés, vagy a vers tipográfiájában is jelzett megfeszíttetés képe — a költő leginkább *szavaival*, véglegességet, fokozhatatlan fájdalmat, ürességet jelző szavaival (szókapcsolataival) alakítja siratójának légkörét.

„*Eltérített* (remény), *kitiltott* (kisgyermek), *nem engedélyeztetett* (feltámadás), *kifosztott* (karók), *kihűlt* (halál), *betiltott* (mondatok) — mind-mind csupa megvert, megszégyenített „kapcsolat". De ha a cikluscímeket összeolvassuk, akkor sem kapunk mást — egy megvert lélek riadalmát, aki, sokszor a kozmikumig hatolva — „hallani a föld szívhangjait" — szavaival, képeivel akarja lebírni a halált. „Visszhangzó csönd", „kitakart kézzel", „kettészelt madár", „halálhuzatban", „a senki földjén" — hangzanak árván, vádlón és sikoltóan a „fejezetcímek" — érzékeltetve egy-egy ciklus hangulatát, majd önmagukat is beleoldva a végtelen sirató énekébe.

A nagy fájdalomban, a cellamagányban, noha egy-két példa ellentmond ennek (a legtalálóbb: „holdsarló / kaszálja a rendet / fejek / a borbélyműhelyek / cégérein"), a groteszk csak villanásnyi szerepet kap. Annál több az esdeklő, a halott fiút és kedvest gyámolító, becézgető szó. Az összebékülést a megcsendesedett vihar hozza, végső helyként kijelölve a nagyon távoli és mégis közeli otthont: „itt laktok nálam ketten / menı yei albérletben".

A vers, ne feledjük, jelen pillanatban a költőnek az életet jelenti. Megbicsaklott, sírástól torzult szavait sem szabad félvállról vennünk.

Hervay Gizella szeretetre méltó költő.

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

VI.

BAKÓVAL A KURUCOK KÖZÖTT

A kegyetlen tortúrázás, karóba húzás, kerékbe törés nem szélesztette, inkább seregbe verte a szegénylegényeket. Esze a tömlöcből való szabadulás után látszatra jóba foglalva magát, lappangott. Még adót is fizetett, s a vármegyei pandúrság jelentése szerint nem állt kapcsolatban a zöldvárak, azaz a beregi erdőségek bujdosóival.

Hanem a muszáj, természete szerinti, nyílt cselekvésre sarkallta. Történt pedig csöndessége idején, hogy egyik sószállítmányát a kamarai tisztek lefoglalták, igavonó barmaival együtt, s így földönfutóvá tették. Tehetetlenül nem sokáig nézte ügyét, mivel régtől fölismerte, hogy kesztyűs kézzel, jókodással a hivatalos haramiákkal szemben semmire nem megy. Néhány kenyeres pajtásával lóra kapva, kiszakították a kincstári baromcsordából a saját jószágait, és egymenetben rácsaptak az újlaki sókincstárra, ahonnét sebesülten futottak szét a zsarnoki mód viselkedő tisztek. Esze a nyitva felejtett kasszából kártalanította magát, aminek következményeképpen a fejével fizet, hanem éppen akkor verbuválja Lipót császár a franciák elleni örökösödési háborújához a hadsereget. Ide mindenféle szélnek eresztett katonai szedelék nép, golyófogónak még a nyomorék is, jó. Esze kapva kap az alkalmon, hiszen császári menlevél védi, ha beáll katonának, s iménti vétkei elhomályosulnak, a vármegye ereje nem fog rajta. Kékposztós osztrák katonamundérban maga is verbuválja a reguláris sereget. Úgy látszatra. A valóságban a mezei hadaknak gyűjti az erőt, hiszen régen megegyeztek, hogy a szülőföldet el nem hagyják, az összepásztorított sereget a maguk sorsának fordítására használják.

Korábbi tapasztalataikból tudták, hogy tekintélyes vezér nélkül csak vereségre számíthatnak. Gondoltak Thökölyre, a próbált kurucra, végül is Rákóczi felé fordultak, aki Bercsényivel itt bujdokolt háromnapi gyalogjáró földre, a lengyelországi Breznán. Bige Gyurka, Papp Miska kiszolgált kuruc katonák siettek is a lengyel várba, azzal a hírrel, hogy készül a fölkelés.

Rákóczi sokat csalódott már fiatal életében, a hallottak látására küldi be Magyarországra Bercsényi lovászát, Barvinszky Jóbot, aki Papp Mihály kíséretében járja meg a fejedelem birtokait, tekinti föl a kardfogásra kapható elkeseredett népet Tarpán, Debrecenben, Diószegen és másutt.

Barvinszky Eszével tér vissza Breznára, s meghitel az első követség, a Bige Gyurkáék által mondottak mellett, amit Esze Tamás, a mokány magyar, maga ihletett szavaival ilyképpen egészít ki.

— A föld népe kész, csak feje legyen!

A szó a szívére szolgált a fejedelemnek, de annyira, hogy Esze Tamást gyalogezeresének nevezi ki, amiről pecsétes írást varrnak süvegébe, s bőrtokba eresztve adják kezébe a breznai kiáltványt, amelynek megtörténtekor Rákóczi szóbeli esküvel

fogadta, hogy a felkelőket nem hagyja magukra, akármilyen akadályok következnek, hogy elégséges segítő hadakkal jön az országba, minden késedelem nélkül, továbbá, hogy a zászlói alá sereglő parasztságot a jobbágyi állapotból fölszabadítja.

Az írásos kiáltvány mindenkinek szól. Értse meg minden igaz és édes országunk dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthonlakó ember, hogy a törvények ellen hatalmaskodó, zaklató, adóztató, nemesi szabadságokat rongáló, magyarok becsületét lopkodó, kenyerünket elvevő birodalom ellen táborba szálljon.

Ez a világos beszéd ugyan már másképp csendül, nincs benne a jobbágyfelszabadítás, de azért szilárd alap az eddig délibábként lebegő szabadságvágytól hajtott tömegek alatt. Mint a vízár hömpölygött össze Ugocsa, Bereg és Szatmár mezítlábas népe.

Rákóczi Úrnapjára, aratás előttre ígérte hazajövetelét, amikor már ezer fölkelő sorakozott Esze vezérlete alatt.

A nemesség, a vármegyék urai nem örülhettek a jobbágyfölszabadítás ígéretével érkező Rákóczinak, ezért a fogadására Esze vezetésével a lengyel határra induló pár száz mezítlábast Károlyi Sándor gróf, három vármegyék főispánja, később kuruc generális, Montecuccoli egy ezredével felerősödve, Dolhánál szétverte. Rossz előjel.

Az ütközetben holtan maradt százötven kuruc, foglyul estek tizenheten, sebesülten szétbogárzottak nyolcvanan.

A Károlyi parancsnoklata alatt támadó rutinos osztrák katonák közül csak néhányan estek sebbe.

Szegény fejedelem hazafelé útjában kapja a rossz hírt, miközben udvartartásával, néhány tucat francia tisztjével, akik a szakértelmet hozták, éppen Zavatkán táborozott. Vallomásaiban így ír a vegyes érzelmekkel teli találkozásról: „Még visszavonulhattam volna, és volt is rá nagy okom, de bátorított és erősített az a vágyakozás, hogy megérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét."

Az Orava patak völgyein, a Vereckei-hágón fölfelé kapaszkodva, hazafelé folytatva útját, üzent Esze Tamásnak, hogy a Beszkidek túlsó oldaláról vezesse hozzá csapatait. A dolhai vereségből újra összeseregelt sebesültek és a később hozzájuk csatlakozott rongyosok június közepén értek a „haza küszöbére", ahol Rákóczit várták. A fejedelmet lesújtotta a látvány. Háromezres fegyveresre gondolt, s rongyos, mezítlábas, botokkal, villákkal, kiszögezett kaszákkal, parasztpuskákkal hadonászó pár százas jobbágytömegeket látott, amint örömmámorban úszva, rivalogva tolongtak körülötte. Örömük nemcsak Rákóczi személyének szólt, de kemény vezéri hangjának, amivel fölsorakoztatta a szertelen tömeget.

A példa ott volt. Bercsényi parancsnoklata alatt két század dragonyos, Ocskay brigadéros kardja alatt az osztráktól átpártolt négy század huszár, s állt, mint a parancsolat. Jelenlétük egyszerre mutatta, hogy a fejedelem ígérete szerint hozta a külső segítséget, de azt is, hogy a rongyosoknak ilyen sereggé kell alakulniuk.

Rákóczi, Bercsényi kigondolt terveket hozott. Az európai hatalmak nagy harcmezők porondjain vívtak immár, s a magyar fölkelésre figyelve segítségüket ajánlották Rákóczinak. Kicsi érdek benne kucorgott mindben. A franciák azt várták, hogy Rákóczi kurucai osztrák csapatokat kötnek le. A hollandok a fölszabaduló protestáns érdekeket üdvözölték a mozgalomban, ezért segítséget ígértek. Az orosz cár a Lengyelországgal való harcában kívánta Rákóczi szövetségét.

Mindezeket a tényeket észbe véve a vezérek úgy vélték, ismét fényében ragyog a magyarok hadiszerencséjének csillaga. A bajor választófejedelem Bécs felé haladva szorongatja az osztrák udvart. S ha ehhez a kuruc csapatok idejében elérhetik a nyugati határt, döntő csapást mérhetnek a császári székvárosra, közel a magyarországi függetlenség órája!

Mindehhez a katonának valót katonává kell gyúrni, de sebesen, a nemességet a fölkelés pártjára vonni, azt még sebesebben!

A póri nép tömegével özönlik, a nemesség csak szállingózik, mint meleg teleken a hópihék.

Rákóczi agyában talán a rongyosokkal való első találkozásban világosodik meg, hogy az előtte gomolygó ember- és gondmasszából kell elővarázsolnia a célra irányítható rendet. Tudta, hogy nem rakhatja egy végtébe a megoldandó kérdések sokaságát. Egyszerre kellett mindent a vállára, eszébe vegyen. Legelőbb katona legyen. Azok élelme, ruhája, fegyvere, lova, nyerge, szállása.

Csak egy katona megteremtése ötven szakmát mozgat. A búzatermelő paraszttól a molnáron át a porciómesterig. A kendertermelő paraszttól a takácson át a gatyavarróig. Minden mozzanathoz a megfelelő embereket megtalálni, érdekeltté tenni, ezeknek hite mezejét évelő hitmaggal bevetni, hogy amíg tart a függetlenségi harc, mindig viruljon, termést hozzon a vetés.

És teremts bányát, olvassz ércet, kovácsold karddá, puskává, főzess salétromot, őröltesd puskaporrá, tartsd szárazon.

Legyenek parancsolni tudó tisztjeid, altisztjeid, akiknek hatalmuk van a saját falubelijeik fölött is, mikor győztes csaták után a kótyavetyén hajba kapnak. Legyenek diplomatáid, kemény törvényeket alkotó törvényíróid, akik a várak fenntartásának szolgálati szabályzatait megvalósítják. Legyenek végrehajtói a törvényeknek, akik megóvják akaratodat a csorbulásoktól.

Legyenek áristomaid és hadbíróid, akik szigorú rendet parancsolnak a kézlevágástól a lefejezésig, de legyenek irgalmas gondosaid is, akik a hadba vonultak családját védik a földesúri bosszútól, erőltető adózástól, akik az elesettek özvegyeit, árváit irgalommal istápolják. Tudj dicsérni és büntetni.

A jezsuiták kezén neveledett Rákóczi nem tanult hadvezetést, állambölcseletet. A széptan, a vadászat, a filozófia, a zene, a nyelvek ismerete, az üldözői elől való bujdosás töltötte be eddigi életét. Az akkori Magyarország legnagyobb földesurának ez dukált. Hogyan is készülhetett volna szabadságharcra? Óvták tőle nevelői. Az erre való készség alvó rügyként létezett benne. Örökölte a szigetvári Zrínyi-őstől, Bethlen Gábortól, Báthorytól. A kész helyzet most pattintotta a bimbókat.

Talán ha nem ilyen fordulatot vesz élete folyása, ezek a készségek örökre alvó rügyek maradnak benne, s úgy hal velük, hogy maga sem tud róluk.

Tavasz volt, korai nyár, amikor termőre fordult gyümölcsfák szirmaitól lángba borulnak a magyar tájak, fényük az égig lobog, amiből a szabadságharc tíz éve alatt a vaknak is jutott.

HADAK

Tudta: a hadak az elsők. Ott is a lovasok. Tudata, hite varázspálcájával, a tömegek lelkesedésével előteremtette őket.

Öt év alatt 75 ezer jól felszerelt, zsolddal ellátott katona veszi körül. És palotás ezredek, francia hadmérnökök, idegen zsoldos tisztek viszik csapatait csatáról csatára, ha nem is mindig győzelemről győzelemre.

Változó fényességgel 1707-ig ragyogott a kurucok szerencsecsillaga. Lassan fordult a külhoni hatalmak egyensúlyhelyzete, vasas osztrákok tömegei özönlöttek a kicsi haza földjére. De a kurucokat is meg lehetett unni. Amelyik területről nem meggyőződésből adták az adót és porciót, ott a kuruc éppoly könyörtelenül megvette a magyar lakosságon, ahogy a kor hadiszokásai szerint minden katonanép behajtotta életföltételeit. Ölt, zsarolt, gyújtogatott.

A hatalmas Rákóczi-birtoknak az a része, amely nem volt osztrák kézen, minden föllelhető jövedelmével a hadakat, a fejedelem akaratát szolgálta.

Rákóczi francia tisztjeinek olyan szakmája volt a hadszervezés, mint asztalosnak a sámligyártás.

A föld népét mezei hadaknak minősítették. Tudva, hogy ez a rablásra is hajlamos, lelkes gyülevész tömeg hazafiságos indulatból katonáskodik a saját, de jól irányítva a haza szolgálatában.

A katonai regulákat nem ismerő néphadat kisebb portyákban alkalmazták, hatalomban tartandó területek őrzésére, várszolgálatra, a vonuló ellenség csipkedésére, bosszantására. Reguláris csapatokkal nem szerettek szembekerülni, s ha tehették, előlük gyakran megszaladtak.

Nagyobb mezei munkák idején hazamehettek, szabadságuk lejártával visszatértek csapataikhoz, amire a megyei katonaság hadbiztosai ügyeltek.

A reguláris sereget toborzással gyűjtötték. Síppal, dobbal, vidámsággal. Ezek teljes fölszerelést és zsoldot kaptak vitézségük, rangjuk, beosztásuk szerint. A Rákóczi hatalmában levő területeken a nemesség köteles volt táborba szállni, de maga helyett más embert is állíthatott katonának, különben büntetéspénzt fizetett.

A betakarítás idején otthon dolgozó paraszthadak helyébe gyakran tizenkét éves fiúk mentek a táborokba.

Rákóczi 75 ezres seregének felét a huszárság tette. Fölállításukat a lóban gazdag lengyel határ mentén eszközölték, és az ottani nagy térségeken kovácsolták össze a csapatokat. Rohamra, visszavonulásra, vágtára, rajtarajtára, fordulatokra való mozgásukban, dob- és kürtjelekre történő cselekvések elsajátítására tanították őket. Jól futó csilalli, harci lovaik voltak többségben, török-arab keveredésűek. Nyúlánk, könnyű léptűek, amelyek huszonnégy óra alatt képesek voltak húsz magyar mérföldet benyargalni. (Több mint 160 kilométer.)

A lovasezredek állatszükségletét kereskedelmi láncolatok révén a spanyoloktól, a krímiektől, a moldvaiaktól is kieszközölték. Rákóczi vásárolt olyan lovakat, amiket vitézi tettekért, szépen fölszerelve odaajándékozhatott.

De ott voltak a fejedelem palotás diviziói. Ezek nem csupán a díszelgést vagy az ő személyét szolgálták, hanem aktívan részt vettek a hadi manipulációkban. Volt egy magyar udvari lovas karabélyosezred, egy székely gyalogos dárdásezred, egy zöld lövész gyalogosezred és egy francia gránátos osztály.

A hadi év december elsejével mindig befejeződött, a seregek téli szállásaikra vonultak, leginkább azokra a területekre, ahonnét sorozták őket, hiszen tulajdonképpen ezzel hazamentek.

És a hadi év, a kikelet, május elsejével kezdődött, mindig szép muzsikaszavas csinnadrattával.

Rákóczi seregeiben a tüzérség jelentős két ágazatra oszlott. A vártüzérség a védelmet szolgálta. A kerekekre szerelt ágyús ezredek, a mezei tüzérség, vonult a csatateréke. Ágyúik, a seregbontók, szakállasok, bombavetők, mozsarak vas- és kőgolyókat, robbanó, tüzet okozó láncos gránátokat köhögtek ki magukból. A mohácsi csatában használt első ágyúk működési módjához képest alig változtak.

A puskák még elöltöltősek, használatukhoz szép magyar nyelvű szabályzat maradt ránk:

1. Vedd ki a tőtést a lódingbul!
2. Harapd le a tőtést!
3. Poroszd fel a fegyvert!
4. Zárd a serpenyőjét!
5. Pofádhoz a fegyvert!
6. Készülj a tüzeléshez!
7. Adj tüzet!
8. Vedd el a pofádtúl a fegyvert!

Ennyi mozzanatból tevődött össze egy lövés.

A seregek fölszerelését számtalan ipar szolgálta. Némelykor, sarcul, egész város, mint például a fölkelés első éveiben Debrecen, amiért önként nem adta be a derekát a kurucoknak, több ezred ruházatát volt köteles kiállítani. Tehát posztót, szövetet. Ha maga nem győzte a hozzávaló anyaggal, szász, török, örmény, holland, angol posztókereskedőktől szállítmányszám vásárolta.

A hadak helyzetére vonatkozóan pontos följegyzés készült egy francia márkinak, aki a király követeként Egerben találkozott a fejedelemmel.

— Folytatjuk a háborút. A kisnemesség velünk, az egyházi rend azonban császárpárti, a főnemesség alig hajlik felénk.

— Bevezetem a rézpénz használatát. Harminckét ezredemben a kisnemesek saját felszerelésükkel, zsold nélkül szolgálnak.

— A kassai és besztercei öntödék annyi ágyút, golyót, gránátot gyártanak számomra, amennyi kell, ebben hiányt nem szenvedünk.

— Vashámoraim annyi nyersanyagot termelnek, amennyire szükségem van.

— Tíz puskapormalom működik.

— Két év alatt négyezer puskát gyártottunk hazai műhelyekben. De beszerezzük azokat külföldről is.

— Nagyvárad, Szeged és Arad az osztrák kezén, de azokért én magam megyek. Szeged különösen fontos lenne számomra, a törökkel való közeledés megkönnyítésére. (A karlócai béke után a Tisza a török birodalom és a Magyarország közötti határvonal.)

Rákóczi ezúttal panaszolja el a másfél éves hadakozásai között szerzett szomorú tapasztalatait, amely szerint az erők és eszközök elégségesek lennének a sikeres hadjárat folytatásához, befejezéséhez, de a hadak fegyelmezetlenek és a fegyelmezést nem is tűrik, mivel heves vérmérsékletű magyarok. És nincsenek harci tapasztalatok, nincs idő a rendet besulykolni, mert az első pillanattól harcolni kényszerültek. A régi vitézi virtus az Osztrák Ház jogara alatt teljes tudatlansággá züllött, amit még tetéz az a gond is, hogy „főtisztjeink sem tudják, mi a hazaszeretet parancsolta fegyelem és önfeláldozás!"

Panasza dacára az elmondott két év alatt sok eredményről tehetnek számot. Debrecen befogadja őket, Kállót ostrommal beveszik, megvívják a váradolaszi, szentbenedeki csatát, Bercsényi sikeresen folytatja fölvidéki hadjáratát, amivel megszerzi az iparos városokat. Munkácsot az osztrák őrség adja kuruc kézre. És a sikerek láttán jövögetnek már a főnemesek, és sok csatában mint brigadérosok, generálisok, óbesterek, hadbiztosok szolgálnak.

Szeged kulcskérdés Rákóczi számára, általa a törökkel viszonylagos békében maradhatna, és a saját hatalmát kiterjeszthetné a dél-alföldi területekre, ahol az ellenségeskedő rácokat (gorácok, hegyekből valókat) a pártjára vonná.

Rákóczi diplomatái nem voltak politikusak velük. Amikor azok a kuruc győzelmek hatására már a soraikba álltak volna a Dunántúlon, véletlenül szétverték őket. Ekkor elfordul a rácság, s az osztrákok oldalán harcol.

Rákóczi 1704. július 2-án érkezik Szegedre hadaival, amelynek palánkját az első rohammal elfoglalja, sátrát a külső rókusi részeken üti fel, mozsárágyúival ostrom alá kapja az erődöt, de nem sok kárt tehet benne. Ostromágyúi nincsenek kéznél. A pállott melegben megbetegszik, de betegíti kedélyét a város lakóinak részvétlensége, ami félelemből is származhat. Udvarlására nem mozdulnak, mert bölcsen tudják, a kuruc elmegy, az osztrák ittmarad. Ver rájuk olyan sarcot, hogy belegebednek. Hiszen az osztrák követelőzik, mint pár évtizeddel korábban a török. Globitz várparancsnok keze elnyúlik Halasig, Kecskemétig. Ha követelésének nem tesznek eleget, elfogatja a városok elöljáróságát, túszokul tartja, és csak a kivetett sarc árán adja vissza őket. Ellenkező esetben levágott fejükkel nyugtáz.

Szegeden a kurucokat amúgy sem szeretik. Száguldóik többször földúlták a védtelen külvárosokat, rohantukban szeplősítették a fehércselédeket. Ugyanekkor Vak Bottyán ezredeiben sok szegedi polgár vitézkedik a dunántúli csatamezőkön.

És Szeged lakossága akkor is csak távolról néz, amikor Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásának hírével fényes követség érkezik a szalmazsákon fekvő herceghez.

Több minden az ostrom abbahagyására ösztökélte őt. Az a fölismerés, hogy hiába veszi be a várat, a karlócai békekötés értelmében az a törökök jussa. De Bercsényi is Szeged elhagyására biztatja kedves leveleiben.

„Örülök, hogy Egerből kikelvén Kegyelmed, az ottani egerészést abbahagyta, és hagyja is el Nagyságod Szegeden a szegelést is, mert nagyobb dolgok várnak Nagyságodra."

Esze minden csatában seregestől megmerülközik. Hősi működését Rákóczi szépen honorálja. Ő az egyetlen a tanulatlanok közül, akit generálissá tesz, Tarpának nemesi kiváltságokat ad. Az áldozatkész Esze 1708 pünkösd napján meghal. Nyitrán két hajdúezred szétválasztása közben éri kuruc kardtól a méltatlan halál.

Innentől lefelé hajlik a kurucok hadi csillaga. A külhoni hatalmak érdeke és figyelme is elfordul róluk, a seregek fáradnak, züllenek, Rákóczi rézpénzei elromlanak, a földesurak visszakövetelik jobbágyaikat. Az osztrák erősödik.

Még következnek szép sikerek, győztes csaták, rendteremtő országgyűlések, de a bukást már csak késleltetni lehet, megállítani nem.

Az 1711-ig tartó szabadságharc nemzetünk tehetségét bizonyítja, ha szorító kétségei között összeveti vállát.

Rákóczi bujdosásra kényszerült.

Hű tükre a kornak az utólag termett búcsúzó.

Bölcsőm, vigasztalóm,
Dajkám és ápolóm,
Szép Magyarországom!
Jaj, szörnyű fájdalom,
Meg kell tőled válnom!

Vizeid folyását,
Erdeid nyílását,
Lovam lábanyomát,
Te áldott földedet én
Többé már nem láthatom!

HÁRSFALVI PÉTER

„Tudományos birkapörkölt"

I. Ez a kifejezés jutott eszembe Bakos István okos és higgadt tanulmányának olvasása közben. De sajnos, a találó, a vidéki szellemi életünkre sok vonatkozásban még ma is jellemző meghatározást nem én találtam ki, hanem Erdei Ferenc írta le utolsó, nagyszabású könyvében, a Város és vidékében. Ő is Szentesen hallotta, amikor a városi értelmiség termékenyítő társaséletének hiányáról panaszkodtak neki a helybéliek. A kifejezés arra utal, hogy az elég nagylétszámú, több mint ezer főre rúgó szentesi értelmiség általában is, de még szakmai csoportokon belül is lehangolóan izoláltan él, sem egymás között nem szoktak összejönni, sem más társadalmi rétegbeliekkel nem találkoznak. Az egymást segítő, gazdagító és ösztönző társas eszmecserékre alkalmas összejövetelek, találkozások helyett vagy túl hivatalos és formális „értekezletek" vannak, vagy marad a „tudományos birkapörkölt", azaz a gyakran „sírva vigadásba" torkolló, már eleve nem szellemi feladatok szolgálatáért szerveződő találkozás, ami nem erőt és ösztönzést ad a munkához, legfeljebb a felhalmozódott, valóságos vagy vélt sebekre, sérelmekre jelent átmeneti gyógyírt.

Erdei Ferenc szentesi helyzetelemzése nem éppen a Bakos István cikkében tollhegyre tűzött témakörben történt, de felidézése mégis jogosult, mert a problémák valahol itt kezdődnek, a város és vidéke kérdéskörben, abban a sajátos települési, gazdasági-társadalmi szerkezetben és tagoltságban, ami ma is jellemzi Magyarországot. Ez határozza meg az értelmiségi létet vidéken, ez a tudományos lehetőségeket, ezen belül a társadalomtudományok helyzetét is. Amint Bakos cikke is utal erre, a gondok, nehézségek egy része nem vidéki természetű, hanem országos eredetű. Sőt, egészében véve történelmi fogantatású is, hiszen Apáczai Csere Jánost éppen úgy gyötörte már, mint a két világháború között Fülep Lajost, a felszabadulás után Németh Lászlót, s ma is sok-sok tanárt, orvost, közgazdászt, mérnököt. De, az említett személyek életpályája, vagy pályájuk kisebb szakasza nem csak elrettent, hanem biztatást és erőt is adhat.

No, de próbáljunk rendet tartani. Azt mondottuk, az értelmiségi, a szellemi élet, a művészeti és tudományos alkotó munka mai gondjainak egy része nem vidéki természetű és eredetű. Itt van mindjárt az értelmiség fogalma, meghatározása, s az értelmiség száma, aránya ma Magyarországon. Közismert, hogy a mai statisztikai nomenklatúránk és a tudományos irodalmunk is használ egy ilyen fogalmat, hogy „szellemi dolgozó", s ebbe mindazok beletartoznak, akiknek a tevékenységében nagyobb arányt foglal el a szellemi, mint a fizikai természetű munka, de az elkülönítés — még az 1970-es népszámlálás idején így volt — olyan korszerűtlen, hogy egyenesen félrevezető. Nem csak azért, mert egy eléggé magas szellemidolgozó-arányt mutat ki társadalmunkban (25%), azt, hogy minden negyedik kereső szellemi tevékenységet végez, hanem azért főleg, mert a szellemi tevékenységet nem ott mutatja ki sok esetben, ahol végzik, ami által hamis tudatot kelt emberekben, társadalmi csoportokban, kedvezőt is, kedvezőtlent is. Elhiteti a gépíró-kisasszonyról, hogy ő szellemi dolgozó, s azt a látszatot kelti, hogy az elektroműszerész, vagy az atomkutató intézeti laboráns vagy technikus nem szellemi dolgozó.

Az is probléma, hogy a szellemi dolgozókon belül az úgynevezett kvalifikált értelmiség létszáma és aránya is kissé mesterkélten duzzasztott, de ugyanígy vagyunk a tudományos dolgozókéval is. Kvalifikált értelmiségen az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezők népes táborát értjük, számuk ma hazánkban kb. 380 000,

---

Hozzászólások a társadalomtudományi kutatások vidéki helyzetéről folyó vitához.

de ehhez hozzá kell tennünk, hogy az említett diplomával rendelkezők egy része a valóságban nem felel meg a kívánt szintnek, azaz gyenge minőségű a diploma, másrészt sok olyan oklevelet is felsőfokú végzettségnek minősítünk, amelyik nehezen számítható ide reális értékelés alapján.

Hasonló a helyzet a tudományos kutatás területén is. Az általam ismert legutóbbi adatok szerint ma a kutatóhelyek száma majdnem 1500, a kutatóhelyi összes dolgozóké pedig több, mint 80 000. Ez utóbbiak közül tudományos kutatóként tartanak nyilván majdnem 35 000 embert. Megítélésem szerint ezek a számok is megszépítik a valóságot, többek között automatikusan tudományos kutatónak minősítve olyan értelmiségieket, akik soha nem végeztek, nem is fognak végezni tudományos munkát, noha ettől még tevékenységük társadalmilag hasznos és értékes lehet. Mind a szellemi dolgozók, mind a kvalifikált értelmiség, mind a tudományos kutatók létszámának meghatározásánál van tehát bizonyos megszépítő és dicsekvő tendencia, ami felesleges, sőt kártékony, mert egy fokon túl a valóságos értéket, értelmiségi létet és alkotó munkát devalválja, rosszul tájékoztat, s több vonatkozásban hamis értéktudatot és értékrendet teremt, összezavarja a dolgokat.

Ide tartozik még többek között a tudományos minősítések kérdése is. Bár nem lehet egyet érteni teljesen az olyanfajta, félig komoly, félig humoros ítéletekkel, ami az Élet és Irodalomban megjelent Kandida-túra című cikkből kicsendült, az bizonyára igaz, hogy indokolatlanul nagyra nőtt a tudományos fokozatot viselők száma, különösen is a kandidátusoké, amely talán már meg is haladta a nyolcezret.

Mindezek országos problémák, azoknak is csak egy része. De említésük indokolt, hiszen a Bakos cikkében érintett gondokra is ezek hatnak elsősorban, mint általános és országos tényezők.

II. De vannak természetesen speciális vidéki problémák is. Az értelmiség helyzetét általában nézve, de a tudományos életet, ezen belül a társadalomtudományi kutatás lehetőségeit tekintve is. Az bizonyos, hogy a tudomány helyzete, eredményei szempontjából a kérdés teljesen mellékesnek is tűnhet, hiszen a tudományt magát, de a tudomány felhasználását is legkevésbé érdekli az, ki és hol hozta létre a tudományos eredményt. A tudomány világa lényegében személytelen és régiótlan. Nem ismer igazában sem osztály-, sem nemzeti-, sem országhatárokat. Általában.

Ha azonban nem a tudomány belső világa és öntörvényűsége felől közelítünk a kérdéshez, hanem a nemzet, a társadalom felől, azonnal nem közömbös, hogy mondjuk Magyarország hogyan illeszkedik bele, hogyan vesz részt a világ mai tudományos életében, s az országon belül sem érdektelen annak vizsgálata, hogyan tagolódik egy ország szellemi élete földrajzilag, s ezen belül milyen tagolódási lehetőségeket lehet és érdemes biztosítani a tudományos életnek.

Azt ma már elég világosan látjuk, hogy ezt a kis országot, annak népét, társadalmát csakis egészében, teljes földrajzi kiterjedésében, vertikális és horizontális tagoltságában lehet és szabad építeni és gondozni, gyarapítani, fejleszteni. A területi megkülönböztetés — amely jelentkezhet elhanyagolásban is — lényegében társadalmi megkülönböztetéshez és kiszolgáltatottsághoz vezet, amit egy szocialista társadalom nem engedhet meg magának.

Ma nálunk a gazdasági életben, településpolitikában határozottan észlelhető az arányos területfejlesztésre való törekvés. Ennek kikerülhetetlen konzekvenciája jelentkezett a közművelődésben, kultúrában, sőt a tudománypolitikában is. De a területfejlesztésnek is van ésszerűségi és gazdaságossági értéke, így határa is. S a szociális és humánus szempontokat ezekkel szemben büntetlenül nem lehet érvényesíteni, mert veszélyes bumeráng lesz, lehet belőle.

Úgy tűnik, önmagában bármilyen szimpatikus is a területfejlesztő szempont érvényesítése például az akadémiai területi bizottságok létrehozásánál, felsőoktatási intézmények vidékre telepítésénél, az össztársadalmi, nemzeti szempontból elkerülhetetlen gazdaságossági, hatékonysági szempontok nem kerültek bele mindig a mérleg másik serpenyőjébe. Ezt bátran meg lehet kockáztatni az akadémiai bizottságok

esetében máris, pedig az utolsó vidéki bizottságot nem is régen alakították meg. (Ne legyen igazunk, de pár év múlva rá fogunk jönni, hogy ez nem hozta meg a kellő eredményt — hiszen nem olyan nagy ez az ország, hogy ne lehetne áttekinteni a Duna partjáról a tudományos életét —, s ésszerű centralizálást fogunk végrehajtani, s elkönyveljük, mint új eredményt.) Más a helyzet bizonyos felsőoktatási intézmények, s bizonyos kutatóintézetek vidéken történő megszervezésével. A pedagógusképző intézményeknél figyelembe kell venni a jogos területi igény mellett például a képző intézmények bizonyos optimális, éppen a pedagógiai munka hatékonysága szempontjából szükséges intézménynagyságot is, ami lényegében gazdaságossági és hatékonysági szempont, ha nem is lehet mindig valutában kifejezni. A burgonyanemesítést és dohánynemesítést is jobb, ha nem Budapestről végzik vagy Gödöllőről, és nem feltétlenül a Mátrában akarják megszervezni, hanem ott, hol a burgonya és a dohány jellemzően terem.

A társadalomtudományi kutatásoknál is szem előtt lehet tartanunk bizonyos regionális szempontokat, bár itt is van határ és korlát. Itt is az a helyes, ha nem tévesztjük szem elől Budapest természetes fókuszjellegét, országunk megmásíthatatlan egyközpontúságát.

Ne akarjuk feltétlenül a Néprajzi Múzeumot vagy az Akadémia Néprajzi Kutatócsoportját vidékre telepíteni, mert a szűr a Hortobágyon volt és a matyók Mezőkövesden élnek, éltek. Mert azt Ortutay Szegedről és Pestről is tudta, hogy Fedics Mihályt Bátorligeten találja meg, Hoffman Tamás is tudta, hogy a gabona takarását nem a Halászbástyán kell tanulmányozni, s Takács Lajos is tudta, hogy hol kell kutatnia egy jellegzetes irtásfalu után.

De ennek a részbeni ellenkezője is igaz. Minden vidéken élő társadalomtudományi kutató tudja ma már, hogy a budapesti (társadalomtudományi) kutatóintézetek és forrásőrző közgyűjtemények nélkül dolgozni, eredményt elérni aligha lehetséges. És ez a kettős kölcsönösség és viszonosság Budapest, azaz központ és vidék megkülönböztetése mind a tudományos feladatokban és munkában, mind a kutatók osztályozásában felette relatív, és semmi esetre sem jelenthet értékrendiséget. Teljesítmény nélkül a pesti kutató sem kutató, s kellő teljesítménnyel a vidéken élő szakember is teljes értékűnek tekinthető és tekintendő.

Vidéken kétségtelenül hátrányosabb a kutató személyes helyzete, mint Budapesten, vagy egy-két nagyobb városban, Szegeden, Debrecenben és bizonyos tudományterületek esetében Pécsett. A tudományos eredményért kettőzött energiával, munkafegyelemmel, időráfordítással kell dolgoznia, többnyire társtalan, és kedvezőtlenebb társadalmi, sőt társadalompolitikai környezetben dolgozik, mint a budapesti, vagy az említett nagyobb városokbeli kutató.

A kettőzött energia, munkaráfordítás nehézsége még csak könnyen le is küzdhető. Feláldozza az ember nyári szabadságát, kaphat bizonyos munkahelyi kedvezményt — mert többségük nem kutatói státusban van —, felutazik Budapestre, gyakran külföldre is eljut, s végzi a gyűjtőmunkát, tanulmányozza a szükséges szakirodalmat. De már ahhoz is kettőzött energia és munkaidő szükséges, ha könyvtárközi kölcsönzésre van szüksége, vagy levéltári, esetleg múzeumi anyagot kell máshonnan, többnyire Budapestről meghozatnia vagy eredetiben, vagy mikrofilmen, xeroxon stb.

Nagyobb gond és baj általában a társtalanság. Egy-egy szakmában, szakágazatban, egy-egy témakörben rendszerint egy vagy egy-két kutató dolgozik csak vidéken, nincs vita- és konzultációs partner, nincs meg a szükséges szakmai légkör és kontroll, amelyben egy-egy közbevetett megjegyzés gyötrelmes töprengéseken lendítheti túl a kutatót, eltévelyedésektől óvja, némely esetben józan önbecsülésében tartja meg, védi az önmaga túl- vagy aláértékelésétől. Mert mindkettő elég gyakori és mindkettő káros.

Sok minden múlik azon is, a helyileg, területileg illetékes politikai, társadalmi, igazgatási szervek, a vezetés és a vezetők milyen áttekintéssel, tájékozottsággal kezelik egy-egy város, tájegység — főként megye — tudományos törekvéseit, s ezen belül a társadalomtudományi kutatási kezdeményezéseket, törekvéseket. Itt azonnal

közbe lehetne vetni, hogy mivel ezen a téren elég kedvezőtlenek a tapasztalatok, azért születtek meg a vidéki akadémiai bizottságok, amelyek majd segítenek abban, hogy az országosan érvényes tudományos törekvések és elfogadott értékrendszerek érvényesüljenek a vidéki kutatások és kutatók megítélésében is. Félő, hogy ez a szándék csak igen kis mértékben valósulhat meg, mert nem lesz képes a regionális hatalmi-igazgatási szervezetben magának kellő méltánylást kiharcolni. No és maga az is kétséges, hogy a vidéki akadémiai bizottságok és azok szakmailag eléggé differenciált munkacsoportjai önmagukban is alkalmasak, képesek lesznek-e megőrizni a tudományos munka szervezésében, támogatásában — amely egyelőre inkább csak erkölcsi, és nem anyagi, de nagyon is fontos lenne így is — az országosan kialakult, legalábbis kívánatos tudományetikai értékrendszert, s nem alakul-e ki a bizottságoknál is a vidékiesség biztos jeleként a személyes intrika, a furkálódás és piszkálódás, az ellenszenv-rokonszenv kútmérgező légköre?

III. Az elmondottakból jogosan lehet arra következtetni, hogy nem lehetünk fenntartás nélkül „municipalisták" mindannyian pusztán azért, mert vidéken élünk. Különösen a tudományos élet egyetemesebb horizontot és érdekrendszert kívánó kérdéskörében nem. A Bakos István írásában felvetett kérdések élők, és megválaszolásuk indokolt. Meg vagyunk győződve arról, hogy a társadalomtudomány sok ágában jogosult és lehetséges a regionális kutatás — mert ismernünk kell múltunk és jelenünk „Murokországait", s kik tárják ezt fel, ha nem a főként vidéken élő kutatók, kutatásra is képes értelmiségiek, de arról is, hogy csupán azért, mert valaki vidéken él, annak minden speciális nehezékével együtt, ne szoríttassék ki az egyetemesebb tudományos életből, s ne kényszeríttessék a koporsóig csakis regionális, periferikus témákkal való foglalkozásra.

Bakos jó meglátásait, főként ésszerű javaslatait aligha tudnánk újabbakkal kiegészíteni. Legfeljebb azzal a szerény ötlettel, hogy milyen jó lenne egy modern, mai „centralista-municipalista" vita Magyarországon, amely az élet minden területén gondosan és részletesen mérlegelné, hol és meddig érdemes elmenni a nemzeti méretű gazdasági-igazgatási-művelődési-tudományszervezési struktúra tagolásában, mert mintha mostani intézkedéseink az élet sok területén nem nyugodnának megfelelő alapokon.

KRISTÓ GYULA

Mit ér a társadalomtudomány, ha — vidéken művelik?

A címben szereplő kérdésre igaz és valóban „vonalas" választ akkor lehetne adni, ha azt felelnénk: annyit ér, amennyit a társadalomtudományi kutatást követően megszületett eredmény jelent. Ha ez az eredmény számottevő, akkor a vidéki társadalomtudományi kutatás sokat ér, ha viszont kisebb jelentőségű tudományos siker koronázza, vagy lényegében nem is születik eredmény, akkor értéke csekély vagy éppen minimális. Az eredmény oldaláról közelítve, a felületes szemlélő aligha lát — a nyilvánvaló mennyiségi különbségen túl — minőségi különbséget a fővárosi és vidéki társadalomtudományi kutatások között: Budapesten is készülhetnek (és nyilván ké-

szülnek is) gyenge munkák, míg vidéken is vannak kiemelkedő tudományos produkciók. A kérdés azonban ennél összetettebb. Közismert, hogy minden eredmény megszületése mögött *feltételrendszerek* húzódnak meg. Vajon azonos alapúak-e a társadalomtudományokban kutatók feltételei a fővárosban és vidéken? Természetesen nem. Az okok sok körülményre vezethetők vissza. Aligha túlbecsülhető szerepe van ebben Trianonnak, amelynek eredményeképpen egy állami területének nagyobbik részét elvesztő ország egésze szinte egy csapásra Budapest vonzásába került. Budapest ekkorra már sok évtizede elismert centruma Magyarországnak az élet úgyszólván minden vonatkozásában, amely centrális jellegét még a Trianon előtti időszakban lényegesen nagyobb országterület esetén is érvényesíteni tudta, hogyne sikerült volna ez Trianon után, amikor a keleti és déli végeken immár nem Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Temesvár, Nagybecskerek, Újvidék, hanem Debrecen, Szeged és Pécs jelentette a tudományos alközpontokat. Bakos István is említi, hogy Budapest túlsúlyát „bizonyos mértékig enyhítette, de nem ellentételezte a szegedi, pécsi és debreceni tudományegyetemek létrehozása, illetve megerősítése". A két világháború közti (1921—1945) szegedi egyetemen olyan kiváló társadalomtudósok dolgoztak, fordultak meg, vagy szereztek magántanári képesítést, mint például Banner János, Bárczi Géza, Förster Aurél, Gunda Béla, Huszti József, Imre Sándor, Kerényi Károly, Mályusz Elemér, Mészöly Gedeon, Oroszlán Zoltán, Ortutay Gyula, Párducz Mihály, Sík Sándor, Solymossy Sándor, Szerb Antal, Tálasi István, Tettamanti Béla. Sokuk azonban csak rövid időt töltött a szegedi egyetemen, s ha néhányuknak, mint mindenekelőtt Mészöly Gedeonnak, továbbá Sík Sándornak sikerült is iskolát alapítania vagy közel jutnia az iskolaalapításhoz, a két világháború közti időszakban a fővárosi és szegedi társadalomtudósok viszonyát legalább ugyanilyen mértékben Erdélyi László és a budapesti történészek, Moór Elemér és a fővárosi nyelvészek ellentéte jellemezte, ahol nem ritkán vetült rá Erdélyire és Moórra a provincializmus, a rossz értelemben vett vidéki „dilettantizmus" árnyéka. Tovább növelték a társadalomtudományi kutatásokban a főváros mennyiségi és minőségi túlsúlyát azok a felszabadulás utáni döntések (sorozatban), amelyek társadalomtudományi kutatóintézeteket (kutatócsoportokat) rendre Budapesten hoztak létre. Főleg a társadalomtudományok azon körében vált nyomasztóvá a főváros mennyiségi — és természetesen minőségi — fölénye, amelyeket nyugaton olykor *humanities*nek (embertudományoknak) neveztek (elhatárolva ezeket a *social sciences*től, azaz a szoros értelemben vett társadalmi tudományoktól), vagyis az irodalom-, a nyelv-, a történettudomány, a régészet, a néprajz, a művészettörténet terén. Az a tarthatatlan helyzet állt elő, hogy a *humanities*ben (amelyeket vitatható klasszifikációban „lágy társadalomtudományoknak" is szoktak nevezni) főhivatású kutató lényegében csak Budapesten lehet valaki, mert — a Pécsett működő Dunántúli Tudományos Intézetet leszámítva — a főhivatású kutatóintézetek (vagy kutatócsoportok) kizárólagosan Budapesten működnek. A társadalomtudományok vidéki kutatói éppen ezért nem professzionisták a szó igazi értelmében. Elsősorban egyetemi, főiskolai oktatók, levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, akik ezernyi fontos — más értékmérők szerint a tudományos munkánál fontosabb — feladatok ellátására vannak kötelezve. Egy főiskolán (itt-ott egyetemen is) még mindig szembe lehet állítani egymással — noha már csak egyre ritkábban — az oktató-nevelő, illetve a tudományos munkát, a levéltárakban, könyvtárakban, múzeumokban pedig még mindig — és nyilván még nagyon sokáig — ki lehet egymással szemben játszani a tudományt és a közművelődést, a tudományt és a szolgáltatást. A vidéki társadalomtudományi kutatók — ha egyetemen, főiskolán dolgoznak — heti 8—16 órában tanítanak, ellátják az órarendhez nem kötött oktatási feladatokat (szakdolgozat-vezetés, vizsgáztatás), tevékenyen kiveszik részüket a társadalmi munkából (intenzíven foglalkoznak az egyetemi, főiskolai fiatalokkal, közművelődési munkát végeznek, instruálják az előfelvetteket, a hivatalosan nem is létező postgraduális képzés résztvevőit stb.). Mutatis mutandis hasonló elfoglaltságok hárulnak a levéltárak, könyvtárak, múzeumok magas képzettségű dolgozóira is. A nem főhivatású kutatóintézetekben dolgozók — és vidéken csak ilyenek vannak — jobbára egyéb

teendőik mellett, esténként, szabadságuk időszakában, nem kis áldozatok árán végeznek tudományos munkát.

Akkor is a vidékiek hátrányára üt ki az összehasonlítás, ha nem kutatóintézetiekkel, hanem hasonló budapesti intézmények dolgozóival vetjük össze munkafeltételeiket. Mindjárt az komoly hátrány, hogy azok a központi intézmények, amelyek a társadalomtudományok terén dolgozó kutatók számára szinte elengedhetetlenül fontosak, kivétel nélkül Budapesten találhatók: a nagy könyvtárak, a központi levéltárak, a nagy múzeumok, közgyűjtemények. A vidéki számára egy budapesti kutatónap fele fárasztó és improduktív utazással telik el. A vidéki kutatónak azonban nemcsak anyagért, forrásokért, szakirodalomért kell „Pestre" járnia. Lényegében mindenért. Minden társadalomtudományi folyóiratunk a fővárosban jelenik meg, szerkesztőségei a fővárosban székelnek, szerkesztő bizottságai telis-tele vannak fővárosiakkal. Budapest a központja a tudományos társaságoknak, Budapesten tartanak rendszeres felolvasó üléseket. Budapest a székhelye a Tudományos Minősítő Bizottságnak. Egyszóval: a vidéki kutató szinte mindent a fővárostól kap, anyagot éppen úgy, mint rangos publikációs lehetőséget, tudományos közéletet éppen úgy, mint tudományos fokozatot. S hogy sokszor maga a főváros sincs tudatában ezeknek a funkcióknak, azt olyan apróságok jelzik, mint a reggel 9 órára, vagy este 5 órára tett értekezletek, vitaülések stb., amelyek bevallottan csak a fővárosiak igényeihez igazíttattak. Ezek — már tudniillik, hogy a központi intézmények Budapesten székelnek — legtöbbje adottság, amelyet tudomásul kell venni. A főváros monopolhelyzetéből adódó jelenségek egyike-másika azonban nem szükségszerű: nem eleve elrendelés, hogy minden felolvasó ülésnek Budapesten kell lebonyolódnia, minden — vagy a legtöbb — értekezletet vagy vitát Budapesten kell megtartani. Nem szükségszerű, hogy a szerkesztő bizottságokban, szakbizottságokban csak mutatóban akadjon egy-egy vidéki. Nem predesztinált, hogy a rendezvények időpontjának megválasztásában legfeljebb a nagykörúti hatos villamos (mert az is szokás, hogy a fővárosi utcákról oly familiaritással írunk, mintha valamennyien állandóan azokban közlekednénk, vagyis a városnév feltüntetése nélkül) járatai a mérvadók, és nem a vidéki gyors- vagy expresszvonatok érkezései. És mivel a vidéki kutató úgyszólván mindent „Pesten" kaphat meg, eleve hátrányban van azokkal szemben, akik számára „Pest" (a tudomány szent csarnoka) éppen a saját vagy a szomszéd intézményt jelenti, ahol a fővárosi kutatónak megannyi kedves ismerőse és barátja van. Ki merné tagadni, hogy még mindig — és még nagyon sokáig — vidékről nehezebb elindulni a pályán, nehezebb „betörni" a szakmába, mint a fővárosból, nehezebb rangos folyóiratokban publikálni, nehezebb kiadókhoz közelebb férkőzni, nehezebb „megjelenni", s ami talán a legfontosabb: nehezebb olyan megbízásokhoz jutni, amelyek megadják az országos és nemzetközi vállalkozásokba való bekapcsolódás lehetőségét?

Ha azonban el is tekintünk mindezektől, s azonos fővárosi és vidéki munkahelyeken dolgozó társadalomtudományi kutatók munkafeltételeit vetjük össze, további hátrányok mutatkoznak a vidékiek szempontjából. Mivel vidéken kisebb létszámú egységek működnek, egy-egy tudományterületet kevesebb számú tanszék „fedez le", s egy-egy tanszéken is kevesebb az oktatók száma, mint a fővárosban, a vidéki oktatónak nagyobb tudományterületért, szerteágazóbb problematikáért kell felelősséget vállalnia hallgatói előtt az oktató munkában, mint fővárosi kollégájának. Ez a naprakészség egy kiterjedt szakterületen nem hat az egy kicsiny területen szükséges szakmai elmélyedés irányába. A főiskolákon nem ritka, hogy egy oktató „adja le" mindazt az anyagot, amit még egy vidéki egyetemen is egy egész tanszék tanít, de ugyanakkor az sem példa nélküli, hogy a vidéki egyetemen egyetlen szakember van arra (ha van), amit a fővárosban egy egész tanszék képvisel. A vidéki szakembernek egy kicsit „mindenesnek" kell lennie nemcsak oktató munkájában, hanem a közművelődés terén is. A vidéki kutatók kisebb számából, differenciálatlanabb oktatási területeiből következik, hogy a helyi vezetés gyakrabban igényli közreműködésüket különféle aktuális (évfordulós stb.) feladatok ellátásában. Senki nem vitatja, hogy a felsorolt hátrányok mellett bizonyos előnyöket is nyújt a vidék a társadalom-

József Attila Tudományegyetem I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Szeged

tudományok kutatójának: a vidéki város kevésbé zaklatott életritmusát, a helyi publikációs lehetőséget (ha van egyáltalán ilyen) stb. Ezek az előnyök azonban eltörpülnek a hátrányok mellett. Vidéken élni és ott társadalomtudományi kutatásokat folytatni, ma és még nagyon sokáig, bizonyos fokú *hátrányos* helyzetet jelent a fővárosi kutatókkal szemben.

A vidéki társadalomtudományi kutatásokra szükség van, hiszen vidéken tanul a felsőoktatási intézmények hallgatóinak mintegy 55 százaléka. A vidéki levéltárak, könyvtárak, múzeumok sok értéket őriznek. Ha egy pillanatra el is feledkeznénk a tudomány belső szempontjairól, önmagában az oktatás és a közművelődés fontossá teszi a vidéken folyó társadalomtudományi kutatásokat. Nagyon lényegesek azonban a tudomány belső szempontjai is, az a körülmény, hogy a tudományban — ahol a viták, nézőpontok ütköztetése, az új szakadatlan keresése alapvető követelmény — a monopolhelyzet kifejezetten káros, hiszen nem ösztönöz eléggé új eredmények elérésére, és a tudományos tételek dogmává merevedését segíti elő. Természetesen egy percig sem vitás, hogy a vidék még együttesen sem lehet *minden* téren méltó partnere vagy ellenpontja a fővárosban folyó kutatásoknak. Egy kis ország aligha engedheti meg magának, hogy minden tudományterületen két vagy még több tudományos centrumot tartson fenn és támogasson. Számos területen elég egyetlen központ léte, az azonban már nem ennyire evidens, hogy minden ilyen központnak szükségszerűen Budapesten kell-e lennie. Vajon mi indokolja, hogy — szinte csak találomra említve néhány példát — Budapesten legyen a (kizárólagos) centruma a magyar őstörténeti, a magyar középkortörténeti, a magyarországi bizantinológiai, Latin-Amerika történeti, narrativisztikai stb. kutatásoknak? A tudományirányító szerveknek gondos feltérképezés után kellene dönteniük abban a kérdésben, hogy mely társadalomtudományi kutatási irányokat hol, milyen mértékben célszerű fokozottan támogatni. Az így kiemelt tudományterületeknek személyi vonatkozásban is segítséget kell adni, lehetőséget teremteni arra, hogy túlterhelt egyetemi, főiskolai oktatók, vagy a közgyűjtemények dolgozói rendszeresen vehessenek igénybe kutatószabadságot, s ez alatt egyéb elfoglaltságoktól mentesen végezhessék alkotó, illetve tudományszervező munkájukat. Enyhíteni kellene azon a merevségen, hogy bizonyos emberek örökre kutatásra vannak ítélve, míg mások, hasonlóan tehetségesek, csak töredék idejükben végezhetnek tudományos munkát. Fontos elvnek tekintem, hogy a tudományirányító szervek preferálását azok a tanszékek vagy munkacsoportok (teamek) nyerjék el, amelyek már korábban bizonyították alkalmasságukat a kiemelt támogatásra.

Magam szkeptikus vagyok — legalábbis rövid távon — a tekintetben, hogy a vidéki társadalomtudományi kutatások problémái bármiféle új szervezeti struktúra bevezetésével megoldhatók. Bakos István is hangsúlyozza: „a szervezet önmagában nagyon keveset jelent". Nem hiszem tehát, hogy az integrált tanárképzés napirenden levő megvalósítása — vagy bármi más szervezeti átrendezés — gyors változásokat eredményezne a vidéki társadalomtudományi kutatások helyzete terén. Meggyőződésem ugyanis, hogy vidéken, ahol nem várható új társadalomtudományi kutatóintézetek létesítése (az évek óta szőnyegen — bár inkább csak a szőnyeg szélén — levő dél-alföldi kutatóintézet terve is igen-igen távol áll a megvalósulástól), a társadalomtudományi kutatások fellendítése csakis egyféle módon képzelhető el: a vidéki viszonylatban komoly szellemi kapacitást jelentő tudományegyetemek társadalomtudományi karainak fejlesztése útján. Örvendetes, hogy a pécsi és a szegedi jogi karokhoz az 1981/82. évi tanévtől csatlakozik a miskolci kar. Hasonlóan szükséges lenne a debreceni és szegedi bölcsészkarok mellett a régóta tervekben szereplő, hagyományokra is visszatekintő pécsi bölcsészkar felállítása. A vidéki közgazdászképzés és a *social sciences*hez tartozó társadalomtudományi kutatás jelenleg egyetlen vidéki (pécsi) központja mellett elképzelhető lenne még egy centrum kialakítása, talán éppen Szegeden, ahol a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemnek kihelyezett tagozata működik, s ahol az ilyen irányú képzést és kutatást a jogi kar léte is támogathatja. Minden, a vidéki felsőoktatás további fejlesztését szolgáló elképzelésnek

gondosan kell ugyanis azt mérlegelnie: vajon azokkal a kétségtelenül impozáns eredményekkel, hogy tudniillik minden megye rendelkezik (valamilyen) felsőoktatási intézménnyel, s hogy 54 vidéki felsőoktatási intézményünk az ország 35 településén működik, arányban van-e a tudományos haszon? Nem túlzottan szétaprózott-e térben felsőoktatásunk intézményrendszere, amely pusztán e szétaprózottságával emel leküzdhetetlen gátat ama, akár a központból, akár az intézményekből jövő természetes kezdeményezések elé, hogy mindezekben a felsőoktatási intézményekben legalább regionálisan rangos, országosan számon tartott társadalomtudományi kutatás folyjék, hiszen minden felsőoktatási intézményünkben oktatnak társadalmi ismereteket? Úgy hiszem, a szétaprózottság, a gyenge könyvtári ellátottság, sokszor az ambíciók hiánya eleve a folyamatos tudományos kutatómunka ellenében hat. Minden további fejlesztési koncepciónak tehát azt kell számba vennie, hol vannak meg azok a feltételek, amelyek alapot biztosítanak a további még eredményesebb előrehaladáshoz. Ezek a feltételek a vidéki társadalomtudományi kutatás számára jelenleg csak az egyetemeken vannak meg.

A következő évek feladata kell hogy legyen a vidéki társadalomtudományi karok további fejlesztése (néhány esetben új karok létesítése). Ismerve gazdasági nehézségeinket, nem lehet nagyarányú fejlesztésre gondolni. Sokszor a tudomány nem is igényel ilyeneket. A teljesség igénye nélkül néhány gyötrő gondot idéznék elő — a fentebb már előadottak mellett — az egyetemeken folyó társadalomtudományi kutatások problémáiból. Tervszerűbbé kell tenni a kádermunkát. Nem ritkán egy-egy kiemelkedő képességű szakember megnyerése (és lehetőség szerint letelepítése) a vidéki egyetemen pezsgést indíthat el. Azt sem árt megemlíteni, hogy a vidéki egyetemeknek jobban kell vigyázniuk saját neveltjeikre, legalábbis egyenlő megbecsülésben kell részesíteniük azokat, akik hétfő reggeltől vasárnap estig az egyetem szolgálatára és rendelkezésére állnak, azokkal, akik legfeljebb csak egy-két napon át vesznek részt az egyetem munkájában. Komoly problémák forrása lehet, ha a felsőoktatási intézmények költségvetésében tovább merevedik a szigorúan kötött rovatgazdálkodás, ha például egy vidéki társadalomtudományi kar elsősorban beszerzésre és nem kiküldetésekre vagy egyéb személyi kiadásokra kap pénzt. Joggal nevezhető katasztrofálisnak a vidéki társadalomtudományi karok kutatási segéderővel való ellátottsága, illetve ellátatlansága. Szellemi energiáink pocsékolása az, hogy magasan kvalifikált szakemberek végeznek merőben kisipari módon manuális munkát (adatgyűjtés, adattárak összeállítása stb.), amit technikai személyzet is elvégezhetne, felszabadítva ezzel a kutató értékes energiáit sokkal fontosabb és más által el nem végezhető feladatok számára.

Hosszú ideje megoldatlan kérdés az egyetemek kiadói tevékenysége. Önálló kiadói jog híján tudományos kiadványaink nem hozhatók könyvárusi forgalomba. A 4—500 példányban megjelenő szegedi bölcsészkari Acták — az egyetem Központi Könyvtárának juttatandó, meghatározott számú kötelespéldányon túl — tanszéki postázásban ingyen jutnak társintézmények vagy protokoll-listán szereplő magánosok tulajdonába (még az is esetleges, hogy a társintézmény honorálja-e csere formájában saját kiadványa megküldésével ezt), ugyanakkor az Actában feldolgozott téma iránt érdeklődők számára az egyetemi kiadvány nem hozzáférhető, még pénzért sem vásárolható meg. Nagyon fontos, hogy ne csökkenjen az egyetemek tudományos kiadványainak előállítására fordítható összeg. A vidéki kiadók létesítése oldana meg olyan problémát is, hogy ahol a vidéki kutatóhely számít a tudományterület egyetlen vagy legfontosabb magyarországi centrumának, az e tudományterületeket átfogó folyóiratok vidéken szerkesztessenek és ott jelenjenek meg.

Lényeges kérdés az egyetemek számára saját oktatói-tudományos utánpótlásuk biztosítása. A társadalomtudományi karok nehéz éveket éltek át a közelmúltban, amikor egy csapásra kérdésessé vált — a korábbi esztendők gyakorlatával ellentétben — a kiválóan dolgozó, két év alatt tehetségüket, rátermettségüket bizonyító ösztöndíjas gyakornokok egyetemen való benntartása. Felülvizsgálatra szorul az a koncepció, hogy vajon minden tudományterületen (az orvostudománytól a középlatin filológiáig)

egyetlen hasznos módja-e a szakmai utánpótlás biztosításának a már több évvel ezelőtt végzett, a gyakorlatban dolgozó szakemberek visszahívása. Úgy tűnik, elsősorban a filosz jellegű társadalomtudományok esetében nem ez látszik követendő gyakorlatnak, hanem az, hogy a jövendő filológus, történész stb. pályakezdő éveit ne valamelyik kisváros kollégiumában, esetleg egy nagyközség általános iskolájában töltse, hanem inspiráló szakmai közegben (s további fejlődése szempontjából bőségesen megtérül, ha legalább néhány hónapot vagy egy évet ebből külföldön tölt el).

Készséggel elismerem: a tükör, amelyet e cikkben a vidéki társadalomtudományi kutatások elé tartottam, torz. Eleve azzá vált azáltal, hogy nem a vidéki társadalomtudományi kutatások — kétségtelenül meglevő — szép eredményeinek felsorolására és méltatására vállalkoztam. Meggyőződésem ugyanis: az ügyet szolgáljuk akkor, ha kritikusan és önkritikusan számot vetünk nehézségeinkkel, őszintén és kendőzetlenül beszélünk gondjainkról. Annál könnyebb szívvel tehetjük ezt, mert a nehézségek áthidalásához, a gondok enyhítéséhez társadalmi összefogás, valamennyi érdekelt fél tevékeny, konstruktív szellemű közreműködése szükséges.

LENGYELORSZÁG

LAGZI ISTVÁN

Magyarok és lengyelek „egymásnak vetett háttal"

A MAGYAR—LENGYEL KAPCSOLATOK, A BARÁTKOZÁS ÉS A BARÁTSÁG EZER ÉVE

A magam részéről mindig örvendek, ha a magyar—lengyel történelmi kapcsolatok ezeresztendős múltjának fehér foltjai ritkulnak, ha *tartalmas* és *szép* könyvek, írások látnak napvilágot. Az elmúlt években nem volt ok a panaszra. Számos színvonalas — a magyar—lengyel kapcsolatok áttekintése és megértése szempontjából fontos — munka került a könyvesboltokba. *Kovács Endre* Kossuth-díjas történésztől egymás után jelentek meg a magyar—lengyel viszony különböző korszakait vizsgáló könyvek. (Külön is meg kell említeni *A magyarok és lengyelek a történelem sodrában* című munkáját, mely első ízben tekinti át a magyar—lengyel kapcsolatok ezeresztendős múltját.) A magyar—lengyel kapcsolatok alakulásáról korábban a felejthetetlen emlékű *Divéki Adorján, Veress Endre* munkái, *Bajcsy-Zsilinszky Endre, Tomcsányi János, Kertész János* és mások publicisztikája segítették a megismerésre szomjazókat. *Csapláros István* adatokban gazdag írásai, *Hopp Lajos* idevágó tevékenysége a magyar—lengyel kapcsolatok egy-egy fejezetének megértéséhez nyújt segítséget. A művelődéstörténeti, művészettörténeti területeken *Petneki Áron* ért el eredményeket. Irodalmi vonatkozásokban a legutóbbi évek termései közül *Kovács István, Kiss Gy. Csaba* és *Molnár István* irodalomtörténészek munkásságára tudunk támaszkodni. Nem lehet és nem is kell tehát arra hivatkozni, hogy alapvetően „új" kutatásokra van szükség.

A közelmúltban a *Corvina Könyvkiadó*nál két csodálatosan szép könyv is gazdagította ismeretünket. A magyar—lengyel kapcsolatok ezer éve című, a budai királyi palotában bemutatott (illetve a krakkói Wawelben is megrendezett) reprezentatív kiállítás anyagából válogatva *magyar* és *lengyel* nyelven díszes kivitelű könyvek jelentek meg. A magyar nyelvű változatot *Kovács Endre* és *Dávid Katalin*, a lengyel nyelvűt *Wacław Felczak* és *Andrzej Fischinger* munkájaként dicsérhetjük. A közölt képanyag szinte azonos, a bevezető tanulmány történelmi részét Kovács Endre, illetve Wacław Felczak írta. A *Magyarország Lengyelország. A barátság ezer éve — Polska Węgry. Tysiąc lat przyjaźni* című két könyv, és a korábban említettek *is* érzékeltetik, hogy a *magyar*—lengyel kapcsolatokkal foglalkozók és az érdeklődők számára egyre bővül a szakirodalom tárháza. Igaz, vannak még fehér foltok, vannak újrafeldolgozásra váró, újragondolásra érdemes kérdések is.

Igen nagy jelentősége van annak, hogy a magyar—lengyel kapcsolatok története iránt az utóbbi időben megnőtt az érdeklődés. A szakirodalom nem kellő ismeretének *(is)* köszönhetően a népszerűsítő cikkek, a magyar—lengyel kapcsolatokat csak *„érintő"* írások között olykor nem kellően átgondolt, zavart okozó, közgondolkodásunkat károsan befolyásoló munkák is napvilágot láttak. Pedig a *barátság ezer évét* át-

tekintő két könyv elolvasása is segítséget adott *volna* annak felismeréséhez, hogy a vizsgálódások és megállapítások esetében a mindenkori hatalmi érdekek, a fejlődés fő vonalának figyelembevételével *a történelmileg múlandó helyett a maradandóból, a lényegtelen helyett a lényegesből kell kiindulni.*

*

A magyar—lengyel jószomszédi viszony vizsgálatánál, az országaink közötti *megértés, segítőkészség* és *rokonszenv* megléte az, ami a kutató és az érdeklődő figyelmét egyaránt megragadja. Mindezek a nemes, politikai tartalommal telítődött jelzők évszázados múltra tekintenek vissza. A magyarok és a lengyelek — a Kárpátok jóvoltából — elég messze voltak (és hosszútávú politikai érdekeik is távol estek) ahhoz, hogy tartós érdekellentét jöjjön létre, hogy érdemi háborúkat, országaik létét befolyásoló háborút (háborúkat) vívjanak egymással, de elég közel voltak ahhoz, hogy — Száraz György szavaival élve — *„egymásnak vetett háttal"* segítsék egymás függetlenségi harcát, a nemzeti létért folytatott küzdelmét, vagy *„egymásnak vetett háttal"* lépjenek fel a *német* (porosz), *osztrák, orosz, török* támadások ellen.

Kapcsolataink első századaiban a kor igényeinek és szükségleteinek megfelelően a dinasztikus kapcsolatokon volt a hangsúly. Már III. Béla és Igazságos Kázmér lengyel király közötti megegyezésben (1193) kiemelt hangsúlyt kapott a *barátság* mellett a *megsegítés* gondolata is: „... érinthetetlen barátság legyen a két ország között, hogy mindkét ország közös ellenségei ellen közösen harcoljanak, hogy kedvező eseményekből közös hasznot merítsenek, és a kedvezőtlenek között kölcsönösen segítsék egymást." Kapcsolataink aranyfonala az évszázadok alatt ezekből a gondolatokból szövődött, kapcsolatainkban az előbb említettek alkották a *maradandót*, az *előremutatót*, a történelmileg *lényegest.*

Történelmileg *lényegtelennek tartom* azt, hogy a hercegek, elűzött főemberek, kegyvesztettek egyike-másika elidőzött Budán (vagy éppen Krakkóban), intrikáltak, hódítottak, esetleg családi viszályokat okoztak. Nem tagadható, hogy magyar—lengyel viszonylatban voltak *időleges ellentétek* — többek között — Halics és Szilézia birtoklásáért, voltak esetek, amikor magyar hadak lengyel földön, lengyelek Magyarországon háborúztak. A dinasztikus kapcsolataink évszázadai alatt a magyar—lengyel viszony *lényegét* (!) azonban nem ezekben a történelmileg múlandó történésekben kell keresni. Kapcsolatainkban elsősorban *az egymásrautaltság, a közös ellenség miatti és elleni harcban kialakult együttműködés, majd a szabadságharcok idején kikovácsolódott rokonszenv s új értelmet nyert törekvések kaptak hangsúlyt.*

Wacław Felczak neves lengyel történész, a Lengyel—Magyar Történész Vegyesbizottság alelnöke nagyon szépen, közérthetően elemezte a magyar és a lengyel társadalom fejlődésének közös vonásait, azokat a történelmi grádicsokat, melyeket *közösen,* többnyire *azonos körülmények* között kellett és lehetett kölcsönösen megjárnunk. A gazdasági, társadalmi fejlődésben megmutatkozó analógiák adnak — többek között — magyarázatot arra is, hogy a történelem gyakran adott fel — tartalmában — azonos kérdést, s éppen ezért a fejlődésbeli hasonlóságok miatt ezekre hasonló választ lehetett, kellett adni. Tehát nem az ellentétek, hanem *az azonosságok, a hasonlóságok, a mindkét részen gyakran előforduló bukások, vereségek és a nemzeti fennmaradás érdekében tett erőfeszítések voltak azok a kérdések, melyek kialakították, de számos vonatkozásban meg is szabták a magyar—lengyel kapcsolatok fejlődésének irányát és területeit.*

A középkori kapcsolataink tekintetében mindenekelőtt figyelembe kell venni az európai erőviszonyok alakulását, azokat a történelmi helyzeteket, melyek megszabták a két ország lehetőségeit: a lengyelek a *poroszok* (németek), a *Német Lovagrend,* a *tatárok, svédek, törökök* támadásaival, terjeszkedésével (majd később a cári *Oroszországgal*), tehát keleti, északi és nyugati ellenfelekkel vívtak hosszabb-rövidebb időt igénylő harcot, küzdelmet; a magyaroknak *német, tatár, török,* majd *osztrák* veszély okozott problémákat. Az idők folyamán (a XVIII. századtól) Lengyelországot, a lengyel államiságot a *porosz, orosz, osztrák* részről érte megsemmisítő támadás. Az

európai reakció előbb említett három nagyhatalma részéről Magyarországot elsősorban az *osztrákok* (és ideiglenes szövetségese: a cári *Oroszország*) veszélyeztették. A lengyeleknek tehát az *északi, nyugati* és *keleti* határaik mentén voltak nehézségeik; a magyaroknak a történelem során többnyire *nyugatról* és *délről* jövő támadások, hatalmi törekvések ellenében volt szükség arra, hogy *északon*, a magyar hatalmi aspirációkat *sohasem* veszélyeztető országnak vesse a *„hátát"* és *„vállát"*, olyan országnak, mely *sohasem* veszélyeztette az önálló állami létét, a nemzeti fejlődés folyamatosságát. Ez az ország *Lengyelország* volt.

Az érdemi együttműködés terén — többek között — gondoljunk csak IV. Béla és Szégyenlős Boleszláv, V. István és Fekete Leszek krakkói fejedelem, Károly Róbert és Nagy Kázmér (Lokietek Ulászló) kapcsolatára, a Jagellók korára, a krakkói egyetem kisugárzó hatására, a reneszánsz jegyében kialakult művelődési kapcsolatokra, Báthory lengyel királyságára, a kuruc kori lengyel kapcsolatokra. Ez utóbbi már egy minőségileg is *új korszak* kezdetét jelentette.

A történelmi vizsgálódások során szembetűnő, hogy a XVI—XVII. században Magyarország három részre tagolódva vívódott a lét és a nemlét között; a XVIII—XIX. században Lengyelországot a szomszédos nagyhatalmak ugyancsak három részre osztották fel. A három részre osztott Lengyelország területén fel-fellobbantak az ellenállás, a szabadságharcok tüzei. Egy-egy vesztes felkelés után szinte hagyományosan Magyarország fogadta be a menekülő lengyelek egy részét. A szerencsétlen kimenetelű bari konfederáció (1768—1772), majd a Kościuszko-felkelés (1794) után az üldözöttek közül számosan magyar földön kerestek s kaptak menedéket.

Nem felszíni jelenségről volt szó az 1830/31. évi lengyel felkelés idején sem. A lengyel nép szabadságharca mellett emelte fel szavát a magyar politikai és irodalmi élet legkiválóbb képviselői közül *Perczel, Wesselényi, Pálóczy, Kölcsey, Kossuth, Deák, Kazinczy, Bajza, Vörösmarty.* Madarász József az 1830. évi, úgynevezett *Novemberi felkelés* magyarországi hatásáról megható sorokban emlékezett meg: „A szabadságra törekvés e harcában új világ tárult fel előttem és az ifjúsággal én is lelkemből kívántam a lengyel nemzet győzelmét." Ahogy *Kovács Endre* is írta, a kassai ifjúság 1831. július 19-én rokonszenvtüntetést szervezett a lengyel felkelők támogatására. Az utcára kivonult ifjúság „Éljen a magyar nemzet! Éljen az alkotmány! Éljen Skrzynecki! [a lengyel felkelés egyik vezetője — L. I.] Éljenek a lengyelek! Pusztuljon a német! Pusztuljon a muszka!" A lengyel nemzeti felkelést véresen leverő cári seregek tettei Magyarországon is rémületet és ellenszenvet keltettek. Ezek az érzések tükröződnek *Bajza József* és *Vörösmarty Mihály* lengyel tárgyú verseiben is.

1831 elején Magyarország vármegyéiben gyűjtést szerveztek a felkelők megsegítésére. Önkéntes akcióról volt szó, a vármegyék többsége mégis lengyelbarát álláspontra helyezkedett. A bécsi udvarral szembeni politikai ellenzékiség megerősödésében a lengyel felkelésnek döntő szerepe volt, a lengyel példa lelkesítőleg hatott s tanulságul szolgált a reformkori politikai nemzedék számára. A politikai pályáján kezdő lépéseket megtevő *Kossuth Lajos* Zemplén vármegye közgyűlésén szenvedélyes hangú beszédben foglalt állást a lengyelek mellett: „A lengyelek ügye Európa ügye, s bátran merem mondani, hogy aki a lengyelt nem tiszteli, aki áldást nem mond igazságos fegyvereire, ön királyát, ön hazáját sem szereti." Kossuth a lengyel szabadságharcot már akkor is kapcsolatba hozta magyar nemesség előtt álló politikai feladatokkal: „... mert midőn a dicső lengyelek mellett szóllunk... hazánk függetlensége mellett beszélünk... ezt parancsolja az emberiség s háládatosság." A korábban már idézett Madarász Józsefet is hasonló gondolatok foglalkoztatták. Emlékiratában az 1830/31-es lengyel szabadságharcra utalva megfogalmazta: „Mintha mindenki érezte volna, hogy Lengyelország visszaállítása és a lengyel nemzet szabadságának kivívása egyúttal saját hazánknak és nemzetünknek, alkotmányunknak, szabadságunknak is biztosítéka..." A magyarországi lengyelbarát rokonszenv a reformkori politikai küzdelmekben mélyült el igazán, ettől kezdve *irodalmunkban*, de a *köztudatban* is *„jelen vannak"* a lengyelek.

A magyar—lengyel kapcsolatokban a Népek Tavaszán is a *nemzeti függetlenség*,

az *európai reakció elleni* közös összefogás eszméje került előtérbe, tehát *nem* mellékes kérdések, hanem a *történelmileg lényeges*, a leginkább *égető problémák* megoldása érdekében keresték az együttműködés lehetőségeit. Az 1848/49-es magyar szabadságharcot tevőlegesen támogató lengyelek a *Ti szabadságotokért és a mi szabadságunkért — Za Waszą i Naszą Wolność* jelszavával álltak a haladás oldalára. Adam Mickiewicz, az egyik legnagyobb lengyel költő — nem véletlenül — a magyar szabadságharcban látta Lengyelország (sőt az akkori Európa) szabadságának zálogát. „Kezeitekben nyugszik a világ jövője. Ha le tudjátok szakítani a győzelem gyümölcsit... akkor diadalotok egyben a szabadság diadala lesz Európában... Előre! A népek hálája kísér benneteket és reményeik mutatják az utat..."

A szabadságharc ideje alatt újra felélénkült kapcsolatok 1849 után sem gyengültek. *„Ügyünk ugyanis egy, ellenségeink is közösek"* — vallotta a lengyel demokraták nevében Adam Mickiewicz fia. Az osztrák önkényuralom idején Lengyelországban (az emigráns körökben is) ismert és népszerű lett egy sokatmondó politikai jelszó: *„Węgry przez Włochy, Polska przez Węgry* — írta Wacław Felczak (*„Magyarország Olaszország, Lengyelország Magyarország által"* lehet független). Az 1849 utáni évtizedben újra felmerült az igény *„egymás hátának megtámasztására"*, a közös ellenség elleni összefogásra. Kossuth az emigrációban is figyelemmel kísérte a lengyel politikai harc kimenetelét, az 1863. évi lengyel felkelés alakulását. A galíciai magyar katonákhoz írott levelében megfogalmazta a magyar—lengyel összefogás lényegét: „... minket magyarokat a lengyelekhez nemcsak a testvéries részvét erkölcsi kötelessége, hanem a nemzeti közérdek kapcsa is csatol. Ők nekünk nem csak szomszédaink, hanem barátaink, testvéreink is, kiknek sorsával érdekeink s jövendőnk szoros viszonyban állanak. Ha ők szabadokká lesznek, szabadságuk támaszponttá szolgáland a mi szabadságunknak." Klapka és Ordęga a Lengyel Nemzeti Kormány képviselője 1864. március 8-án egyezményt írt alá, mely célul tűzte ki mindkét ország függetlenségének kivívását. A magyar és lengyel fél kölcsönösen kötelezte magát, hogy támogatást nyújt a *„... népszabadság és igazság ügyének..."* A hét cikkelyből álló egyezményben a két fél biztosította egymást, hogy „... közös harcot folytatnak ellenségeik ellen, mint testvérek és szövetségesek kölcsönösen segítik egymást", olvashatjuk Kovács Endrének a Kossuth-emigrációval foglalkozó munkájában.

A *Galíciában* szolgáló magyar katonaság és a magyar tisztek tevékenységét sok felszínes, *a valóságnak nem mindenben megfelelő* írás érintette. Gyakran ezek a megtörtént, de nem jellemző, korszakot nem minősítő epizódok maradtak meg, élték túl az évtizedeket. Nem kétséges, voltak esetek, amikor magyar huszártisztek a galíciai lengyel nemesi udvarházakban a magyar—lengyel hagyományokat felidézve *„cukros"* és *„idealizált"* dalokat, műdalokat énekeltek, amikor a tisztek lengyelbarát rokonszenve *„vacsorákon"*, *„italozásban"* és *„széptevésben"*, *„gáláns úri magatartásban"* jelentkezett s merült ki. Bizonyos, hogy sokszor elhangzott a híres és népszerű Polak, Węgier dwa bratanski, I do szabli i do szklanki... — Lengyel, magyar két jó barát, Együtt harcol s issza borát... kezdetű dal. Ha valóban csak ennyit tudnánk a galíciai barátkozásokról, akkor az kevés és felszínes lenne. De *többről* és *másról* volt szó. A galíciai magyar ezredek személyi állományából az 1863. évi lengyel felkelés idején sokan átálltak *„a jó ügy szolgálatába"*, és együtt harcoltak cári csapatok ellen. Rokonszenves magatartásukkal (1846, 1848, 1863) nem egy esetben kivívták a lengyel lakosság rokonszenvét. A galíciai helyőrségekben szolgálók, megismerve az osztrák megszállás alatt levő lengyel országrész helyzetét, könnyebben megértették a magyar viszonyokat is. Hazatérve potenciális népszerűsítői lettek a lengyelbarát rokonszenvnek.

A Magyar Tanácsköztársaság védelmében fegyvert fogott I. és a II. lengyel zászlóalj katonái végső soron az új rendért, a Tanács-Magyarország létét veszélyeztető cseh és román burzsoázia intervenciós csapatai ellen harcolva elevenítették fel a korábbi hagyományokat. Jelszavuk: ismét a *Ti szabadságotokért és a mi szabadságunkért* volt. A *társadalmi haladásért vívott küzdelem* 1919-ben Lengyelországban hatalmas visszhangot váltott ki: a lengyel munkásosztály szolidaritásáról biztosította

az újért, a *társadalmi változásokért* harcoló erőket. A korábbi évszázadok szabadságharcos hagyományai ezekben a hónapokban *proletár internacionalista* elemekkel bővültek. Kapcsolataink legszebb lapjai íródtak 1919 tavaszán és nyarán.

A két világháború közötti időszakra a magyar—lengyel kapcsolatokban — néhány előremutató tényező mellett — az *ellentmondásosság* volt jellemző. A Közép-Kelet-Európa államait veszélyeztető német külpolitika ellensúlyozására ezekben az években is felmerült a magyar—lengyel együttműködés szükségessége. A párizsi békeszerződésekben megszabott új — és torz — erőviszonyok azonban számos tekintetben nem kedveztek a magyar—lengyel együttműködésnek sem. Mindezek ellenére Magyarország és Lengyelország viszonyát a *megértés* és *szívélyesség* jellemezte. Erre az időszakra nagyon is jellemző *Władysław Gomulkának* 1964. október 17-én, a varsói lengyel—magyar barátsági nagygyűlésen tett megállapítása: „...a magyarok és a lengyelek kölcsönös baráti érzelmei a történelmi múltban, a szabadságért és a haladásért vívott közös harcban gyökereznek. (...) Hosszú történelmi korszakokon át a lengyel—magyar barátság a hivatalos kormánypolitikától függetlenül, sőt gyakran e politika ellenére fejlődött."

A Teleki-kormány és a II. világháború alatti magyar kormányok kormányzási időszakára is vonatkoznak az előbb megállapítottak. A II. világháború kezdetén magyar földre menekült lengyelek megítélése, a magyar—lengyel kapcsolatok eme fejezetének értékelése terén felmerült nézeteltérések (is) arra utaltak, hogy szakirodalom eredményei nem váltak ismertté. A magyar—lengyel kapcsolatok II. világháború alatti fejezetének főbb kérdéseiről *alapvetően más* vélemény alakult ki a *történészek* és a *publicisztika művelői* között. Felettébb jellemző, hogy *A barátság ezer éve* című könyvben, de más *szakmunkában* sem olvashatunk arról, hogy a több tízezer főt kitevő lengyel menekültek befogadásában, a velük szemben kialakított bánásmódban, tisztességes megélhetésük, kulturális lehetőségeik megteremtésében végső soron a kormány *felelőtlensége, cinizmusa* és *nacionalizmusa* játszotta volna a főszerepet. A kialakult vitában a menekültek létszáma is jelentős szerepet kapott. E kérdésben is szélsőséges nézetek, *„elképzelések"* kerültek napvilágra. Az alapvető *források* ezúttal is számításon kívül maradtak. A teljesség igénye nélkül szeretném megemlíteni a következőket: a Magyarországra került lengyel menekültek létszámát illetően *másképpen „számolt"* a külügyi propaganda (140—150 ezer), az emlékíró (250 ezer), a publicista (70 ezer), a korabeli rádióadás (100 ezer), az újságíró (100—120 ezer, illetve 200 ezer). A levéltári forrásokra hagyatkozó történész óvatosabb. Írott forrásra hivatkozva 40 ezer, illetve 45—50 ezer menekültről tesz említést. Mindezek ellenére nem kell attól tartani, hogy az *írásba foglalt*, a valóságnak megfelelő létszám örökre ismeretlen, kideríthetetlen marad.

A létszám azért okozott problémát, mert a menekültek történetének alapvető vizsgálata hosszú éveket vett igénybe, a megbízható adatok a levéltári fondokban hevertek. A menekültek történetét olykor csak *„hírlapi mélységben"* érintő írások, a csak népszerűsíteni vagy érvelni akaró szerzők többnyire egymás hibás adatait, illetve az 1946-ban közzétett, túlzottan magasan megállapított létszámot *„ősforrásként"* vették alapul. Nem tagadható, a 250 ezres létszám *soknak*, a 40 ezer pedig *kevésnek* minősíthető. Aztán — mivel a megoldás nem volt kéznél — többen is arra a következtetésre jutottak, hogy a létszámot (mert a menekültek „jöttek" és „mentek"), a tényleges valóságot *„úgysem"* lehet megállapítani, ezért egy *„középarányos"* számot kell alapul venni. A források ismeretében azonban nem fogadható el, nem indokolt az úgynevezett középarányosságra való törekvés.

A különböző források a lengyel polgári menekültek legmagasabb létszámát szinte egyöntetűen 15 ezer főben állapították meg. A probléma a katonai menekültek létszámánál tapasztalható. A Teleki-kormány a nyugati és a semleges országokban akkreditált katonai attaséin keresztül *közzétette* a katonai menekültek létszámát. A terjedelmes tájékoztató szerint a magyarországi lengyel katonai személyek *legmagasabb létszáma* 5 ezer tiszt, 32 ezer katona, 500 katonai hozzátartozó, valamint 400 katonai alkalmazásban levő polgári tisztviselő volt. A Teleki-kormány az előbb emlí-

tett létszámot ismertette, népszerűsítette — többek között — Franciaországban és Angliában is. *Vajon elképzelhető-e, hogy mintegy 100 ezer menekültet letagadtak, eltitkoltak volna, s mindezt a nyugati és a semleges országokban tették volna?*

A lengyel katonai menekültek ügyeit a Honvédelmi Minisztérium 21. osztálya intézte. Az osztály vezetője *Baló Zoltán* ezredes volt, aki 1943-ban távozott az osztály éléről. Baló ezredes sok vonatkozásban együttműködött a háború alatti lengyel szervekkel (ő volt az, akit szolgálatai elismeréseképpen az emigráns lengyel kormány *lengyel tábornoki ranggal* szeretett volna jutalmazni). Így nem meglepő, hogy a ,21. osztály vezetője belső használatra szánt, valóságnak megfelelő létszámkimutatást is vezetett. Ezt a rendkívül fontos dokumentumot leváltásakor bizonyosan nem *„véletlenül"* magával vitte. A részletes létszámkimutatás *halála után*, hagyatékával együtt 1963-ban került vissza a levéltárba. Baló Zoltán létszámkimutatása szerint a katonai menekültek *írásba foglalt (anyagilag ellátott)* legmagasabb létszáma némi kerekítéssel *45 ezer* volt. A polgári menekültekkel együtt a lengyelek — írásba foglalt — létszáma *60 ezer* főt számlált.

De nézzük meg röviden, mit mondanak a lengyelek, akiket nem lehet azzal „gyanúsítani", hogy a *„plusz-mínusz százezer"* tévedésébe, túlzásába estek. *Wacław Felczak* történész, a Lengyel—Magyar Történész Vegyesbizottság 1979. november 4—9-i toruńi ülésén is elmondta, hogy a lengyel menekültek írásban rögzített 60 ezres létszáma megfelel a realitásoknak. Magyar részről több szerző leírta (korábban magam is ezen a véleményen voltam), hogy a Magyarországra átjött lengyelek közül 100—110 ezer személy *elhagyta* az országot és angol, francia területekre szökött. Hová mentek, mehettek a Magyarországot elhagyó lengyel katonák és önkéntesek? Mindenekelőtt Franciaországba, majd a Közel-Keletre. De nézzük sorjában ezeket a kérdéseket. A nyugaton létrehozott *Lengyel Fegyveres Erők* legmagasabb létszáma 1940 júniusában „csak" 7877 tisztet, 78 422 katonát és altisztet számlált. A személyi állományból mintegy ezer fő lengyel hadihajókon érkezett, közel 40 ezer személy a balti államokból, Magyarországról és Romániából került a lengyel hadsereg állományába, 900 főt Angliában, megközelítőleg 45 ezer személyt pedig a franciaországi lengyelek közül toboroztak. [1939. szeptember és 1941 közepe közötti időszakban mintegy *32 ezer személyt* angol, francia területekre (Franciaországba és a Közel-Keletre) evakuáltak, *12—13 ezer menekült pedig visszatért* a megszállt Lengyelországba. 1944 nyarán a BM és a HM által összeállított létszámkimutatás szerint Magyarország területén megközelítőleg *15 ezer* katonai és polgári menekült tartózkodott. Így nemcsak a források, hanem a II. világháború alatt a lengyel polgári és katonai menekültek részére létesített táborok száma, azok befogadóképessége eleve kizárta a 140 ezres, de még a 70 ezres menekültlétszám realitását is.]

A téves, ám tetszetős adatok — mert azok egyszer nyomtatásban is megjelentek — a legutóbbi időkig forgalomban voltak. Úgy tűnik, hogy senkit sem zavart az a csekélység, hogy mintegy 80 ezer személlyel nem „tudtak" elszámolni. A *„hová tűntek a katonák?"* kérdését eleve fel sem tették. A 100—140 ezer fős létszámot „becsületből" elfogadók nem vették azt a fáradságot, hogy megnézzék: mit írnak a lengyel források (katonai enciklopédia, a Polskie Siły Zbrojne történetét feldolgozó — Londonban megjelentetett — kötetek), *hány* menekülttábor volt, s azok mennyi embert tudtak befogadni, időről időre hogyan alakult a menekültek számbeli megoszlása.

A magyar—lengyel kapcsolatok különböző kérdéseinek megítélésében olykorolykor *elfogultság, egyoldalúság, hozzá nem értés* is szerepet kapott. Sokan a magyar—lengyel kapcsolatok, vagy egyes személyek legendáit, a magyar—lengyel kapcsolatok *„szeplőtlenségét"* védelmezik, pedig korban gondolkodva, a *tényeket* kellene vigyáznunk. Hallottam olyan véleményeket is, miszerint a magyar—lengyel kapcsolatok történéseit, a magyar—lengyel barátságot nem kell annyiszor emlegetni, nem kell a környező országokhoz, népekhez *fűződő*, *történelmileg* kialakult kapcsolatainkból *„kiemelni"* és *„kihangsúlyozni"*, mert kapcsolatainkban a romantikus történeteken, mítoszokon kívül nincs semmi rendkívüli. A történelem eseményei azonban azt bizonyítják, hogy olykor egy-egy *nép*, ország — nyelvi és rokonsági kötelékek nélkül is — közel kerülhet egymáshoz. (De nem a mítoszok miatt.)

A *közös* feladatok, a *hasonló* helyzet, az *azonos* problémák, a kiemelkedő sorskérdésekhez való viszonyulás egy-egy népben különlegesen mély baráti érzéseket alakíthat ki más nép (népek) iránt. (Erre jelenleg is számos példát találhatunk.) A *történelmi körülmények* között s miatt létrejött, megerősödött barátság az évszázadok folyamán — gátló és akadályozó tényezők híján — természetes módon *kihangsúlyozódott, külön* és *különleges* jelentőséget nyert. A magyar—lengyel kapcsolatokat vizsgálva sem engedhetjük meg magunknak, hogy a 30 évvel ezelőtti sémákban gondolkodjunk, s a rosszabbik értelemben vett (tapasztalt) *dogmatikus* megállapítások szerint — utólag — szabjunk irányt és határt. A magyar—lengyel kapcsolatok elemzésénél sem kell a *problémamentességre* törekednünk, semmi okunk arra, hogy az uralkodó osztályok bűneit, mulasztásait védelmezzük, a Teleki- és a Kállay-kormány általános tevékenységét *„felértékeljük"*, pártoljuk. *Nem kell nekünk — és személy szerint nekem — idealizálni, szépíteni és „megvédeni" a múlt történéseit, bátran lehetünk kritikusak. Vállalhatjuk a kérlelhetetlen szigorú, a vizsgálódásokban szükségszerű szembesítést is.*

A magyar—lengyel viszony megítélését — többek között — megkönnyíti az is, hogy *kapcsolatainkat nem zavarták nemzetiségi problémák, határviták. Egymás forradalmainak, felkeléseinek, haladó mozgalmainak leveréséhez, leveretéséhez soha nem adtunk segédkezet. De mindig támogattuk egymás szabadságküzdelmét, az állami létért vívott küzdelmeket. Sok volt, ami összekötött s alig voltak olyan, történelmileg lényeges kérdések, melyek elválasztottak vagy szembefordítottak bennünket. Országaink kapcsolatában ellenséges érzések kialakítására — kialakulására —, nemzeti értékeink lebecsülésére lehetőséget adó kérdések nem merültek fel. Érdekeink — a történelmileg nem lényeges területeken is — ritkán és rövid ideig ütköztek.*

A *Magyarország Lengyelország. A barátság ezer éve — Polska Węgry. Tysiąc lat przyjaźni* című két könyv (is) azt sugallja, hogy kapcsolatainkat nem szabad *mechanikusan,* az *összefüggéseket nélkülözve* megítélni. A magyar—lengyel kapcsolatokat nem a szomorú tekintetű szüzek, a jóságos királylányok, a gátlástalan hercegek, az ellenségeskedések, tehetségtelen, politikai vaksággal (is) megvert politikusaink határozták meg; kapcsolataink *az országaink előtt álló történelmi feladatok megoldásában való közös munkálkodásban, a közös érdekek felismeréséből fakadt érzékenységben, a függetlenségi harcokban és a szabad állami lét utáni törekvés — lehetőség szerinti — segítésében, majd a legutóbbi időkben a társadalmi változásokért vívott harcokban, internacionalista célokban kapott értelmet és gyakorlatot.* Ezúttal azonban el nem mulaszthatom megvallani: a magyar—lengyel kapcsolatok aranykönyvében is a legszebb lapokat a *megmaradás,* a *lét,* a *haladás* és *függetlenség,* az *összefogás, együttműködés* és *barátság,* az *internacionalizmus* kérdéseivel összefüggő események töltik meg. A lengyelekhez és más népekhez fűződő kapcsolatainkban mérjünk egyforma mércével. Kapcsolataink múltját vizsgálva az *ország, uralkodó osztály, nép* fogalmát a történelmi korszaknak megfelelően értelmezzük. Okunk van arra, hogy ne az *„ellendrukkerekre"*, a mítoszokra, a legendákra, hanem a *tényekre* figyeljünk. Így hát *a magyar—lengyel kapcsolatokban ne a lényegtelent ragadjuk meg, a „soha" és a „mindig" jelzők után következő megállapításoknál a történelmi mércével mért maradandót, a nemzeti célokat, a haladó törekvéseket szolgálót, a kapcsolattörténetben a meghatározót igyekezzünk megismerni, s ezekből vonjunk le következtetéseket, ezeket a gondolatokat népszerűsítsük.*

*

A magyar—lengyel kapcsolatok múltjának vizsgálatakor a mai viszonyainkról is szót kell ejteni. Az elmúlt 35 évben Közép-Kelet-Európában a társadalmi viszonyok mellett az államközi kapcsolatokban is *alapvető* és *megfordíthatatlan* változások következtek be. Az országok (kormányok) és népek közötti viszonyok egyértelművé váltak, új alapokra kerültek. A korábbihoz képest új eszmények, új célok, az együttműködés új távlatait megnyitó és lehetővé tevő nemzetközi kapcsolatok kialakulásának lehetünk tanúi. A jelen és a jövő tennivalóinak számbavételénél múltunk *tényszerű, elfogulatlan* ismerete igen nagy fontossággal bír. Ezért a valóság *sokszínűségé-*

nek felismerése, a történelmileg helyes következtetések levonása, mai helyzetünk, eredményeink megbecsülése érdekében el kell határolnunk magunkat a kártékony illúzióktól, nosztalgiáktól, az egyoldalúságtól. Múltunk megítélésénél tudnunk kell arról is, hogy milyen körülmények és lehetőségek közepette jártuk be a mához, a mai viszonyainkhoz vezető hosszú, ellentmondásoktól sem mentes történelmi utat. Ebben a tekintetben sem felejtkezhetünk meg arról, hogy népünk évtizedes erőfeszítésének, szocialista viszonyainknak köszönhetően — a tudomány és a népszerűsítés terén is — van mit féltenünk, van mit megóvnunk. Az előbbiek arra ösztönöznek bennünket, hogy nemzeti önismeretünk, múltunk, kapcsolataink ügyében is felkészülten, körültekintően, nagy felelősséggel, marxista igényességgel gondolkodjunk és tevékenykedjünk.

ROMÁNIA

NICOLAE BALOTĂ

A boltozat-tér*

*A zárt tér: kolostorcella és börtöncella * A tér hermetikus zártsága * Az azúr Mallarménál és az Arghezi-féle levegőég * Pascal: cella-ember * A kripta * Urmuz: a föld alatti * A tér: ítélet * „A nagy kerülő" * A bezárt ember * „A világ fenekén"*

Arghezi imaginárius világában a teret — mely természetesen nem azonos e világgal — visszatérő képek formájában rögeszmeszerűen kísértő képzet uralja. A zárt tér kivetített képzete ez, a boltozaté, mely templom- vagy kriptakupolához hasonlóan borul egy sík terep, körülhatárolt mező fölé. Barlang- vagy kriptatérnek nevezhetnénk, ha e megjelöléshez nem tapadnának sajátos konnotációk. Látni fogjuk azonban, hogy a boltozat alatt a dolgoknak és élőlényeknek kriptai a viselkedésük. A bezártság és a rejtezés — a bezártak és rejtőzők helyzetét jelzi. A zárt helyiség, a cella (mint börtön- vagy kolostorcella) olyan tér, mely a teljes univerzum képeként parányi avagy makroszkopikus méreteket ölthet. Kivált a földet látja ilyen boltozatos helynek a költő, ahonnan — akár ablaktalan monászból — nem lehet kitörni. Rettenetesen szűk néha egy-egy ilyen tér, s nem a viszonylagosság, hanem valami különös térérzékelés folytán a föld fölötti boltozat olykor szűkösebbnek rémlik, mint valamely szobáé: „Miért is szűkebb az / Egész föld, / Mint boltozatos kamorám." (*Pe ploaie* — Esőben).

Az Arghezi-féle tér hermetikus zártsága mutatkozik meg a kozmikus boltozatot a tágas föld felett *par excellence* kirajzoló levegőégben, mely bezárul és bezár. Nyoma sincs itt Mallarmé eszményének, az azúr, a föltételezett végtelenség felé ragadó lendületnek.

Gondolatébresztő lehet párhuzamot vonni a két költő között. Mallarmé költészetében diadalmaskodik az azúr, noha nála olvashatjuk azt is: „Le Ciel est mort" (Az Ég halott). A francia költő szemében viszont mégis a nagy fölszabadulást jelentette ez a lenyűgöző, örökké kísértő ég, az „örök ég", mely csúfondárosan hívja ki a tehetetlen, „a Fájdalmak meddő sivatagába letepert" költőt. „Où fuir dans la révolte

* Fejezet a román irodalomtörténész „Tudor Arghezi műve" című monográfiájából (*Opera lui T. A.* Editura Eminescu, 1979). — Ezzel a közlésünkkel a 100 éve született Tudor Arghezire emlékezünk.

inutile et perverse? / *Je suis hanté.* L'Azur! l'Azur! l'Azur! l'Azur!" (Hová fussak, hiú és romlott lázadással? / *Kísért engem.* A Kék a Kék! a Kék! a Kék! A Kék, Weöres S. ford.) Hová lehetne kitörni? „Följebb, följebb a fellegeknél és csillagoknál", mondja Arghezi, de hát ezt épp a fellegek és csillagok akadályozzák meg. „Följebb, följebb! Mifelé? Hová?" A boltozattér e transzcendálását ismeretlen erők gáncsolják el. A fölemelkedés kísérlete korántsem jelent fölszabadulást; kudarcot vall, s így még szembeötlőbbek a zárak, reteszek. A levegőégbe való kitörés kísérletéből, elképesztő fordulattal, mélybe merülés lesz. A levegőég ugyanis nem végtelenül nyitott tér, hanem a zártság boltozattere, hermetikus barlang. „Talán vihetne föl az út, / De bronz-sötétnek mélye vonz le, / S alatta mindig ott aludt / Az új Talán, a Nincs-Kiút."

Az ég nem a meghatározatlanba emelkedés lehetőségét tárja föl az ember előtt, hanem szüntelenül a végességet, az elnyomást mutatja neki. A levegőég, mint börtönkapu, „lakattal, retesszel zárva" (*Oraş medieval* — Középkori város). Nem sokban különbözik ettől az Arghezi-féle boltozattértől a pascali kép, a „cachot", melyet nem hagyhat el az ember, s így az megszabja állapotának lényegét, azt, hogy bezárt ember. A román költő imaginárius világában viszont az ember, eltérően a *Gondolatok* cellaemberétől, nemcsak e földi világ falai közé van bezárva (holott a pascali ember ezért bízhat egy korláttalan másik világban), hanem az égbolt alá is. Az ember, „mint sápadt, beteg majom, / Lapát és csónak nélkül vészeknek nekivágott / S rettegve várt, mikor sújt rá égi hatalom?" (*Szörnyeteg tenger,* Szemlér F. ford.) (Az idézet szó szerinti fordításban: Az ember beteg és sápadt majom volt, / Megrémült az égi falak előtt. A ford. megj.) Lényegbevágó különbség ez. Arghezinél épp az szab legszigorúbb határt, amin át évezredes álom csordogál a meghatározatlanba: a boltozat. Ezen az alapon harcol, lázadozik az ember — egy elnyomó tér ellen. A lázadás gesztusa mindig az égből aláereszkedő fal ellen irányul. Persze, Don Quijote-i harc ez, csupán a tér hermetikus voltát igazolja. „Itt vagy megint magadra. Kagylóként zár be léted, / És felleg-ostromával ront rád a szemhatár." (Uo.)

Számos szövegben kripta lesz a boltozatos tér, Kavernára vagy sírra utaló képzettársítások ruházzák föl a nekropoliszok, kincsesbarlangok vagy rejtélyes odúk sajátos jegyeivel. Urmuz „Különös lapjai"-nak *(Pagini bizare)* „földalattijától" elütően az Arghezi-féle hypogeumban természetes esetek játszódnak le, ám zárt és rejtett voltuk miatt a jelentésük emblematikus. Kivált az *Illő igék* metafizikai-költői rejtélyeinek színhelye ez a föld alatti tér. A *Két éj között* című parabolavers például kétértelmű helyzetet állít elénk, azt a kettős zártságot, melyre az emberi állapot ítéltetett, s gödörházának, élet és halál otthonának ásása közben ábrázolja az embert: „Üreget vájt a földbe szobámból az acél" (Szemlér F. ford.) A magány és természetesen az elmagányosodás rossz közérzete uralkodik itt. Rejtélyes tartású, homályosan érzékelhető szobrok is a kavernatérben helyezkednek el. „Egy kinyúlt kéz még sejthető alatta, / Ahogy az alkotó faragta meg." (*Feltámadás,* Áprily L. ford.) Kővé dermedt lendület, a véges tér kiúttalanságának, az újjáébredés lehetetlenségének jelképe ez. („Egy ujj a boldog égboltot mutatja." Uo.) Az azúr felé ágaskodásból ennyi maradt. Rendíthetetlennek mutatkozott a boltozat, a föld úgyszintén. („A föld fejére a tűnő alaknak / Kérlelhetetlenül porozva hull. / De a nemes vonások megmaradnak / A kripta-boltban halhatatlanul." Uo.) A kripta, hol a szobrok elhelyezkednek („Melyben szobor mellett alszik szobor, / Záros koporsó záros társa mellett" — *Archeológia,* Jékely Z. ford.), maga az átélt tér, mely lassan fölemészti magába foglalt teremtményeit. Az *Illő igék* e sírjai, osszáriumai, ezek a sokszor gazdátlan sírok a kiszabott ítéletnek látott tér kísértő metaforái. Megfigyelhetjük majd, hogy az Erósszal egybefonódó Thanatosz emblémája az *üres sír* lesz. E kripták azonban nemcsak egyszerűen a halál szálláshelyei, hanem a mindenség redukciójaképpen a nyugtalanító tér vetületi rajzai is.

A reteszre zárt boltozat képe át-átváltozik, s kitágulása, de nem nyitódása folytán föltűnik a „nagy kerülő", melytől a zsoltárköltő nem szabadulhat, vagy a miniatűr cella, a mikrokozmosz, hol ironikus módon elfér a teljes ég s a végtelen. Ellentét

van itt mégis, melyet a költő a „nagy" és a „kicsi", a „hegy" és a „síkság", a „fönt" és a „lent" éles szembeállításával jelez. Visszatérést jelentene ez az ősi közlátomáshoz, a kettős síkú, egyfelől a végtelenbe nyíló, másfelől a végességbe záródó térhez? Akad néhány utalás, mely következtetni enged ilyen szembeállításra, valamint makrokozmosz és mikrokozmosz ellentétezésére. Az *Éjfél*ben kiterjed a csillagos égbolt, behorpad a földi világ. Ugyanígy áll szemben a Hegy — „ormával az erősség felé, / az azúr-álomban rezzenéstelenül" — a „magasságra éhező, horpadt síksággal" (*Muntele măslinilor* — Az Olajfák hegye). Az ilyen szembeállítások azonban egy másik ellentét metaforái: a bezárt teremtmény és az átfoghatatlan Szakrális közti ellentété. Látjuk, a végtelennek a kitüntetett helye nem a Hegy. Az sóvárog csupán a végtelenre. A csillagok pedig valóban a szakrális „odaát" jelképei a költő imaginárius világában. Nem részei viszont semmi térnek, s nem is képeznek teret, ahogyan nem minden idők összetorlódásából áll az „örökkévalóság" sem. Nekünk nem adatott meg semmiféle „odaát", semmilyen más tér, csak ez a boltozat alatti, és más idő sem, csak ez, mely időzik velünk.

A bezárt embernek számos alakváltozata van Arghezi költészetében. A fejedelem „a halál tornyába van bezárva" (*Prinţul* — A fejedelem). Az ember, ha valóban otthon van, úgy érzi magát az ég alatt, „akárha szobában" (*Închinăciune* — Hódolat v. Imádság). Bármilyen megszenteltnek tetszik is, nem kevésbé zárt a tér a templomnak látott világban sem. (*Vînt de toamnă* — Őszi szél) A lélek minden költői drámája ebbe az ajtótlan *szobába* vetül. A paradicsomi elragadtatást szintén valamilyen kert, a gyönyörök, a csodás gyümölcs valamilyen zárt kertje kelti. Zárt térbe szorítottan válik rajongássá a szerelem és minden szenvedély. S ha valamelyik monász (a szívé, a léleké) kinyílik, egy másikba zártan ocsúdik föl, azt pedig egy további foglalja magába. A nyitásoknak és újabb záródások döbbenetének effajta játéka képződik meg a szerelem szubtilis misztériumában, a *Morgenstimmung* című versben. „A lélek elzárt ablaka" mintegy csoda folytán kinyílik, a dal betölti az épületet, „s már szabad / Azóta klastromomba a bejárat". (Szemlér F. ford.) De hiába a kolostort feltörő és kinyitó vihar, zárt marad „a mindenség helyisége" (Szemlér ford.-ban: „a mindenség elzárt tere"). A boltozat visszahúzódhat, eltűnhet, de fölötte másik boltozat, másik zártság bukkan elő.

A végtelennek tetsző, de valójában nagyon is véges térre ezért nincs is jobb szó, mint a „világ fenekén" megjelölés. „A világ végén" szóláshoz hasonlóan ez olyan határt jelöl, melyen túl a semmi van. A „világ fenekén" még „pislákolhat egy csillag" (*Vino-mi tu*... — Jöjj...), ott talán „kopogtatott valaki" (*Töredelem*, Jékely Z. ford.-ban: „A föld szívére ütött valaki"). Ez az infundibulum része is meg nem is a világnak: valóság és mítosz határán áll. Ott semmi sem történik, csalóka az onnan mégis hozzánk érkező minden visszhang és sugár. Látszat látszata valamennyi. Ilyen katlanban vesznek el céltalanul, akik nincsenek többé, feléje tartanak, akik többé nem térnek vissza. „A világ fenekén" — másik neve ez csupán az Arghezi-féle költői tér „boltozatának".

Lényegében: véges tér. Sokat mondó, hogy az „Esti imádság"-ban (*Rugă de seară*) megidézett *végtelen* tulajdonképpen a boltozat képeinek sorát hívja elő: „Végtelen! Végtelen! / A boltozataidat gyűjtsd együvé..." A fiatal Arghezi egyik vitacikkében (a G. Panunak válaszoló *Post scriptum*ban) fűzött kommentárt Eminescu *Mortua est*jének soraihoz: „Tán meghasad egyszer, szétválik az ég fenn, / Lezúdul a semmi a végtelen éjben, / A gyászszínű égről a fények leválnak / *Futó* lakomául a *hosszú* halálnak." (Jékely Z. ford.) Arghezi *boltozat*képére jellemző az, ahogyan e sorokat parafrazálja: „Álljunk meg pillanatra a szónál: *boltozat*. („Lehet, meghasad egyszer az odafönti boltozat"; Jékely ford.-ban: „szétválik az ég fenn". A ford. megj.) Az eszmének a plasztikusra van szüksége, hogy kifejeződhessék: ami plasztikus, az szemmel érzékelhető, az támasztja alá a szemléletet; az ész, miután használta, áthatol rajta és félreveti — jelkép. A végtelen — olyan végtelenül, amint van — boltozat a szem számára, s csak aztán válik korlátlanná az ész számára, a filozófiai ítélet számára." Az utolsó mondat korántsem Eminescu sorainak egyszerű parafrázisa csupán,

kivált ez ad hangot épp Arghezi látásmódjának, annak, hogy *boltozattá* szűkül a tér végtelenje. Lényegbevágó így a végtelen boltozattá kristályosodása — térré, mely határol, de része a végtelenség mértanának. Nem kevésbé lényegbevágó a „semmi" kitapogatása e boltozaton, az Arghezi-líra felhám alatti metafizikáját átitató semmié. Az istenség hiánya, valamint a kozmikus „szakadék" megléte együtt jár így az Arghezi-féle képzeletbeliben a boltozattér e szerkezetével.

ZIRKULI PÉTER fordítása

TUDOR ARGHEZI

Titok

Rejtély a nyelv is, titok; nem tudni, hogy miképpen,
De megfogan, előtör, másként más-más vidéken,
Világos és kemény itt, zord és mogorva másutt.
A benne rejlő eszme hanggá miért is másult?
Teste: könnyű levegő, fényesség a virága,
S mintha növényi tőről, indázik szét az ága.
Akár az elme: vághat, s testként áll minden előtt.
Valóban kóbor szerzet; — vajon mi volt előbb,
A szó? avagy az ember? Hisz nyelv sokfajta van,
Sokféleképp szól hozzánk, könyvekből hangtalan.
Csendül a szó alakja, vagy megjő néma csendben,
A rejtelemből sarjad, forrása ismeretlen.
Angyal a szó, vagy illat, oly könnyed, villan éppen,
És szél se kel, szárny se kell, azonnal tovaröppen?
Adjál minderre választ, iparkodj hát, diák,
Mert mind hallgatnak erről a bölcs grammatikák.

Két zsoltár a Szél! Föld! ciklusból

XVIII.

Uram!
Talpamra kerekeket szereltem, és vállamra szárnyakat.
S tüzet helyeztem a kerekekbe és szárnyakba.
És most fénysugárnál gyorsabban repülök, sasoknál magasabban, s közel a csillagokhoz.
Esticsillag suhant át szárnyamon, s hogy arannyal reá lőtt, tüzet fogott tőle a szárnyam.
Azt hittem, hogy sokasítom és tágítom az időt;
Hogy életem gazdagabb lesz —
Az idő pedig rövidült köröttem.
Odalent, a világ ölén, járomba fogva haladnak a jámbor ökrök, és szekerüknek tavasz-szaga van, mint holmi templomoknak.

Fönt, a széna tetején, két gyerek falja a hűvösben szedett gyümölcsöt.
Ők nem tudnak majd szárnyat készíteni maguknak, hogy még följebb zuhanjanak, és tűz-kereket sem, hogy sebesebben haladjanak.

XIX.

Házamat mindenfelől veri a szél. Zúdulnak hordái. Döngetik lánc-kötegekkel és vas-rögökkel. Fejszék csapnak a torony gömbjére, vaskos fűrészek metszik át alapzatát. Csákány foga furakszik a kövek közé, hogy föltépje az épület inyét. Három nap és három éjjel tűrtem a fekete hullámok diadal-üvöltését.
És helyéből nem zökkent ki a vár.
Visszatért a tengerből a vihar, merített a mélyből olvadt ólmot vödreibe, és reázúdította a vár tornyaira.
De áll a vár.
Fölvonta akkor telt, hatalmas tömlőit, beléjük döfte a kardot, hogy a keserű vízbe fulladjam. Szarvig az iszapban álltak állataim, cédrusaim ághegyét is ellepte a mocsár, és a sár-özön sem bírhatta le vagyonomat. Följebb emelkedett a vár, a fák kirántották karjaikat a sírból, és az égnek lendítették.
El akarsz pusztítani engem, hogy vasat, vizet és tüzet hozol reám. Miért? Hát oly erős volnék, mint Jób, hogy rendre minden erőm próbára tétetik és megtöretik?
Észrevettem én, hogy apró-cseprő óráimmal mit se törődve attól gerjedsz haragra, ha építeni akarok, és az bőszít fel, ha lopva hozzálátok. Teremtett világodban építők sok-sok nemzetségének jut hely. Nékem egy szakadékot adtál, és mélye fölött egyetlen magas szegélyt — rőfnyi helyet. Aggaszt téged, hogy építettem, oda hát azért tettél, hogy egyensúlyom veszítsem és lezuhanjak? Csúfos ajándokoddal beértem én, és azt mondtam magamban: ott is lehet építeni valamit; s építettem, hordtam hátamon odalentről, az éles kaptatón gerendák és oszlopok terhét, föl, egészen az égi Rabok-útjáig. Nem foszlott-é le rólam eléggé a hús? Térdem csontjait nem vonszoltam-é egyenest a köveken, míg rajtuk feljutottam? Miért sújtasz sűrű sötéttel és széllel és lángoló hőséggel?
Lepkéket küldtél nékem, és férgek voltak.
Hűvösséget küldtél nékem, és vertél jégesővel.
Fényt küldtél nékem, és fölperzselted rétemet.
De megadtad nékem a szavakat, hogy jajongjak és kérdezzelek.
Bocsáss meg, Uram, ez a kincs nagyobb...

ZIRKULI PÉTER fordításai

SZOVJETUNIÓ

„Az emberek majd segítenek"

VALENTYIN RASZPUTYIN: PÉNZT MARIJÁNAK

...„Mintha átok ülné az üzletet." Minden boltost bajba kever, már-már fátumszerűen függetlenül a munkavégzés tisztességétől. S most Marija került sorra: a régóta várt revizor elképesztően nagy összegű, ezer rubelnyi hiányt állapított meg. Kuzmának, az asszony férjének ennyi pénzt kell — kellene — előteremtenie, öt nap alatt. Ennyi haladékot adott, humánus gesztusként, a revizor, s ha a pénz nem lesz együtt, Marijára börtön vár. Önerőből e fantasztikusnak tűnő summa jelentéktelen

töredékét sem tudják kifizetni. *Nincs* tehát más lehetőség, mint a kétségbeesett kérés: pénzt Marijának! S nem marad más, csak a remény: „Nincs semmi baj, minden jóra fordul, az emberek majd segítenek." — Az ember és pénz sokoldalúan ábrázolt viszonya így mindinkább az ember és ember viszonyának kifejezőjévé lényegül.

A csapdaszerűen zárt alaphelyzet a legősibb, legelemibb emberi gesztusok egyikét, a jellempróbáló *segítségnyújtás* éthoszát állítja a kibomló cselekmény, az eszmeiség középpontjába. Nem elvont példázatszerűséggel, hanem egy konkrét társadalmi folyamat — az orosz falu átalakulásának — tükrében. A kifejlő mélyebb tanulságok azonban messzemenően paradigmatikus érvényűek: a segítségnyújtás változatait ugyanis egyetlen emberi közösség sem nélkülözheti. Az embernek — jóllehet — tudnia kell önmagán segíteni; de ez korántsem helyettesíti a közösség aktív együttérzését. S van olyan végletes helyzet is, amelyből az egyén objektíve képtelen magánosan kivágni magát, így végképp elveszne a közösség — a másik ember — támogatása nélkül. A sorscsapás sújtotta emberen való segítés — határozott erkölcsi parancs. Torzulása *mindenkor* kiemelt figyelmet érdemel, sőt: követel.

A kis faluban nincsenek titkok: mindenki azonnal megtudja Marija esetét, bárki sejtheti, hogy az asszony — voltaképp — ártatlan, csak jogilag tekinthető vétkesnek, morálisan aligha. S nem lehet — senki számára sem — kétséges: „a leltárhiányért börtön jár". Kuzma méltán reménykedik tehát abban, hogy az emberek *magától értetődő természetességgel* segítenek majd rajtuk. Mélyen humánus elképzelése szerint végigjárja az ismerősöket, s „a házigazda mintegy mellékesen átnyújtja neki a pénzt, ő mintegy mellékesen átveszi a több papírpénzből álló vékony, meleg kötegecskét, minden további nélkül zsebre dugja, aztán a házigazdával beszélgetni kezdenek valamiről, de a pénzről egyikük sem szól egy szót sem." Hiszen az egész ügy — végeredményben — világos, egyértelmű. A megoldás is ilyennek — *tűnhet.*

Kuzma vágya: a *segítés természetessége,* mely nem ismeri a lekötelezettség nyomasztó kényszerét, s amely — a bajt pillanatnyinak, az egyén értékeitől függetlennek ítélve — még véletlenül sem sérti a másokra szoruló ember törékeny önérzetét.

E szép vágy azonban illúziónak bizonyul: a segítséget — *kérni kell,* s nem is akárhogyan. Kuzma magyarázkodásra, kínos ígérgetésekre kényszerül, a bajba jutott ember így fokozatosan, mind szégyenteljesebben kiszolgáltatottá válik. Tapasztalnia kell, hogy a segítségnyújtás — s épp azoknál, akiknek módjukban állna — elveszítette természetességét, nem feltétlen erkölcsi imperatívusz, hanem rendkívüli kegy inkább, melyben ha részesülünk, kivételes *szerencsének* is számíthat. Radikálisan átalakul ezáltal a támogatást kérő és adó (vagy potenciálisan adni tudó) ember viszonya. Aki ad, különbnek, erkölcsi fölényben lévőnek érezheti magát, aki pedig kap, már-már csökkent értékűvé válik. A kérés lelkiismeret-furdalást okozó alkalmatlankodásnak minősül. Végezetül: a válságos helyzetbe került embert azok is fölényesen kezelhetik, akik a segítséget határozottan megtagadják. — Nemcsak balsorsunknak, *egymásnak* is mindinkább ki vagyunk szolgáltatva. Pontosabban: a váratlan sorscsapások *azért* súlyosbodhatnak végzetszerűekké, *mert* a közösség nem oldja, hanem — jobbára — fokozza kiszolgáltatottságunkat. Pénzgyűjtő kálváriájának végéhez közeledvén, Kuzma is *ezt* ítéli nagyobb bajnak. Az utolsó stációra készülődő férfi számára „a pénz gondolata hirtelen jelentéktelennek tűnik azzal összehasonlítva, ami vár rá".

De e borzongató folyamat ellen *van* föllebbezés: például az erkölcsi hagyományok világához. Gorgyej apó szavai erre az értékteremtő örökségre, megszüntetve-megőrzésének szükségességére figyelmeztetnek: „Mikor létezett nálunk azelőtt olyasmi, hogy pénzért segített egymásnak a falusi ember? Akár házat épített, akár kemencét rakott valaki, a többi besegített. Ha volt a gazdának kisüstije, adott, ha nem volt neki, hát nem volt, no: legközelebb ő ment besegíteni." A patriarchális, önellátó faluközösség mindennapi élete — s épp a természeti és társadalmi kiszolgáltatottság mindennapiságának ellenreakciójaként — a kölcsönös segítségadás természetességére épült. A társadalmi fejlődés oldotta e kiszolgáltatottságot, de egyben elveszejtette a másokkal való törődés természetességét.

József Attila Tudományegyetem I–II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Szeged

Raszputyin nem idealizálja a hajdani falusi lét konvencióit. Következetesen láttatja ugyanis, hogy a másokkal való intenzív törődés ebben a világban a kollektív szegénység szülötte is volt, nem nélkülözte tehát a közvetlen haszonelvűség mozzanatát: ma én segítek neked, holnap viszont te segítesz nekem. A segítés valójában e viszonyok felbomlásával, az utilitáris szempont halványulásával válhat mélyebben erkölcsi tartalmú tetté. A segítés módja, puszta ténye csak ezáltal emelkedhet az egyén morális karakterének függvényévé — és kifejezőjévé.

A *feladat* tehát nem egyéb, mint a segítségadás hagyományos *feltétlenségének* beépítése a megváltozott erkölcsi tudat legelemibb normáinak rendszerébe. A feltétlenség humánumának visszaperlése. A társadalmi fejlődés megnövelte az egyén önállóságát, kiszélesítette választási lehetőségeinek körét. Mindennapjaiban az individuum már kevésbé van a mások közvetlen segítségére utalva. De eme vívmányszerű autonómiával — ha nem társul kellő erkölcsi szilárdsággal — vissza is lehet élni. Legemberibb távlatainkat így a negatív erkölcsi tartalmú alternatívák — közösségi méretű — kizárása alkotja.

Raszputyin híven sejteti, hogy a társadalmi átalakulás nemcsak a segítségnyújtás változatait, hanem az életvitel egészét érinti. Kuzma vonatbeli ismerőseinek fölvillantott sorsa emez általánosabb összefüggések felé tágítja a kisregény eszmeiségét. A Philemon és Baucis alakját idéző öreg házaspár a hagyományos életvitel legszebb esélyeit képviseli. Az italozó legény zilált magánélete viszont az elemi emberi kapcsolatok metamorfózisának negatív lehetőségeire int. Raszputyin itt is rendkívül árnyaltan értékel. A hagyományos párválasztás többnyire eltéphetetlenül egymáshoz láncolta a házastársakat, végletessé növelve a döntés tétjét. Az apónak és anyónak tehát szerencséje is volt: megtalálták egymást, maradéktalanul. De a fölötte könnyelmű fiatalember mellett mindvégig kitartani — kínszenvedés volna. Az elhibázottnak bizonyuló választás ma már könnyebben korrigálható, s ez feltétlen emberi nyereség. De veszteség is lehet. A választás ismételhetősége csökkentheti a felelősséget, elhalványíthatja az egymáshoz való alkalmazkodás követelményét, kivételesebbé teheti az összetartozás feltétlenségének pótolhatatlan élményét, a közösen kiteljesített élet szépségét. Az optimumot tehát e tágabb körben is a megőrzött erkölcsi hagyomány és az új esélyek iránti fogékonyság értékvédő-teremtő kölcsönhatása, termékeny dialektikája nyújtja.

Nem tudhatjuk, sikerül-e Kuzmának összegyűjtenie a pénzt, hiszen a halvány reményt még adó utolsó állomása előtt válunk meg tőle. Kuzma a fivére lakásának ajtajánál toporog — s izgul. Érezzük, nem annyira a pénz már itt a tét, hanem az emberi tisztesség sorsa.

A befejezés — meglepetésszerűségével — a kibontott konfliktus egészének átgondolására késztet, még sokáig nem enged vissza bennünket mindennapjaink világába. Mintha Kuzma a mi ajtónkon kopogtatna. — S ha a magunk gondjaitól már nem látjuk a *másokét*, ha már feledtük vagy még meg sem tanultuk, hogyan kell humánus módon segíteni, ha a lehetségessé vált autonómiánkat nem társítjuk a mások — a bajba jutottak — iránti elkötelezettséggel, akkor kiváltképp ajánlatos újra és újra szembenéznünk Kuzma kálváriájával.

Hogy a segítséget kérő-remélő embernek a mi ajtónk előtt ne kelljen a kiszolgáltatottság poklát átélnie... *(Magvető.)*

„Folyik az Angara és folyik az idő..."

VALENTYIN RASZPUTYIN: ISTEN VELED, MATYORA

„Szállnak majd, szállnak Matyora felett az őszi napok. Le-lenéznek: mi történt, miért nem kígyózik a magasba füst a szigetről? Miért nem hallatszanak hangok? Egyszer aztán valamely napnak abban az órájában, amely erre kijelöltetett, nem találja már öröktől való helyén a szigetet sem. S fennakadás nélkül haladnak el mellette a napok, mellette, mindig mellette"... — Mindig mellette: mert Matyora, a hömpölygő Angara szigetén megbúvó kis falu pusztulásra van ítélve, napjai immár végérvényesen megszámláltattak. Az épülő gigantikus erőmű tengernyivé duzzasztja a folyót, mely így aprócska falvak sorát önti majd el. Közöttük Matyorát is. Megvénült házikóival, kopott kerítéseivel, nemzedékek sora ápolta kertjeivel — egy letűnő világ megannyi rekvizitumával — együtt. Legáltalánosabban fogalmazva: a születő, humánusabb életet ígérő *új* megszünteti a *régit*, egyre kíméletlenebb radikalizmussal. Ezt, a fejlődés megállíthatatlanságát, gyorsuló intenzitását példázza Raszputyin mélyen megrendítő műve. De a széthulló, elpusztuló régi felől közelítve. A regény alaphangja ezért válhat mindvégig *elégikussá*.

Megfáradt, a létből már kihullóban levő öreg nénik a regény középponti alakjai. A szülőfalu pusztulása számukra arctalan végzetté, kideríthetetlen fogantatású büntetéssé válik, hiszen nem értik — nem is érthetik —, hogy Matyora feláldozása a fejlődés követelménye és tanúbizonysága. Matyora számukra *az* életet jelenti, az otthon, a biztonság és bizonyosság mással nem pótolható melegét nyújtja. Mindenminden ide köti őket, a közeli elválás képtelenségnek tűnik. Mert az eljövendő változás nem pusztán a lakóhelyet érinti, hanem az életforma *egészét*. Szemléletük, szokásrendszerük, ideálviláguk teljességét meg kellene változtatniuk ahhoz, hogy valamiképp elfogadhassák a felkínált városiasabb környezetet, a gyökeresen más normák vezérelte életstílust. De nyilvánvaló, hogy ez a követelmény — itt kiváltképp — merő abszurditás volna.

Eredendő létbeli kiszolgáltatottságuk így, a szülőfalu pusztulásával válik totálissá, fájdalmuk szinte feloldhatatlanná. Hiszen „itt még a halál is világosnak, egyszerűnek látszott — övéik körében —, tudni lehet, hogy siratnak el, hová visznek, ki mellé fektetnek. De ott — teljes sötétség abban a tekintetben, hogy mi vár rájuk, akár ezen, akár a túlvilágon." Mintegy kétszeresen kell tehát meghalniuk. S ezt a kegyetlen szenvedést csak *elviselni* lehet, megszüntetni aligha. Darja, a regény egyik főszereplője épp ebben: a végletes kétségbeesésen felülemelő fegyelmezettségben, a helytállás manifesztumává emelt búcsúzásban nyújt maradandó emberi tartalmú példát. Kimeszeli, feldíszíti házát, megadja neki a méltó végtisztességet, s csak így engedi át az emésztő tűznek. Teljes megnyugvást azonban eme kivételes szépségű búcsúztató gesztus sem ad, eleve nem adhat. Híven sejteti ezt a falu utolsónak maradt épületében, a nyomorúságos barakkban meghúzódó, a létben otthontalanná, gyökértelenné vált öregek szorongásokkal teli beszélgetése. Amely mintha a túlvilágon folyna immár...

E szenvedéshez való viszonyunk — *erkölcsi* kérdés is. Azoknak tehát, akik Matyora elpusztításán fáradoznak, tudniuk kell, hogy — fájdalmas ellentmondás ez — az *egyedüli* jó ügyet, a leghumánusabb perspektívákat szolgáló munkájukkal mérhetetlen szenvedést rónak ártatlan emberekre. Feladatuk maradéktalan végrehajtását ez semmiképp sem befolyásolhatja, de arra kell törekedniük, hogy e szenvedést — amennyiben lehetséges — minimálisra csökkentsék. Legalábbis: az elkerülhetetlenül szükségesnél *többet* ne okozzanak. S tudatukban az új világ építésének pátoszát, feltétlen és elperelhetetlen örömét a pusztítás fájdalmának kell — kellene — kísérnie. A valódi humánumot itt csak e két érzés *együttese* képviselheti. Voroncov, az ügy-

buzgó tanácstitkár aligha lehetne bármiképp is rokonszenves a matyorabeli öregek számára, hiszen feléjük — közvetlenül — ő testesíti meg a falu elpusztításán munkálkodó hatalmas erőket. Alakját, magatartását tehát érthető elfogultsággal ítélik meg. De a tanácsi megbízott számunkra is szinte ellenszenves. S *korántsem* a fejlődést segítő — *objektíve* pozitív tartalmú — munkája miatt. Hanem azért, mert *csak* rendeletekben, utasításokban gondolkodik, tipikusan bürokratikus módon. Így teljességgel hiányzik belőle — Ancsel Éva (Marxot idéző) szavaival — a „tudja és mégis teszi" erkölcsi emelkedettsége.

„Folyik az Angara és folyik az idő..." — a regényben szembesített nemzedékek mintha több évszázadnyi távolságból igyekeznének — persze, jobbára reménytelenül — szót érteni egymással. Mivel Darját és unokáját, az erőmű mozgalmas, lenyűgöző formátumú építkezéseihez készülődő Andrejt nem csupán életkoruk természetes cezúrája választja el, hanem — vastagabb falként — a *fölgyorsultan* megváltozott világ is. Már-már idegenekként hallgatják egymást, s Darja méltán érezheti, hogy számára „kettétört már a világ". *Léte* formálisan a jelenhez köti még, de *lényege* a múlté.

A fiatalok már régebben elhagyták Matyorát, s akik még maradtak, azok is megrázkódtatás nélkül, sőt örömmel válnak meg tőle, mert benne — s jogosan — a reális igényeket és vágyakat visszafogó elmaradottság szélsőséges megtestesülését látják. Matyora így jelképiesen is *sziget:* a megkövült múlt mind anakronisztikusabbá váló darabja. S ekként valóban megérett a pusztulásra. A helyébe lépő új hasonlíthatatlanul több emberi lehetőséget kínál, a civilizáltabb életkörülmények lényegesen nagyobb szabadságot nyújtanak, alapjaiban csökkentik a természetnek való nyomasztó kiszolgáltatottságot, a teljesebb, gazdagabb életet ígéri. A dinamikus változásokban kikristályosodó új tehát — eredményeiben és széles körű esélyeiben egyaránt — megfellebbezhetetlen értékeket képvisel. Olyanokat, melyek valóra váltása *eleve* lehetetlen a düledező viskók világában.

De Matyorát *mégis* el kell siratni, emlékezetünkben pedig meg kell őrizni.

El kell siratni, mert e kis falu nemzedékek sorának adott otthont — a küzdés, helytállás, a folytonos élet szolgálatának szerény közegeként. S meg kell őrizni emlékezetünkben, mert a *hová* kérdésére is csak a *honnan* ismeretében válaszolhatunk. „Az igazság az emlékezeté" — véli Darja, s annyiban kétségtelenül hitelesen, amennyiben a múlttal való elfogulatlan számvetés valóban az öntudatos emberi létezés egyik elemi feltétele.

A regény azonban mást, ennél többet is sugalmaz. Művével Raszputyin azt a szemléletmódot utasítja el, mely a régi életformát — eszményeit, hagyományait — *teljességében* fölégetendőnek ítéli, az újabbat pedig elvakult kritikátlansággal fogadja, fetisizálja. Amely így a fejlődésben a megszakítottság érvényesülése mellett nem ismeri el a folytonosság őrzésének humánus szükségletét. A regény nagyhatásúan mutatja, hogy a letűnő, felbomló régi életformának értékei és szépségei is voltak. A zárt, ősi szokások szabályozta faluközösségben — például — megnyugtató természetességgel lelhettek otthonra azok is, akik hányatott sorsuk, alkatuk folytán a perifériákra kényszerültek. Bogodult, a különc csavargót, vagy a néma lányával vándorló Szimát a falu egyaránt befogadta, megértéssel, emberi melegséggel övezte. Nem engedte, hogy számkivetettek legyenek, hogy végképp magukra maradjanak. Raszputyin félreérthetetlenül jelzi: a közösség széthulltával az ő sorsuk — a hozzájuk hasonlóaké — a legnyugtalanítóbban megoldatlan. A perspektívaként felvillantott szociális otthon számukra semmiképp sem pótolhatja az elveszített közösség megtartó, oltalmazó erejét.

„Az ember annyi mindenre képes, hogy meg sem mondhatni, mi mindenre. Olyan erő van most az ember kezében, hogy amit akar, megteszi" — mondja Andrej, a nagy feladataihoz felnövő férfi méltó pátoszával, a határtalan lehetőségekre mutató öntudattal. „Én megláttam az emberekben, mennyire kicsinyek. Akárhogy begyeskedtek, csak kicsinyek. Sajnálom őket." — Darja viszont immár az elmúlás közelségének előérzetében utal az ember meg nem szüntethető létbeli kiszolgáltatottságára, az

egyén konkrét lehetőségeinek szigorú végességére, Dosztojevszkijre emlékeztető szavakkal. Melyiküknek van igaza? — skolasztikus kérdés volna. De a kemény munka köznapi heroizmusát természetes igényként vállaló Andrej és a létből való fájdalmas kiszakadást klasszikus fegyelmezettséggel elviselő Darja egyaránt a veszendőségében szánalmat ébresztő ember folyvást kiküzdött nagyságát hirdeti.

„Folyik az Angara és folyik az idő..." — e végzetszerűség hatalmát azonban emberarcúvá szelídítheti a folytonosság jelenlétének tudata. A folytonosságot védelmező cselekvése, mely a megértett, történelemmé emelt múltat a *humánus vívmányok* jegyében szembesíti az elképzelt jövővel. Matyora, az általa megtestesített világ búcsúztatása a megőrzés-folytatás szükségességét is közvetíti az újabb nemzedékek számára. A továbbadás felelősségével. Mert „folyik az Angara és folyik az idő"...

BALOGH ERNŐ

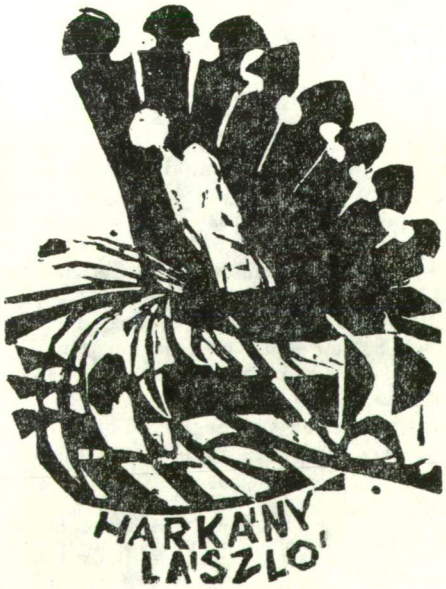

FODOR ANDRÁS

Diskay Lenkéről

A generációnak, mellyel *Diskay Lenke* a művészetbe érkezett, a történelmi idő egyaránt megadta a könnyen és a nehezen érvényesülés lehetőségét. Neki az akadályokkal teli küzdelmes pálya lett osztályrésze. A háború csak tanulmányait zilálta, szaggatta meg, de a hidegháborús korszak az alkotópálya felettébb fontos kezdetét, méltó kibontakozását aknázta alá. Ám a rajztanári robotra fogott pedagógus, a kendők festésére kényszerült gyakorló háziasszony, akinek az ötvenes években sehogy sem akart kinyílni a könyvgrafika egyetlen, érvényesülésbe segítő kiskapuja sem, nem hagyta magát. Szívós asszonyi elszántsággal, önmagára szabott igényes feladatokkal keresni kezdte a tehetség és akarat diktálta jogos helyét. Megpróbálkozott a kisgrafikával. Ex libriseket kezdett metszeni, méghozzá annyi leleménnyel, ötlettel, eredetiséggel, kedély és invenció olyan termékenységével, hogy szinte egyik napról a másikra megújította a műfajt, külföldi és hazai díjak sorozatával igazolva a kevéssel sokat mondásban való kivételes képességét.

A rátalálás mögött nyomban ott volt a továbbkeresés sarkalló, újat akaró ösztöne. A fekete-fehér nyomatok után mindinkább a kifejleszthető festőiség és monumentalitás izgatta. A motívumok hangulati sűrítésével egyidejűleg a méretek tartalmi kiteljesítésével, belülről növesztésével kezdett foglalkozni. Művészete legnyilvánvalóbb karakterjegyeit azonban az új keretek közt is őrizni tudta: érzelemvilágának ősihez, a népihez, az emberközelihez kötődő csalhatatlan ösztönösségét, a formálás szabványokhoz, előre gyártott klisékhez nem igazodó improvizatív bátorságát, s a feszítő szeszélyes indulatokon — a mulatságos, groteszk, vagy szenvedélyes komor megnyilvánulásokon uralkodni, törvénykezni tudó kompozíciós erejét.

Vessünk csak pillantást legkorábbi műveire, a *Dózsa-sorozat*ra. Mennyi merészség és találékonyság kellett ahhoz, hogy a mindnyájunk tudatába belevésett nagyszerű Derkovits-metszetek után egyáltalán hozzáfogjon a témához. És lám, képes volt a tragikus történelmi, társadalmi konfliktus súlyát eredeti módon, a lineáris kiteregetés helyett függőleges tagolásba sűríteni, a kaszák befele fordított hegyével a nádba, sásba szorított nép igazságkereső, bosszuló dühét érzékeltetni, egyazon motívummal a keresztesek lázadt hadát és a nagy temető „elvégeztetett"-hangulatát kifejezni. És Dózsa fején nem a szokványos tüzes korona izzik, hanem egy kocsikerék finom ábrája lebeg, melyen a szentegyházak igaz mártírnak járó földi glóriája is átsejlik, már-már a rózsaablak dicsőítő hangulatát idézve.

Itt, vagy a *Kopernikusz*-sorozatban — a tudomány előmenetelének ebben a kivételesen szép hármas allegóriájában jól megfigyelhető az ellentétes mozgások, a teremtő drámai vonalak, az ügyesen forgatott technika átgondolt játéka.

Elhangzott a művész kiskunmajsai kiállításának megnyitásán. Diskay Lenke 1924-ben Kiskundorozsmán született, tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán végezte. Mesterei voltak: Varga Nándor Lajos, Koffán Károly. Számtalan kiállítást rendezett itthon és külföldön. Grafikai díjakat kapott többek között a Szegedi Nyári Tárlaton, Helsingőrben, a Ceglédi Ősz Ex libris pályázatán stb.

Vagy mélyedjünk el a Pest-Buda egyesítésére készült színes metszetek szemléletében. Milyen természetes a két várost s a köztük levő folyót külön-külön egymás mellé tevő alapötlet, de mennyi szellemes furfang van a megoldásban, az archív térképekre emlékeztető, patinás színezésben, a Dunát összekötő ívekben, fonadékokban, melyek közt a maga szürreális módján ott van a Metró is.

A megértéstől a megértetésig vivő asszociációk Diskay Lenkénél sohasem didaktikusak, mindig a tiszta kedély, a fantázia és a festőiség szárnyán lendülnek, akár a *Repülés*, akár a *Nagy Október* mozzanatait kövessük.

Ezért jut el meggyőző közvetlenséggel, szentségtörő erőlködés nélkül olyan rendhagyó megoldásig, hogy Ady verseinek bennünk élő motívumait különböző színek, formák villanásaiként nyomtatja egymásra, hogy a *Gyerekjátékok*ban, vagy a különböző tájak etnográfiai hagyományait fölelevenítő *Népszokások*ban oly könnyed elevenséggel, magyarázkodó fontoskodás nélkül talál rá mindarra, ami bennünk esendő voltában is lélek szerint igaz, amire egyébként jobb híján azt szoktuk mondani: örök emberi.

Kezdhettem volna azzal, hogy több mint három évtizede ismerem Diskay Lenke művészi útját, hogy közeli tanúja voltam sorsa gyötrelmes fázisainak, a közöny és lekicsinylés ütközői közt is áttörő győztes küzdelmeinek. De ha valahol, itt, alig harminc kilométernyire szülőföldjétől, nem illik ezzel hivalkodnom, hiszen ez a táj, ez az emberi atmoszféra adta első meghatározó, egész alkotó szemléletére kiható élményeit.

Éppen ezért, ettől a földtől kapott, s bőven kamatoztatott jussa jogán hadd kérjem, fogadják szíves szeretettel mindazt, amit a kiskundorozsmai örökségből ide Kiskunmajsára visszahozott.

Szerkesztői asztal

Hetven évvel ezelőtt, 1910. május 22-én jelent meg Szegeden a *Délmagyarország* című napilap első száma. A lap, melynek egykor Juhász Gyula volt legjelentősebb publicistája, 1944-ben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front első orgánuma lett. A fölszabadulás utáni első magyar napilap Révai József és Erdei Ferenc kezdeményezésére 1944. november 19-én kezdte meg munkáját. Sok szeretettel köszöntjük laptársunkat. Szerkesztőinek és munkatársainak további jó munkát kívánunk!

*

Április 30-án ünnepélyesen kiosztották az 1980. évi SZOT-díjakat. A kitüntetést Tóth Béla *írónak, lapunk szerkesztő bizottsági tagjának, a délmagyarországi írócsoport titkárának Gáspár Sándor főtitkár adta át.*

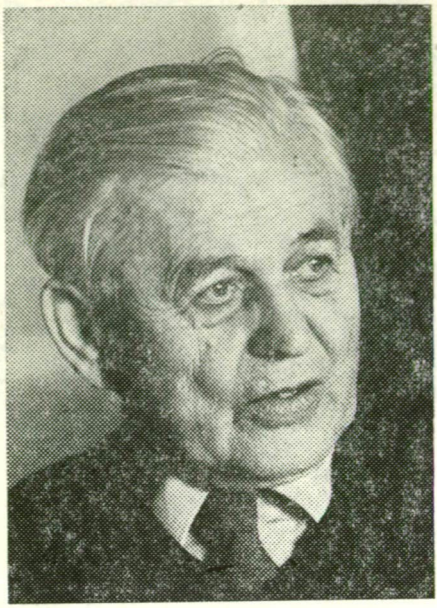

Sándor bátyánk

híres-nevezetes, enciklopédiának is ellillő Szegedi Szótárában a halál címszó köré további tíz összetételt ültet a táj nyelvtermő mezejéről gyűjtve. Ennek sora így megy: halálfélelem, halálhír... és az utolsó fogalom: halálravált; amit jelent: meghalt.

Utoljára vele is ez történt május tizedikén.

Pestre ment rokonozni. Mint mondják a könyvtárosok, ünnep szombatján még fönt járt nálunk, ahogy kisdiák kora óta naponta, hetenként. Mondják, továbbá, tétován téblábolt, kicsit szomorkásan, mintha készült volna valami szomorúra. De én tudom, az életre készült. Lefelé mentében még a portán megvette A Dél-Alföld madárvilága című monográfiánkat.

Mert minden érdekelte, ami szülőföldünk rezzeneteiből szemmel, füllel, kézzel megfogható, leírható, tovább adható. Kutató érdeklődésének eredményeképpen tucatnyi önálló mű és több száz dolgozat sorakozik a kezünk és örömeink között, amelyeknek kapitálisabb darabjai immár a mi világunk alkotó légkörében teremtődtek meg.

Igaz, az élet törvénye szerint ő is az utóbbi évtizedekben érlelte be asztagokba hordott ismereteit. Így két feltétel szerencsés találkozása és eredménye révén szép örökséget hagyott az utókorra, amit a Tisza-tájon élő népek, ha önismeretükre csak keveset is adnak, soha meg nem kerülhetnek maguknak ártó károsodás nélkül.

Alkotó módszere szerint apró, csiszolt témadrágakövekből építkezett, amit cizellált aranyfoglalatokban mutatott elő. De nem cifrázta, cirádázta, bármennyire is csábító a néprajz szépsége révén a sallangok és naiv ornamensek hívogatása.

Ezernyi témáit olyan tisztán adta elő, ahogy a fehérre meszelt parasztszobák első látásra kivallják a benneélők bútorait, szokásait, morálját.

Három embernyit dolgozott, eszményi emberként hurcolta magát, még a legmodernebb filozófia mércéje szerint is. Ám olyan árnyékot vetett, amely apolitikussága révén éppen neki árnyékolt leginkább. Kicsit szembe is került miatta azzal a fölkarolt szegedi nemzettel, amelyért érdemesnek tartotta magát az életre. Élhetetlen volt, nem csak abban, hogy jószívűsége révén olykor havi százforintos kosztpénzből akarta átvészelni a nincset. A maga mentségére soha föl nem hozta, hogy frontokról dezertált katonákra aggatta fölső ruháit, hogy üldözött politikusokat menekített, hogy haláltáborokra indított zsidókat istápolt.

A két-három generációval mögötte járókat, jómagunkat, több százunkat a szülőföld rögének ismeretére, szeretetére, a hozzávaló ragaszkodásra tanított. Arra buzdított, hogy soha ne hagyjam el, el ne felejtsem, de műveljem talaját, hogy az újak sebesen gyökerezzenek meg benne. Ő és Mészöly Gedeon tanított meg arra, hogy szépen zengő öző nyelvjárásunkon a sistergős káromkodás is hamarébb oda talál, ha van, aki meghallja, mint a langyos megszokással elmotyogott zsolozsma.

Minden ember élete két nagy esemény között zajlik. Ő már túljutott a másodikon is.

S akármerről szorítgatjuk mostani rövid emlékezetünk írásmezejébe vonva a 76 éves Bálint Sándort is, munkásságát és emberi sugárzását, egy már olyan biztos, mint a halál: a legszögedibb szögedi, ím, elmönt Szögedébül.

TÓTH BÉLA

József Attila Tudományegyetem I—II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Szeged